

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ
МАРКАЗИ**

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

ТДПУ ҳузуридаги педагог
кадрларни қайта тайёрлаш ва
уларнинг малакасини ошириш
тармоқ маркази директори
_____ Н.Муслимов
“ _____ ” _____ 2015 йил

**МАХСУС ПЕДАГОГИКАНИНГ ТАРАҚҚИЁТ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА
ИННОВАЦИЯЛАРИ**

модули бўйича

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тузувчи:

п.ф.д. проф. Л.Р. Муминова

Тошкент -2015

МУНДАРИЖА

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ.....	3
МАЪРУЗАЛАР МАТНИ	12
Дефектология фанлари ғоялари, назариялари, гипотезалар, қонуниятлари ва тамойиллари	12
Дефектологиянинг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Етакчи ва замонавий концепциялари.....	28
Методология ва методологик ёндошувларни танқидий таҳлил қилиш ва синтезлаш.	41
Ўзбекистонда махсус педагогиканинг шаклланиши ва тараққиёти, ундаги муаммолар	55
Инклюзив таълимнинг жорий этилиши муаммолари.....	74
Ўзбекистонда бакалавр-дефектологларни тайёрлашнинг инновацион моделлари.....	88
АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ.....	99
ГЛОССАРИЙ	104

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Кириш

I. Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Махсус педагогиканинг тараққиёт йўналишлари ва инновациялари” модулининг мақсади: тингловчиларни педагогик фаолиятга назарий ва касбий тайёргарликни таъминлаш ва янгилаш, касбий компетентликни ривожлантириш асосида таълим-тарбия жараёнларини самарали ташкил этиш ва бошқариш бўйича билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштиришга қаратилган.

Тингловчиларни дефектолог - кадрлар тайёргарлигига қўйиладиган талаблар, илғор махсус таълим технологияларининг долзарб муаммолари ва замонавий концепциялари, илмий-амалий хорижий тажрибалар, педагогнинг шахсий ва касбий ахборот майдонини лойиҳалаш, дефектолог кадрларнинг малакасини ошириш сифатини баҳолаш ишлари мазмунини ўрганишга йўналтиришдан иборат.

Модулни ўзлаштиришга қўйиладиган талаблар:

Модулни ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида тингловчилар:

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, таълим соҳасида давлат сиёсати ва бошқа қонунчилик ҳамда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни;
- психиканинг ривожланишини белгилайдиган омиллар;
- махсус педагогиканинг методологик базаси;
- махсус педагогика ва психологиянинг ривожланишида Л.С.Виготский назарий концепцияларининг аҳамияти;
- меъёрдаги психик ривожланишнинг умумий қонуниятлари;
- меъёрдан чекинган ривожланишнинг умумий қонуниятлари;
- психик дизонтогенез ва унинг асосий турлари;
- ривожланишида нуқсонли бўлган болалар турларини;
- психик ривожланиш нуқсонининг мураккаб тузилиши ҳақидаги таълимот;
- махсус ва инклюзив таълим тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишларини;
- педагогик жараёнлар қонуниятлари ва шахсни ўқитиш, тарбиялаш, ривожлантиришнинг замонавий назарияси ва технологияларини;
- махсус педагогика фанида инновациялар;
- махсус ва инклюзив таълимга педагогик ва информацион технологияларни жорий этиш;
- махсус педагогиканинг тараққиёт йўналишлари ва инновацияларини;
- дефектология (махсус педагогика) фанларини ўқитишда замонавий ёндашувларни;

Педагогик квалиметрияни билиши;

Боланинг психик ривожланишидаги ўзига хосликлар, далзарб ва энг яқин ривожланиш зоналари, таълим ва тарбиянинг етакчи ўрни, коррекцион таъсирни амалга оширишда яхлит динамик ва тизимли ёндошув зарурлиги ҳақидаги Л.С.Виготскийнинг концепция ва ғоялари, бошқа қатор олимларнинг назарий ва экспериментал тадқиқотлари, олимлар ишлаб чиққан концепцияларини (А.Р. Лурия, А.Н. Леонтьев, В.В. Лебединский, В.И. Лубовский, Р.Е. Левина ва бошқалар) билиш; марказий нерв системасининг шикастланишидаюзага келадиган турли дизонтогенезларнинг турларини ва нуксонли болалар хусусиятларини, абилитация ва реабилитация қонуниятларини билишлари;

•Махсус таълим-тарбия жараёнида махсус шарт-шароитларнинг яратилишига муҳтож болаларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш; мазкур тоифага кирувчи (анализаторларида, таянч-ҳаракат апаратыда, эмоционал-иродавий соҳада бузилишлар кузатилган, турли психик бузилишларга учраган) болаларни психологик-педагогик таххислаш ва коррекцион – ривожлантирувчи технологияларни қўллаш **кўникмаларига эга бўлиши;**

•Олий таълим муассасаларидаги ўқув жараёнларини самарали ташкил этиш, илмий, методик ва ташкилий фаолиятни тизимли ривожлантириш, Миллий ва хорижий махсус педагогиканинг мустақил соҳалари: сурдопедагогика (эшитишида камчилиги бўлган болаларнинг таълими ва тарбияси масалалари билан шуғулланувчи); тифлопедагогика (кўришида камчилиги бўлган болаларнинг таълими ва тарбияси масалалари билан шуғулланувчи); олигофренопедагогика (ақли заиф болаларнинг таълими ва тарбияси масалалари билан шуғулланувчи); логопедия (нутқ камчиликларини ўрганади ва коррекцияланувчи фан) ни пухта билиш, ривожлантириш ва қўллаш **малакаларини эгаллаши** лозим.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Таълим-тарбия жараёнларини ташкил этишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари”, “Инновацион таълим технологиялари”, “Педагогик компетентлик ва креативлик асослари” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда тингловчиларнинг соҳага оид компетентлик даражасини ривожлантиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълим самарадорлигини оширишдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар таълим сифатини ошириш, ўқув-тарбия жараёнини модернизациялашда инновацияларнинг ўрни ва уларни мақсадли йўналтиришга оид зарурий билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштирадилар ҳамда олий таълим муассасаси амалиётига кенг татбиқ этадилар.

Дефектология таълими йўналиши бўйича
“Махсус педагогиканинг тараққиёт йўналишлари ва инновациялари”
 модулининг тақвимий-мавзулар
 РЕЖАСИ

т/р	Ўқув модулининг мавзулари	Ҳаммаси	Жами ўқув юкламаси	Жумладан			Мустақил таълим	Профессор-ўқитувчининг Ф.И.Ш
				назарий	амалий	кўчма машғулот		
1.	Дефектология фанининг ғоя, назария, гипотеза, қонуният ва тамойиллари	4	4	2	2			
2.	Дефектологиянинг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Етакчи ва замонавий концепциялари.	4	4	2	2			
3.	Методология ва методологик ёндошувларни танқидий таҳлил қилиш ва синтезлаш.	2	2	2				
4.	Ўзбекистонда махсус педагогиканинг шаклланиши ва тараққиёти, ундаги муаммолар.	4	4	2	2			
5.	Замонавий дефектология фанининг ютуқлари ва инновациялари.	2					2	
6.	Дефектология фанлар интеграцияси натижасида шаклланган фан тармоқлари ва уларнинг илмий тадқиқот методлари.	2	2		2			
7.	Инклюзив таълимнинг жорий этилиши муаммолари.	8	6	2	2		2	
8.	Ўзбекистонда бакалавр-дефектологларни тайёрлашнинг инновацион моделлари.	4	4	2	2			
Жами		30	26	14	12		4	

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Дефектология фанлари ғоялари, назариялари, гипотезалар, қонуниятлари ва тамойиллари (2 соат)

Махсус педагогиканинг (дефектология) моҳияти, тамойиллари, қонуниятлари, фаннинг мақсади, шакл, метод, воситалари. Махсус педагогиканинг мустақил соҳаларидаги инновациялар. Марказий нерв системасининг шикастланишида юзага келадиган дизонтогенезларнинг турлари ва нуқсонли болалар хусусиятлари, абилитация ва реабилитация қонуниятлари.

2-мавзу. Дефектологиянинг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Етакчи ва замонавий концепциялари (2 соат)

Махсус педагогика (дефектология) нинг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Махсус педагогикага таалуқли (Л.С.Виготский А.Р. Лурия, А.Н. Леонтьев, В.В. Лебединский, В.И. Лубовский, Р.Е. Левина ва бошқалар) нинг концепциялари ва ғоялари, бошқа қатор олимларнинг назарий ва экспериментал тадқиқотлари, олимлар ишлаб чиққан методологиялари.

3 -мавзу. Методология ва методологик ёндошувларни танқидий таҳлил қилиш ва синтезлаш.

Педагогика ижтимоий-сиёсий фан эканлиги, унинг умумий асослари, қисмлари бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлиги масалалари. Марказий Осиё алломалари (“Авесто”, Имом Исмоил ал-Бухорий, Имом ат-Термизийнинг, Аҳмад Яссавий, Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий, Алишер Навоий, Муҳаммад Содик Қошғарий, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абу Наср Фаробий, Ибн Сино, Беруний, Фитрат, Бехбудий, А.Авлоний ва бошқалар)нинг таълим-тарбиявий қарашлари ва Жаҳон педагог олимларнинг (Пифагор, Демокрит, СукротПлатон, Рене Декарт, Ян Амос Коменский, Ж.Ж.Руссо, И. Г. Песталоцци, К.Д.Ушинский, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский ва бошқалар) педагогика фани ривожига қўшган ҳиссалари. Педагогика фанининг назарий-методологик асослари ва Президент И.А.Каримов асарлари педагогика методологиясининг муҳим жиҳати эканлиги.

Миллий педагогика таълим–тарбиянинг муҳим омили эканлиги. Миллий халқ педагогикасининг мақсад ва вазифалари. Миллий халқ педагогикасининг асосий йўналишлари. Миллий таълим-тарбия усуллари, улардан самарали фойдаланиш.

4-мавзу. Ўзбекистонда махсус педагогиканинг шаклланиши ва тараққиёти, ундаги муаммолар. (2 соат)

Махсус педагогиканинг шаклланиши ва тараққиёти, ундаги муаммолар. Махсус педагогика (дефектология) фани умумий педагогиканинг тармоғи сифатида. Фаннинг категориал аппарати: таянч тушунчалари, илмий-назарий

ва методологик асослари. Шарқ мутафаккирларининг таълим-тарбияга оид қарашлари. Махсус таълимнинг ҳозирги замон тизими.

Махсус педагогиканинг шаклланиши ва тараққиёти, ундаги муаммолар.

5-мавзу. Инклюзив таълимнинг жорий этилиши муаммолари (2 соат)

Инклюзив таълим тушунчаси. Инклюзив таълимнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари. Инклюзив ва интеграция тушунчалари. Ўзбекистонга инклюзив таълимнинг кириб келиши. Инклюзив таълимнинг тадбиқ этишдаги тўсиқлар ва муаммо. Инклюзив таълимнинг компонентлари. Кадрларнинг аҳамияти. Инклюзив таълимнинг жорийланишида таълим иштирокчиларининг ўрни ва амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар.

6-мавзу. Ўзбекистонда бакалавр-дефектологларни тайёрлашнинг инновацион моделлари. (2 соат)

Олий таълим муассасаларида услубий фаолият мазмуни ва турлари. Махсус таълим тизими учун бакалавр-дефектологларни тайёрлаш жараёни учун электрон ўқув модулларининг яратилиши ва сифатини таъминлаш.

Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси. Битирув малакавий ишлари ва магистрлик диссертациялари мавзуларини такомиллаштириш, амалиётга боғлаш. Малакавий амалиёт базаларини янгилаш ва дастурларини такомиллаштириш. ОТМнинг ахборот-ресурс ва замонавий ўқув адабиётлари билан таъминотини ривожлантириш.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Дефектология фанининг ғоя, назария, гипотеза, қонуният ва тамойиллари (2 соат амалий).

Махсус педагогиканинг (дефектология) мазмуни ва моҳияти, назарий ва методологик асослари, илмий-тадқиқот методлари.

Махсус педагогика йўналишларига инновацияларнинг жорий қилиниши масалалари.

Марказий нерв системасининг шикастланишида юзага келадиган дизонтогенезлар турлари. Нуқсонли болалар хусусиятлари. Уларни абилитация ва реабилитация қилиш йўллари.

2-мавзу. Дефектологиянинг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Етакчи ва замонавий концепциялари. (2 соат амалий)
Илғор педагогик тажрибаларни ўрганишлари ҳамда замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш бўйича малака ва кўникмаларини такомиллаштирилиши.

педагогик фаолиятга назарий ва касбий тайёргарликни таъминлаш ва янгилаш, касбий компетентликни ривожлантириш асосида таълим-тарбия жараёнларини самарали ташкил этиш ва бошқариш бўйича билим, кўникма ва малакаларни такомиллаштиришга қаратилган.

Олий таълим муассасалари “Дефектология” таълим йўналиши ҳамда “Махсус педагогика, Дефектология (мутахассисликлар бўйича)” мутахассислиги умумкасбий ва махсус фанлардан дарс берувчи педагоглар малакасини ошириш курсининг вазифаси – педагогик кадрлар тайёргарлигига қўйиладиган талаблар, таълим ва тарбия ҳақидаги хужжатлар, илғор таълим технологияларининг долзарб муаммолари ва замонавий концепциялари, педагогнинг шахсий ва касбий ахборот майдонини лойиҳалаш,

3-мавзу. Ўзбекистонда махсус педагогиканинг шаклланиши ва тараққиёти, ундаги муаммолар ва амалий ечимлари (2 соат амалий)

Ўзбекистонда махсус педагогика соҳаларининг ривожланиш босқичлари.

Ўзбек махсус педагогикасининг ривожланиши Тошкентда 1919 йилдан фаолият юрита бошлаган Ўрта Осиёда дастлабки барча нуқсонли болалар биргаликда таълим олишлари учун мўлжалланган мактабдан 1922 йилда илк кар болалар, 1924 йилда ёрдамчи, 1935 йилда кўзи ожиз болалар махсус мактаб-интернатларининг ажраб чиқиши. Махсус тизими учун ўқув дастурлари ҳамда дарсликларининг яратилиши.

Дефектолог мутахассисларинг тайёрланишининг йўлга қўйилиши (1964 йил). Дефектология факультетининг ташкил этилиши. Республикамизда махсус таълимнинг илмий-назарий асосларини яратиш муаммолари ва амалий ечимлари. Дефектология соҳасидаги илк тадқиқотларнинг олиб борилиши. Миллий махсус педагогика ривожланишига хисса қўшган олимлар.

Мамлакат миқёсидаги илмий-тадқиқотларнинг ташкил этилиши, уларнинг махсус таълим тизими амалиётининг ривожланишига таъсири юзасидан маълумотлар.

4-мавзу. Махсус педагогика фанига қўйилган замонавий талаблар (2 соат амалий)

Махсус педагогиканинг коррекцион-ривожлантирувчи тавсифга эга таълимни амалга оширишда педагогларга қўйиладиган замонавий талаблар. Махсус таълим педагог ходимлари фаолиятининг йўналишлари.

Глобаллашув ва таълим-тарбия тизимидаги замонавий талаблар. Ахборот коммуникация тизими, замонавий педагогик технологиядан фойдаланиш ва унинг афзалликлари. Таълим-тарбиянинг миллий-маънавий негизлари, умумдемократик принципларга асосланиши. Миллий ғоя негизларидан таълим-тарбияда фойдаланиш.

5-мавзу. Дефектология фанлар интеграцияси натижасида шаклланган фан тармоқлари ва уларнинг илмий-тадқиқот методлари (2 соат амалий)

Замонавий фан ва амалиётдаги янгилик ҳамда ўзгаришлар. Техника ва технологияларнинг жадал ривожланиши. Техника ва тиббиёт соҳасининг интеграциялашуви. Тиббиётдаги ютуқларнинг алоҳида ёрдамга мухтож

бўлган болалар даволаниши, ривожланиши, таълим-тарбияси жараёнига ижобий таъсири. Ногиронликка янгича муносабатнинг шаклланиши: тиббий ва ижтимоий моделлар. Илк ва эрта ташхис ҳамда коррекцион-ривожлантирувчи муҳитнинг яратилиши. Илмий-тадқиқот методлари.

6-мавзу. Инклюзив таълимнинг жорий этилиши муаммолари (4 соат амалий)

Инклюзив таълим моҳияти. Инклюзив таълимнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари. Инклюзив ва интеграция тушунчалари. Ўзбекистонга инклюзив таълимнинг кириб келиши. Инклюзив таълимнинг жорийланишида юзага келаётган муаммо ва тўсиқлар. Инклюзив таълимнинг жорийланишида таълим иштирокчиларининг ўрни ва амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар. Мазкур машғулот мини маъруза ва муҳокама қилинувчи муаммо “Йўл” машқи орқали аниқланади ҳамда ечимлари ишлаб чиқилади. Ҳар бир тингловчи махсус таълим муассасаси таълим иштирокчиси сифатида келгуси фаолиятида зарурий бўлган вазифаларни аниқлайди ва режалаштириб олади.

7-мавзу. Ўзбекистонда бакалавр-дефектологларни тайёрлашнинг инновацион моделлари (4 соат амалий).

Инновацион таълим технологиялари, уларнинг моҳияти, мазмуни. Бакалавр-дефектологларни тайёрлаш ўқув жараёнида инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш йўллари.

Талабаларнинг билиш фаоллиги ва креатив кўникмаларини ривожлантиришга йўналтирилган инновацион таълим технологиялари. Ўқув жараёнлари натижаларини назорат қилиш ва баҳолашга йўналтирилган таълим технологиялари. Кейс-стади. Портфолио. Модулли таълим.

Таълим сифатини оширишда андрогогика-катталар таълимнинг аҳамияти. Профессор-ўқитувчиларнинг педагогик технологиялар, компьютер ва Интернетдан фойдаланиш бўйича саводхонлигини ошириш.

КЎЧМА МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Модул доирасида кўчма машғулотлар режалаштирилмаган.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Модул доирасида мустақил таълим учун 4 соат режалаштирилган.

Дефектология фанларини ўқитишда ривожланган мамлакатлардаги илгор тажрибаларни таълим-тарбия жараёнига татбиқ этиши.

Дастурнинг информацион-методик таъминоти

Модуларни ўқитиш жараёни:

- замонавий методларининг, педагогик ва ахборот технологияларининг қўлланилишини;
- модулларнинг барча маърузалари бўйича замонавий компьютер технологиялари ёрдамида мультимедияли тақдимот тайёрлашни;
- амалий машғулотларда педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланишни;
- тингловчиларнинг илғор тажрибаларини ўрганишни ва оммалаштиришни назарда тутати.

Адабиётлар ва манбалар рўйхати

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008.
2. Каримов И. Ўзбекистон Конституцияси биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамияти барпо этишда мустаҳкам пойдевордир./ Ishonch. 2009 йил 6 декабр. № 142-143.
3. Закон Республики Узбекистан от 18.11. 1991 г. № 422-ХП «О социальной защищенности инвалидов». Новая редакция (утверждена законом Республики Узбекистан от 11.07.2008 г. № ЗРУ-162).
4. Закон Республики Узбекистан «О гарантиях прав ребенка». //Социальная защита молодежи и женщин с ограниченными возможностями. Материалы семинаров. – Ташкент, 2009.
5. Аксенова Л.А. Социальная педагогика в специальном образовании. – М.: Академия, 2001.
6. Боскис Р.М. Глухие и слабослышащие дети. – М.: Владос, 2001.
7. Варенова Т.В. Теория и практика коррекционной педагогики. – Минск: ООО Асар, 2007.
8. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии. – М.: Просвещение, 1995.
9. Выготский Л.С. Мышление и речь// Собр. Соч. М., 1982 Т.2.
10. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
11. Мавлонова Р., Тўраева О., Ҳоликбердиев К. Педагогика. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001.
12. Мўминова Л.Р. ва бошқалар. Махсус психология. Т.: “Ношир”, 2013 й.
13. Л.Р.Мўминова, Д.А.Назарова Махсус таълим атамаларининг изоҳли луғати. –Тошкент, 2010 й.
14. Назарова Н.М. Сравнительная специальная педагогика. М.: «Академия», 2012г.
15. Немов Р.С. Психология. - М.: ВЛАДОС, 2003.- 1-2-т. 518 с.
16. Пўлатова П. ва бошқалар. Махсус педагогика. Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2014 й.
17. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Инновационные подходы в подготовке кадров- дефектологов (монография). Т.: “Навруз”, 2014 г.

18. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Мутахассислик фанларни ўқитиш методикаси. Т.: "Fanvatexnologiyalar, 2013й.

Интернет маълумотларн:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Матбуот маркази сайти: www.press-service.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат Ҳокимияти портали: www.gov.uz
3. Ахборот-коммуникация технологиялари изохли lug'ati, 2004, UNDP DDI: Programme www.lugat.uz, www.glossaiy.uz
4. Ўзбек интернет ресурсларининг каталоги: www.uz
5. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
6. <http://www.bank.uz/uz/publisIVdoc/>
7. www.press-uz.info
8. <http://www.uforum.uz/>
9. Ахборот resurs markazi <http://www.assc.uz/>
10. <http://www.xabar.uz>
11. www.ziyonet.uz
12. www.edu.uz
13. www.pedagog.uz

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

Дефектология фанлари ғоялари, назариялари, гипотезалар, қонуниятлари ва тамойиллари Режа

1. Дефектология фанларининг йўналишлари
2. Дефектология фанларининг илмий-назарий ва методологик асослари
3. Дефектология фанларининг умумдидактик ва махсус тамойиллари

Таянч тушунчалар: гипотеза, назария, тамойил, қонуният, олигофренопедагогика, тифлопедагогика, сурдопедагогика, логопедия.

Кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизими миллий таълим моделининг муҳим таркибий қисми сифатида таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрлари томонидан янги маълумотларни, янги билим, янги кўникма ва малакаларни олишнинг бош манбаси ҳисобланади, шунинг учун ҳам, айнан мазкур тизим, маълум маънода, таълим тизими ходимларининг соҳада амалга оширилаётган модернизация жараёнларига тайёрлиги учун масъул ва шу боис унга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг бугунги кунда ҳам долзарб бўлган "... бугун фарзандларимизга кимлар таълим-тарбия бераётгани, педагогик кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизими қандай ташкил этилаётгани ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу масала умумий ўрта ва ўрта махсус таълимни ислоҳ қилиш тизимининг энг долзарб вазифаси бўлмоғи зарур"¹, - деган фикрлари педагогларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишга берилаётган эътиборнинг қай даражада муҳим эканлигини намоён қилиб турибди.

Мустақил ривожланиш даврида мамлакатимизда ушбу тизимнинг мувафакқиятли фаолият кўрсатиши учун барча шароитлар яратилгани таълим соҳасида қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топган. Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимига мажбурий талаблар қўйилди; тизим таркибига кирувчи бўлинмаларнинг вазифалари белгилаб берилди; қайта тайёрлаш ва малака оширишнинг тур ва шакллари келтирилди; педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни ва сифатига умумий талаблар билан бирга ўқув юкламаси ҳажми ва педагог кадрлар тайёргарлиги савиясига талаблар белгиланди.

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг 2007 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2008 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси.

1. Дефектология фанларини йўналишлари

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида” ги Қонуни ва “Кадрлар таёрлаш миллий дастури” талаблари асосида имконияти чекланган болаларга таълим – тарбия беришнинг асосий мақсади ёш авлодни истиқлол ғоялари асосида соғлом, ҳар томонлама ривожланган шахс сифатида тарбиялаш ва мактаб таълимига таёрлашдан иборатдир.

XXI аср бутун дунёда, жумладан, Республикамизда бола ҳуқуқларини тўла таъминлашга эришиш асри. Чунки дунё жамоатчилигининг эзгу орзуси ва истаги болалар, уларнинг келажаги учун барча шароитни муҳаё этишдир. Республикамиз президенти И.А.Каримовнинг Олий мажлисининг XIV сессиясидаги “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида” мавзусидаги нутқи, Мустақилликдан сўнг қабул қилинган қатор қонунлар, “Таълим тўғрисида”, “Ногиронларни ижтимоий ҳимоялаш тўғрисида” Қонунлари, Вазирлар маҳкамасининг 433-қарори, “2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастури”, “2001-2006 йилларга мўлжалланган Ногиронларни тиббий- ижтимоий реабилитация қилиш Дастури”.

Ҳар бир инсон фарзандининг тўқис бўлиши, унинг камолини кўриш орзусида яшайди, лекин турли сабабаларга кўра бунга эришолмаганлар ҳам бор. Махсус таълим тизимида “аномал”, “нуқсонли”, “ақли заиф” каби атамалари ўрнига “алоҳида эътиборга муҳтож”, “ақлий ривожланишида муаммолари бўлган”, “ривожланишида четга чиқишлари мавжуд” атамаларининг кириб келиши бундай болаларнинг абилитация, реабилитация, коррекция, ижтимоий ҳаётга мослашувлари ва интеграциялашув(уйғунлашув)лари масалаларига бўлган муносабатларнинг ўзгаришига олиб келди.

Ақлий ривожланишида муаммолари бўлган болалар мактаб, мактаб-интернати ўқув-тарбия жараёнига қўйилаётган янги талаблар у ерда фаолият кўрсатаётган педагоглар олдида қатор вазифаларни қўймоқда-ки, бу энг аввало, уларнинг таълим-тарбия жараёнига янгича ёндашишларини тақозо этишда намоён бўлмоқда. Махсус таълим ходимлари томонидан амалга оширилаётган фаолиятга қўйилаётган талабларни ёритиш аввалида ушбу тур мактаб, мактаб-интернатлари ўқувчилари таркиби, муассасага қўйилаётган замонавий талаблар ҳақида тўхталиб ўтилиши ўринли саналади.

Ўзбекистон узлуксиз таълим тизими олдида турган муҳим вазифалардан бири ёшлар онгига ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуришнинг аҳамияти, моҳиятини сингдиришдир. Шундай давлатнинг келажаги ёшлар қўлида эканлиги ва бу ёшлар давлат томонидан қўйилаётган талабларга тўлиқ жавоб бериши эса таълим ходимларининг

касбий салоҳияти ва ўз касбини қай даражада эъзозлашига боғлиқдир. Демак, таълим тизими ходимлари замон билан ҳамнафас яшаши ва фаолият юритиши талаб этилмоқда. Бунинг учун тегишли хужжатлар моҳиятини тўлиқ англаши, унинг ижросида бевосита шахсий хиссасини қўшиши муҳимдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов ўз маърузасида жумладан шундай деди: “... **бизнинг энг катта таянч ва сунъимиз, ҳал қилувчи кучимиз ёш авлодимиздир.**

Шу боис ёшларнинг нафақат жисмонан балки, ақлан ҳамда маънан соғлоим, ҳар томонлама етук ёшларни тарбиялаш олдимизда турган вазифадир. Айнан ушбу вазифаларни ҳал қилишда ногиронликнинг олдини олиш амалиёти билан боғлаган ҳолда таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидаги саволнинг ечимида том маъно борлиги аниқланади. Қандай инсонлар ўзгаришлар, бунёдкорлик ишларига маънавий жиҳатдан тайёр бўлиб етишидаи? Яъни барча эзгу ўй, фикрлар дебочаси соғлиқ масаласига бориб тақалади. Айнан мана шу савол ўзгаришлар, кескин ривожланишлар даврида ногиронликнинг олдини олиш масаласининг муҳим ижтимоий аҳамиятга эгаллигига тавсиф беради. Ўз ва ўзгалар, яқинлари, оила аъзолари соғлиги ҳақида қайғурадиган инсонлар ўз олдига қўйган мақсади сари собитқадам ташлайди ва ўз оиласи ва халқи манфаатини ўйлайди. Аҳолини, жумладан ёшларни ўзгаришларга тайёр, ёт ғояларга оғишмайдиган қилиб тайёрлашда ногиронликнинг олдини олиш масалаларини чуқур ўрганиш халқ таълими тизимида муҳим аҳамиятга эгадир.

Махсус педагогиканинг асосий вазифаларидан бири болаларнинг умумий ривожланишини фаоллаштиришдан, ривожланишнинг умумий таълим даражасини ошириш учун махсус шарт-шароитлар яратишдан иборатдир.

Махсус педагогика нуқсонли болалар таълими, тарбияси ва улар тараққиётидаги рухий, жисмоний нуқсонларни коррекцияловчи фан сифатида юзага келди. Махсус педагогика инсон ҳақидаги фанлар билан, айниқса, умумий педагогика, умумий психология, махсус психология, анатомия, физиология фанлари билан узвий боғлиқ бўлиб, унинг қонуниятларига таянади. Махсус педагогиканинг асосий мақсади болаларга билим бериш, коррекцион-тарбиявий ишларни амалага ошириш, меҳнат фаолиятига, ижтимоий ҳаётга тайёрлашдан иборат. Юқоридаги мақсад ва вазифаларни амалга оширишда махсус педагогика ўзининг бир нечта тармоқларига таянади.

Махсус педагогиканинг тармоқлари қуйидагилар:

Олигофренопедагогика - ақли заиф болаларга махсус таълим тарбия билан шуғулланувчи фандир;

Тифлопедагогика- Кўр ва кўзи ожиз болаларга махсус таълим тарбия билан шуғулланувчи фандир

Сурдопедагогика (Кар ва эшитишда нуқсони бор болаларга махсус таълим тарбия билан шуғулланувчи фандир)

Логопедия - нутқида нуқсони бор болаларга махсус таълим тарбия билан шуғулланувчи фандир)

Олигофренопедагогика - ақли заиф болаларни тарбиялаш ва ўқитиш ҳақидаги фан бўлиб, дефектологиянинг бир қисмини ташкил этади. Бош миянинг органик бузилиши натижасида билиш фаолияти турғун пасайиши келиб чиқади. Натижада ақли заифлик келиб чиқади. Олигофренопедагогика ҳам ўзига хос ривожланиш, шаклланиш тарихига эга. Ақли заиф болалар таълим-тарбияси масалалари билан шуғулланиш ишлари тарихи қарийиб 200 йилдан ошқидир. Олигофренопедагогика фанининг дастлабки бошланғич даври ақли заифликни ўрганиш, асосан 1926 йилларга тўғри келади. Олигофренопедагогикага Л.С.Выготский асос солган. У ақлий нуқсонга эга бўлган болаларга таълим-тарбия беришни назарий ва амалий асослаб берган. Ақли заифликни келтириб чиқарадиган сабаб-оқибатлар хусусиятлари **эндоген, экзоген** хусусиятларига эга. Бу касаллик сабаб-оқибати натижасида боланинг билиш фаолиятлари кенг маънода бузилиб, ақлий ривожланиш тезлиги, самарадорлиги пасаяди.

Олигофрения бола туғилганидан кейин ҳам пайдо бўлиши мумкин. Масалан: мия ва унинг пўстлоғининг шамоллаши(минингит), марказий нерв системасининг шикастланиши. Насл орқали ҳам ўтади. Ф.Платтер рухий касалликлардан ақли заифликни ажратди. Ж.Эскирол биринчи марта «Ақли заифлик» анатомиясини фанга киритди. Ақли заиф болаларни ўқитиш ва тарбиялаш назариясини юзага келишида Э.Сегеннинг (1812-1880) педагогик фаолияти катта аҳамиятга эга. 1846 йилда ёзган «Ақлий нормал бўлмаган болаларнинг тарбияси, гигиенаси ва ахлоқий давоси» асари олигофренопедагогика фанида катта ютуқ бўлди. Ақли заиф болаларни ўрганиш масаласи алоҳида ўрганишни талаб этадиган мавзулардан биридир. Ақли заифлик деганда меърий рухий ривожланишдан четланиб, ҳақиқий, реал ақлий нуқсонликка олиб келувчи ҳолат тушунилади. Бундай болалар ёрдамчи мактабларда таълим-тарбия оладилар. Таълим жараёнида ақли заиф боланинг тафаккури, нутқи, қизиқишлари ва билиш қобилиятлари ривожланиши билан бирга ахлоқи ҳам ривожланиб боради. Уларда жамоада ўзини тутиш, меҳнатга тўғри муносабатда бўлиш каби фазилатлар вужудга келади.

Кўришида муаммоси бўлган болалар. Тифлопедагогика грекча **тифлос** кўр сўзидан олинган бўлиб, кўришда нуқсони бўлган шахслар таълим-тарбияси ҳақидаги фан. У умуман умумий педагогиканинг қисми ва дефектологиянинг бўлимларидан биридир. Тифлопедагогиканинг табиий

илмий асоси И.Сеченов ва И.П.Павловнинг «Олий нерв фаолияти тўғрисидаги» таълимоти саналади. Тифлопедагогика педагогика фан сифатида қуйидаги асосий муаммаларни ҳал қилади:

- кўришда жиддий нуқсонни бўлган шахсларни психологик, педагогик ва клиник ўрганиш нуқсонлар мавжуд бўлганда рухий ва жисмоний ривожлантириш ва кўриш функцияси бузилишларини аниқлаш.

-Кўриш ва кўзи ожизларда бузилган ва тўла ривожланмаган функцияларни коррекциялаш ва тиклаш йўллари ва шартлари.

-Шахснинг кўриш фаолиятида турли бузилишлари мавжуд ҳолда шаклланиши ва ҳар томонлама ривожлантириш шартларини ўрганиш, фан асосларига ўргатиш, политехник меҳнат ва касб тайёргарлиги.

-Кўр ва кўзи ожизларни ўқитиш ва тарбиялаш учун махсус муассасалар типлари ва структурасини белгилаш.

- Кўришда нуқсонни бўлгани шахсларнинг билим имкониятларини кенгайтириш, уларни ўқитиш ва жамиятда меҳнатга тайёрлаш самарадорлигини имконини берадиган махсус техник воситаларни яратиш.

-Тўла қонли бўлмаган кўришни муҳофазалаш ва ривожлантириш бўйича гигиеник тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш.

-Таълим-тарбия ва касб тайёргарлиги учун биноларни лойихалашга алоҳида эътибор қаратиш.

-Замонавий тифлопедагогикани ривожлантириш, нуқсонларни олдини олиш ва тугатиш йўллари компенсациялаш.

Даволаш ва тиклаш ишлари мактаб-интернатларда окулист раҳбарлигида амалга оширилади. Педагог ва тарбиячилар ҳам врач тавсияларини ўз вақтида бажаришга ёрдам берадилар. Кўзойнак ва бошқа оптик кўрувчи коррекцияловчи воситаларни тавсия қилиш даволаш ишининг асоси ҳисобланади. Педагог ва тарбиячилар болаларни кўзойнаклардан шифокор тавсия этганидек тўғри фойдаланишларини назорат қилади. кўзойнакни оправасини (қолипи) тўғри танлаш муҳим роль ўйнайди. У юз ҳажмини қорачиклари орасидаги масофага мос тушиши шарт, қулоқларни, бурунларни қисмаслиги лозим.

Кўр ва заиф кўрувчи болаларни меҳнатга ва мустақил ҳаётга тайёрлашда махсус машғулотларнинг ўрни катта. Даволовчи жисмоний тарбия. Фазода мўлжалга олиш. Даволовчи жисмоний тарбия машқлари орқали турли касалликларни амалиётда даволаш чора-тадбирларини қўлланувчи жисмоний маданият воситалари тўплами ҳисобланади. Фазода мўлжалга олиш кўришда нуқсонни бор инсоннинг муҳим катта эҳтиёжи ҳисобланади. мўлжалга олишга ўргатиш, болаларни боғча ёки мактаб

атрофида эркин мўлжал олишга ўргатади. Бу қанча эрта бошланса яхши натижа беради.

Эшитишида муаммолари бўлган болалар

Нутқ – мураккаб рухий фаолиятдир. У рухий жараёнларнинг таркиб топишига ва боланинг умуман баркомол бўлиб ўсишига катта таъсир кўрсатади. Нутқ эшитув органлари воситаси билан идрок этишга асосланган бўлиб, атрофдагиларга тақлид этиш йўли билан ривожланиб боради. Оғзаки нутқнинг шаклланишида эшитув анализатори, нутқни ҳаракатга келтирувчи анализатор иштирок этади. Нутқни ҳаракатга келтирувчи анализатор эшитув анализатори билан маҳкам боғланган ҳолда ишлайди, эшитиш анализаторининг ривожланиш даражаси эса кўп жихатдан талаффузга боғлиқ.

Бола нутқининг ўсиб бориши товушлар талаффузи, физиологик ва фонематик эшитишнинг камол топиб бориш даражаси билангина характерланиб қолмай, балки энг муҳим - ўз нутқи ва атрофидагилар нутқидаги сўзларнинг тузилишини, товуш таркибини фарқлай олиш қобилияти билан ҳам характерланади. Сўз таркибини англаб олишдан иборат бу қобилият грамматик ва лексик компонентларнинг ривожланишида ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Иккала сигнал тизими, шунингдек, идрок билан сўзнинг ўзаро алоқада бўлиши ақлий ривожланишнинг асосини ташкил этади

Дефектологларнинг (Т.А. Власова, Р.М. Боскис, Д.В. Нейман ва бошқаларнинг) берган маълумотларига кўра, эшитишида нуқсонлари бор болаларнинг ривожланиш даражаси шу нуқсоннинг бола ҳаётининг қайси даврда пайдо бўлганлигига ва оғир – енгиллигига боғлиқ. Сурдопедагогикада эшитишда нуқсонлари бор болалар **кар, заиф эшитувчи, кейинчалик заиф эшитувчи бўлиб қолган болалар** гуруҳига бўлиб ўрганилади. Туғма ҳали тили чиқмаган гудаклик даврида иккала қулоқнинг мутлақо эшитмаслиги кар – соқовликка олиб келади. Эшитиш қобилиятининг қисман бузилиши натижасида нутқий нуқсонга учраган болалар заиф эшитувчи болалар гуруҳига киритилади. Нутқий ривожланиб, шаклланиб олгандан сўнг яхши эшитмайдиган бўлиб қолган болалар кейинчалик заиф эшитувчи бўлиб қолганлар гуруҳига киради. Бу нуқсон нутқ таркиб топганидан сўнг вужудга келса ҳам, қулоқдаги нуқсон туфайли эшитишда хос камчиликлар бўлаверади.

Турғун эшитиш нуқсонлари келиб чиқиш сабабларига кўра **туғма ва оттирилган** бўлиши мумкин.

Кар – соқов болаларнинг 25% - 30% да эшитиш нуқсонлари туғма бўлади. Бунга сабаб: онанинг хомиладорлик даврида турли касалликлар,

масалан, грипп билан касалланиши, ота – оналарнинг ичкилик ичиб туришлари, онанинг хомиладорлик даврида билар – билмас дори – дармонларни истеъмол қилишлари (айниқса стептомицин, хинин сингари дориларни), хомиланинг шикасланишлари; ирсият, генетик факторлар (қулоқ тузилишларидаги патологик ўзгаришлар бўлиши, масалан, эшитиш йўли атрофиясининг битуву).

Эшитишдаги орттирилган нуқсонлар қулоқ ёки эшитиш анологизаторларининг тузилишидаги камчиликлардан келиб чиқиши мумкин. Бунга олий нерв маркази, ўтказувчи йўллар ёки қулоқнинг ўзидаги ўзгаришлар сабаб бўлади. Боланинг илк ёшида отит, параотит (тепки), менингит, менингоинсифалит, қизамиқ, қизилча, грипп касалликлари билан касалланиши баъзи ҳолларда кар- соқов ёки турли даражалардаги заиф эшитишга олиб келиши мумкин. Хозирги кунда экология масалаларининг кенг ўрганилиши эшитиш нуқсонларининг олдини олишда ҳам катта аҳамиятга эга. Эшитиш анологизаторларига турли захарли кимёвий дорилар жуда кучли таъсир этиб айниқса анологизаторнинг ўтказувчи нервларини ишдан чиқаради, натижада бола яхши эшита олмайдиган бўлиб қолади.

Эшитиш нуқсонларига эга бўлмаган болалар аномал болалар категориясига киради, чунки бу нуқсон боланинг умуман ривожланиб, камол топиб боришига, дастур материалларини ўзлаштиришига салбий таъсир кўрсатади.

Эшитиш нуқсонлари бор болалар махсус шароитда, махсус усуллар билан ўқитилиши ва тарбияланиши керак. Эшитиш нуқсонларининг енгил даражалари ҳам болани ҳар томонлама ривожланишига таъсир кўрсатади, боғча ва мактаб дастурларининг ўзлаштиришда бир қатор ўзига хос қийинчиликлар келиб чиқишига сабаб бўлади.

Боланинг эшитиш қобилияти нутқи ривожлангандан сўнг масалан, икки ёшида йўқолганида ҳам, қарлик натижасида бола атрофдагилар нутқини эшитмайди ва хаттоки билганларини ҳам аста – секин унутади, боладаги қарлик билан соқовлик қўшилиб у қар – соқов бўлиб қолади. Болага ўз вақтида махсус ёрдам кўрсатилмаса, унда ақли заифлик белгилари ҳам пайдо бўлади. Бироқ нуқсоннинг ўрни тўлдирилиб, бошқарувчи жараёнларни активлаштирувчи махсус педагогик коррекцион шароит боладаги нуқсонларни бартараф этади, уларни ҳам нутқий ривожланишини, ҳам умумий, ақлий ривожланишини таъминлайди.

Заиф эштовчи болалар учун махсус ташкил этилган мактабгача тарбия муассасаси ҳамда мактаб-интернатда барча зарур шарт-шароитлар мавжуд. Махсус муассасалардаги тарбиячи ва ўқитувчилар бундай болаларнинг тегишли таълим – тарбия олишларига ёрдам беришлари керак.

Юқорида қайд этилганидек, сурдопедагогикада эшитиш қобилияти заиф болаларга кар – соқов, туғма ҳамда кейинчалик заиф эшитувчи бўлиб қолган болалар киради. Заиф эшитувчи болалар ўз навбатида эшитиш қобилиятининг нечоғлик бузилганига қараб енгил, ўртача ва оғир даражали камчилиги бор болаларга бўлинади. **Енгил даражадаги** заиф эшитувчи болалар овози билан гапирилган нутқни **6 – 8 метр** масофадан овоз чиқармай, шивирлаб гапирилган гапни қулоқ супрасидан **3 – 6 метр** масофадан эшитади. **Ўрта даражадаги** қулоғи оғир болалар овоз чиқариб гапирилган гапни **4 – 6 метр**, овозсиз шивирлаб гапирилган гапни **1 – 3 метр** масофадан эшитади. **Оғир даражадаги** заиф эшитувчи болалар ўрта меъёрада овоз билан гапирилган гапни қулоқ супрасидан **2 метр**, шивирлаб гапирилган гапни **0,5 метр** масофадан эшитади холос.

Қулоғи оғирлик натижасида бола нутқида бир қатор камчиликлар кузатилади: луғатининг камбағал бўлиши, грамматик компонент ривожланмаган – гап ичида сўзларни ташлаб кетиш, сўзларни нотўғри эшитиш, уларни ўзаро боғлай олмаслик, келишиқ, сўз ясовчи, сўз ўзгартирувчи қўшимчаларни ишлата олмаслик; товушларни нотўғри талаффуз қилиш – ўхшаш, жарангли-жарангсиз ундошларни бир бири билан адаштириш, тушириб кетиш ва бошқалар шулар жумласидандир.

Бола нутқидаги камчиликларнинг келиб чиқиш сабабларини билмаслик орқасида айрим тарбиячи ва ўқитувчилар болани дангаса, маъсулиятсиз, безори деб, унга нотўғри муносабатда бўладилар, натижада бола инжиқ, йиғлоқи, сержахл, гап ўтмас бўлиб қолади, яъни унда иккиламчи рухий ўзгаришлар пайдо бўлади.

Енгил даражадаги заиф эшитувчи болалар соғлом тенгдошлари қаторида оммавий мактабгача тарбия муассасаларида ва мактабда таълим – тарбия олиши мумкин. Бироқ унга алоҳида муносабатда бўлиш, улар учун қулай шарт – шароитлар яратиш талаб этилади.

Узлуксиз таълим тизимида Ўзбекистонда эшитишда нуқсонли бўлган болалар учун мактабгача тарбия муассасалари, мактаб ва касб – хунар коллежларида махсус гуруҳлар фаолият кўрсатиб келмоқда. Ушбу тоифадаги болалар учун ташкил этилган мактаб – интернатларда мактабгача тарбия бўлими ҳамда умумтаълим мактаб бўлими мавжуд. Ушбу муассасаларда таълим умумтаълим 9 йиллик таълимнинг давлат талаблари ва дастурлари асосида амалга оширилидади.

Эшитиш қобилияти заифлашган болалар билан ишлашда сурдопедагоглар катта ютуқларга эришмоқдалар. Ушбу тоифадаги аномал болалар махсус кечки мактабларда таълим олганларидан кейин олий ўқув юртларини ҳам муваффақиятли битириб чиқмоқдалар, мамлакатимизнинг

турли корхоналарида ҳамма билан баробар меҳнат қилмоқдалар. Демак, эшитиш нуқсонларини бартараф этиш, тўла компенсациялаш, мумкин. Тарбиячи ва ўқитувчиларнинг асосий вазифалари – соғлом болаларни заиф эшитувчи болалардан ажратиб, уларга алоҳида ёндашиш, зарур бўлса, уларнинг “махсус муассасалар” да таълим – тарбия олишини ёки интеграциялашган таълимга жалб этишни тامينлашдан иборат.

Кар ва заиф эшитувчи ўқувчиларда сўзлашув (оғзаки, ёзма) нутқни шакиллантириш юзасидан дарс ва машғулотларда муайян тизимдаги машқлар асосида ўқитувчи ва ўқувчи фаолияти ташкил этилади, дидактик воситаларни барча турларини нутқий жараёнга мослай олиш талаб этади. Нутқий материалларнинг амалий эгалланиши таъминлаш учун махсус содир этилган муаммоли нутқга (гапириш, ёзип тушунтиришга) эҳтиёжини туғдурувчи вазиятлар олдиндан режалаштирилади. Бунда нутқий материаллар фанлар бўйича ўқув дастурларида, режалаштиришларда олдиндан белгиланган бўлади, яъни коррекцион – педагогик жараён муайян тизим асосида амалга оширилади.

Хозирги кунда сурдопедагогикада кар ва заиф эшитувчи болаларнинг махсус таълим билан эрта қамраб олиниши, ривожланиши, коррекция – компенсация қилиниши масалалари долзарбдир.

Рухий ривожланиши сустлашган болалар

Улгурмовчи ўқувчилар орасида рухий ривожланиши сустлашган болалар кам учраб туради. Уларнинг билиш фаолияти-интеллекти мантикий тафаккур, идроки, хотираси, ихтиёрий диққати, иш қобилияти ва бошқа хислатларига биринчи ўринда марказий нерв системасининг касалликлари натижасида рухий ривожланиши сустлашади. Бундай болаларда хиссиёт, ирода сферасидаги камчиликлар бирламчи, ақлий заифлик эса иккиламчи ходиса бўлиб хисобланади.

Т.А. Власова, М.С. Певзнер, В.И. Лубовский, Т.В. Егорова, К.С. Лебединская, Н.А. Никашина, К.К. Мамедов, Б.В. Шоумаров, Н.А. Спина, Р.Д. Триггер ва бошқа олимларнинг маълумотларига кўра бошланғич синф ўқувчиларининг 5,8 фоизини ана шундай болалар ташкил этади.

Рухий ривожланиши сустлашган болалар ақлий даражаси жихатидан асосан икки гуруҳга бўлинади:

1. Енгил нуқсонли бор болалар –булар махсус шароитда 1-3 йил таълим –тарбия олганларидан кейин ўқишни оммавий мактабнинг тегишли синфда давом эттириши мумкин.

2. Рухий ривожланишида сезиларли даражада орқада қолган болалар – булар мактабни битиргунига қадар махсус шароитда ўқитилиши керак. Бундай болалар мактаб дастурини соғлом тенгдошлари қаторида ўзлаштира

олмайди. Рухий ривожланиши сустлашган болаларни оммавий мактабда ҳамма қатори ўқиши таълим жараёнига ҳам салбий таъсир кўрсатади, яъни ўртача ўқувчининг савиясини орқага тортади, яхши ва аъло ўзлаштирувчи ўқувчиларни етарли даражада ўстиришга тўсқинлик қилади.

Дастур материалларини яхши ўзлаштира олмаганлиги туфайли рухий ривожланиши сустлашган болалар доим муваффақиятсизликларга учрайверади, бу нарса уларнинг хулқ - аторида аксарият турли салбий хислатлар юзага кегишига сабаб бўлади. Олимлардан К.С. Лебединская, Г.П. Бертон, Е.М. Дунаева, ва бошқалар рухан суст ривожланганликни клиник-психологик жихатидан куйидаги хилларга бўлишни тафсия этадилар: 1) **конституционал шакли**; 2) **соматоген шакли**; 3) **психоген шакли**; 4) **Церебралшакли**.

Рухан ривожланиш камчиликларининг баъзи бир шаклларида, болаларни вақти вақти билан махсус психоневрологик санаторияларда даволаш фойдалидир. Санаторияда бола коллектив ишига аста-секинлик билан жалб этилади. Унда чарчаш аломатлари пайдо бўлганда, у ўқув машхулотларидан вақтинча озод этилади ёки унга соддароқ вазифалар берилади. Санаториядан даволаниб қайтганларидан сўнг, бола ўқишни ўз мактабида давом эттиради.

РРС болалар учун мамлакатимизда махсус мактабгача тарбия муассасалари, мактаб – интернатлар, мактабларда куни узайтирилган синфлар жорий этилган. Ушбу муассасаларда таълим умум ўрта таълим мактаблари ва боғчаларининг дастурлари асосида олиб борилиб, химоялайдиган мулойим даволовчи махсус тартиб ташкил этади. Таълим – тарбиявий ишлар болаларнинг фқирлаш қобилияти диққати, иш қобилияти, хотираси, нутқи ва тафаккуридаги камчиликларни бартараф этишга қаратилган бўлиб, бундай болаларга билим беришда ўқитувчи унинг ўзига хос индивидуал хусусиятларини этиборга олган холда махсус шароитда, махсус усуллар билан ишлайди, тегишли ёрдам ташкил этади.

Ўз вақтида ва тўғри ташкил этилган ёрдам туфайли ушбу тоифадаги алохида ёрдамга мухтож болалар кейинчалик яхши ривожланиб кетиб, мактабни битиргач олий ўқув юртларида ҳам муваффақиятли таълим оладилар.

Харакат – таянч аъзолари жарохатланган болалар

Ҳар қандай ота – она ўз оиласида соғлом фарзандни, жисмонан бақуват, рухий тетик, фқирлаш қобилияти соғлом, иймон – этиқоди бутун, билимли, маънавияти юксак, мард ва жасур, ҳар томонлама камол топишини истайди.

Мустақиллигимизнинг дастлабки йиллариданоқ Республикамизда соғлом авлодни тарбиялашга катта эътибор берилмоқда. “Баркамол” авлодни

тарбиялаш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилиб, бу масалага устувор вазифа деб қаралмоқда. Мустақил ватанимизнинг биринчи ордени “Соғлом авлод учун” деб аталган, “Соғлом авлод учун” халқаро хайрия жамғармасининг тузилганлиги. 2000 йилни “Соғлом авлод йили”, 2001 йилни “Она ва бола йили” деб элон қилинганлиги фикримизнинг далилидир. Президентимиз томонидан “Соғлом авлод” рукунидаги, махсус ёрдамга мухтож бўлган болаларни соғломлаштириш, уларни соғлом кишилар қаторига қўшиш, ижтимоий моддий жихатдан химоялаш, меҳнатга, ижтимоий ҳаётга мослаштириш масалаларига доир қатор қарорлар, хужжатлар чиқарилмоқда, қабул қилинмоқда.

Республикамызда сўнги пайтларда болаларнинг соғлом туғилишини таъминлаш, аномалияларни олдини олиш ҳамда жисмоний ёки рухий ривожланишда камчиликлари бўлган болаларни эртароқ аниқлаш чора – тадбирлари устида талайгина ишлар амалга оширилмоқда. Бу масалани тез ва самарали ҳал бўлишини таъминлаш мақсадида онанинг хомиладорлик давридан бошлаб, то бола вояга етгунга қадар унинг ривожланиши тиббиёт ходимлари, ўқитувчи ва тарбиячилар, психолог, дефектологлар томонидан назорат қилиниб, “Соғлом авлод” дастурини тўғри амалга оширилишини таъминлаш чора – тадбирлари ишлаб чиқилмоқда, ташкил этилмоқда. Натижада, ҳаракат – таянч аъзолари жароҳатланган болалар ҳам аниқланиб, уларга махсус ёрдам кўрсатилмоқда. Ҳаракат – таянч аъзолари жароҳатланган болаларнинг кўпчилигига ногиронлар аравачалари олиб берилганлиги сабабли, улар боғча ва мактабларга қатнай бошладилар.

Ҳаракат – таянч аъзолари жароҳатланган болалар церебрал фалажи, полиомиелит (шол касаллиги асорати), ҳаракат таянч азоларининг турли туғма ва оттирилган деформацияси – артрогрипос, оёқ қўлларнинг мажрухлиги ахондроплазия ёки хондродистрофия – тана, бўйин, бошнинг нормал ривожланаётган бир пайтда туғма оёқ – қўл суяклари ўсишининг орқада қолиши, миёпатия – мушак тўқималарида модда алмашинуви билан боғлиқ бўлган ирсий касалликда мушаклар яхши қисқармайди, киши қўл – оёқни ҳаракатга келтира олмайди.

Ҳаракат – таянч аъзолари жароҳатланган болаларнинг кўпчилигида мия фалажи кузатилади. БЦФ (Болалар церебрал фалажлиги) касаллиги хали етилмаган, шаклланиб бўлмаган миянинг касаллигидир. Онанинг хомиладоарлик даврида маълум касалликлар билан касалланиши, туғилиш вақтидаги патологик ўзгаришлар, туғилгандан то бир ёшгача давр ичида боланинг касалланиши натижасида бош миянинг ҳаракат зоналари шикастланади, унинг натижасида эса миянинг яхлит етилиши кечикади ва бузилади. Оқибатда боланинг умумий ҳамда нутқий моторикаси

(ҳаракатчанлиги) фаолияти бузилади. Нутқнинг ривожланмаслиги эса, интеллектуал ривожланишни секинлаштиради. Киши организмнинг асосий функциялари – нафас олиш, қон айланиш, ютиниш, тана ҳаракати, нутқий ҳаракатлар ва бошқалар ҳаракат орқали мушакларнинг қисқариш натижасида содир этилади. Ҳаракатлар ихтиёрий ва ихтиёрсиз бўлади. Аниқ мақсадни кўзлаб бажарилган ихтиёрий ҳаракатлар инсон ҳатти ҳаракати, хиссий – иродавий қобилияти, билиш фаолиятини, ҳулқнинг шаклланишида асосий рўл ўйнайди.

Мураккаб нуқсонли болалар

Дунёдаги 500 миллион аҳолининг 10% ногиронлардир. Шулар жумласига мураккаб нуқсонли аномал болалар ҳам киради. Мураккабнуқсонли аномал болаларда бир неча нуқсон биргаликда кузатилади. Улар комплексли нуқсонли болалар категорияси деб ҳам номланади. Оналар ва болалар саломатлигини яхшилаш, ногиронликнинг олдини олиш, экологик мувозанатни янада барқарорлаштириш юзасидан мамлакатимизда мустақиллигимизнинг биринчи куниданоқ мунтазам амалий ишлар олиб борилмоқда. Республикада касал болалар туғилиши кўрсаткичи минг аҳолига нисбатан 1991 – йилдаги 34,5 дан 2000 – йилда 21,4 га камайди. Демак, ҳали ҳам бу борада кўпгина ишлар олиб борилиши лозим. Аёллар, айниқса қизлар орасида учрайдиган чекиш, спиртли ичмликлар ичиш, наркотик моддалар қабул қилиш, шифокор маслаҳатсиз дори – дармонлар қабул қилиш, экологик муаммолар ва бошқа ҳолатлар ногирон болалар туғилишига сабаб бўлаётганини ва уни олдини олиш боасида кўпроқ балоғат ёшидаги йигит – қизлар орасида тушунтириш ишлари кенг тарзда олиб борилиши мақсадга мувофиқдир. Олимлар томонидан аниқланган 400 дан ортиқ дори – дармонлар хомила ривожланишига (дастлабки 1 – 2 ойлар) салбий таъсир этади.

Мураккаб нуқсонли махсус ёрдамга мухтож тоифасига қар – кўр - соқов болалар, қар ва ақли заиф, кўр ва олигофрен, ҳаракат – таянч аъзолари жароҳатланган ва кўр ёки ақли заиф ҳамда хокозолар кирадилар.

Охириги йилларда кўр ва заиф кўрувчи болалар сони анча камайди. Офтолмалогик юутуқлар, эрта диагностиканинг янги усуллари кўлланилиши, кўриш органлари касалликларини даволаш ва коррекция қилиш натижасида махсус мактаб ўқувчиларининг контингенти сезиларли даражада ўзгарди. Кўр болалар нисбатан камайди, аммо заиф кўрувчи болалар сони кўпайди. Уларнинг орасида мактаб дастурини ўзлаштира олмайдиган болалар яққол кўрина бошлади. Комплекс, яъни ҳар томонлама текшириш, ўрганиш натижасида уларнинг кўриш қобилиятининг бузилиши билан бирга олигофрения типидagi ақли заифлик ҳам мавжудлиги

аниқланди. Заиф кўрувчи ва ақли заиф бўлган болаларнинг ўқитиш ва тарбиялаш анча мураккаб ва ўзига хосдир. Одатда кўр ва заиф кўрувчи болалар “Брайль” системасида ўқиш ва ёзишни ўрганадилар. Тўғри ташкил этилган таълим натижасида кўр болалар нукта – рельефли шрифтни тез ўрганиб оладилар. Ақли заиф кўр болаларда бу жараён секин кечади. Бунга бир қанча сабаблар мавжуд бўлиб, марказий нерв системасининг органик шикастланиши натижасида ақли заиф кўр боланинг компенсатор имкониятлари суст бўлади. Махсус ташкил этилган ишлар туфайлигина эшитиш анализаторлари компенсатор вазифасини бажаради. Ақли заиф ўқувчиларнинг тафаккури, тасавури, нутқ фикрлаш қобилитини ривожлантиришда ёрдамчи мактабда кўргазмали қурооллардан кенг фойдаланилади. Кўрлар мактабида кўпроқ нутқ сўзга махсус тифлографик кўргазмали қуроолларга асосланган ҳолда иш юритилса, ақли заиф кўр болалар билан бошқачароқ иш юритилади. Иккала ҳолатда ҳам биринчи новбатда боланинг абстракт тафаккури яхши ривожланган бўлиши керак. Ақли заиф болаларнинг эса билиш фаолияти турғун бузилган бўлади. Ақлан ва заиф кўрувчи болаларнинг таълим тарбиясига махсус ёндашган ҳолда, махсус яратилган тизим асосида ўқитиш ва тарбиялаш лозим.

Мураккаб болалардан эшитиш қобилияти ва ақли заиф болалар биринчи бўлиб ўрганилган эди. Кар ва заиф эшитувчи болаларда иккиламчи ҳодиса сифатида ақлан заифлик кузатилиб борилади. Натижада интелекти соғлом, эшитиш қобилияти заиф болаларни ҳам авли, ҳам эшитиш қобилияти заиф болалардан амалда ажратиш анча мушкул, айниқса илк ёшлик чоғларида. Ҳозирги кунда улар учун дифференциал – диагностик меъзонлар ишлаб чиқилган. Ақли ва эшитиш қобилияти заиф болалар қарлар ёки заиф эшитувчи болалар мактаб интернатларининг ёрдамчи синфларида ёрдамчи мактаб дастури бўйича таълим оладилар. Ёрдамчи синфлар кўрлар ва заиф кўрувчи болалар мактаб интернатлари ҳам мавжуд.

Мураккаб нуксонли болалар тоифасига кўр, кар соқов болалар ҳам киради. Бу тоифадаги болалар нуксони анча мураккаб. Кар соқов кўр болалар теварак атрофдан ахборот олиш имкониятидан махрум бўлганлиги туфайли ақлан ривожланмайди. Бироқ махсус ташкил этилган ёрдам туфайли бу болалар тўлиқ интеллектуал ривожланиш имкониятига эгадирлар. Уларга барча мураккаб мулоқат турлари яратилади, нутқи ўстирилади ва улар баркамол нутқдан тортиб, то сўз нутқигача эгаллай оладилар. Бу эса уларнинг ўрта мактаб дастуринини эгаллаб, хатто олий ўқув юртларини ҳам бошқалар қатори битиришларига имкон беради.

Нутқ нуқсонига эга бўлган болалар

Логопедия бу нутқ бузилишлари ҳақидаги махсус таълим ва тарбия воситасида нутқ бузилишларини ўрганиш, тузатиш ва олдини олиш ҳақидаги педагогик фандир. Логопедия нутқ фаолияти бузилишининг сабаблари, механизмлари, аломатлари, оқимлари таркибини ўрганади. Шунинг учун уни махсус педагогика сарасига қўшадилар. Логопедия термини грекча **логес, пейдео** сўзларидан ташкил топган бўлиб, таржимада тўғри нутқни тарбиялаш маъносини англатади. Фан сифатида логопедия нутқ нуқсонини тузатиш, нутқий фаолияти заифлашган шахсларни ўқитиш ва тарбиялаш жараёни ҳисобланади. Логопедияни ўрганиш объекти нутқ нуқсонига эга бўлган шахс. Адабий тилда қабул қилинган нутқ нормаси билан бир оз бўлса ҳам четга чиқиш-бу нутқ нуқсони деб ҳисобланади.

Замонавий логопедия структураси мактабгача ёшли мактаб болалар логопедияси, ўсмирлар ва катта ёшдагилар логопедиясига бўлинади. Логопедиянинг асосий **мақсади** нутқида нуқсони бор шахсларни ўқитиш, тарбиялаш ва қайта тарбиялашнинг илмий асосаланган системасини ишлаб чиқиш, шунингдек нутқ нуқсонининг олдини олишдан иборатдир. Логопедия фани нутқида нуқсони бор болаларнинг шахс сифатида ҳар томонлама ривожлан И.П.Павлов таълимотига мувофиқ нутқ бош миянинг мураккаб психо-физиологик функциясини, унинг иккиламчи сигнал системасини ўзида намоён этади. Биринчи ва иккинчи сигналлар системаси бир-бири билан узвий боғлангандир. Иккинчи сигнал системаси биринчи система асосида шаклланади. Аммо кейинчалик иккинчи сигнал системасининг биринчи сигнал системасига тартибга солувчи таъсири намоён бўлади. Сўз алоҳида хусусиятнинг сигнали, умумлаштириш қуролидир. Биринчи ва иккинчи сигнал системалари орасидаги ўзаро мураккаб алоқаларни ҳисобга олиш нутқ бузилишини тузатиш, бўзилган нутқ ва нутқсиз функцияларнинг ўрнини босиш устида самарали логопедик иш олиб бориш учун имокният яратади.

Нутқ нуқсонлари

Нутқ нуқсони логопедия фанида муайян тилнинг меёрларидан четга чиқиши деб таърифланади. Нутқ нуқсонлари қуйидагича характерланади:

1. Нутқ нуқсони ўз-ўзидан барҳам топмайди, балки вақт ўтган сари янада мустаҳкамланиб боради.
2. Нутқ нуқсони гапирувчининг ёшига мос келмайди
3. Нутқ нуқсонлари бўлган кишилар логопедик ёрдамга мухтож бўлади.
4. Оғир нутқ нуқсони кишининг нафақат нутқига, балки умумий ривожланишига ҳам салбий таъсир кўрсатади.

Махсус педагогикада қўлланиладиган хусусий тамойиллар Махсус таълим тизимида қўлланиладиган хусусий усуллар умумий ўргатиш усуллари билан мустақкам боғлиқдир. Махсус таълим жараёни умумий дидактик тамойиллар билан бир қаторда хусусий тамойилларга асосланади. Хусусий тамойиллар имконияти чекланган болаларнинг индивидуал хусусиятлари, таълимдаги алоҳида эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда танланади. Хусусий тамойиллардан энг асосийлари қуйидагилар:

- таълимнинг коррекцион йўналганлиги;
- таълим жараёнининг вазиятбоплиги, ҳаёт билан боғлиқлиги;
- таълимнинг ўқувчи ёши ва имкониятларига мослиги.
- ривожланиш принципини,
 - системалилик,
 - комплекслилик,
 - фаолиятда ёндашув,
 - онтогенетик принцип,
 - умумдидактик принциплари
 - Маълумотларни сифат жихатдан таҳлил этиш тамойили

Маълумотларни фақат сон жихатдан таҳлил қилиш билан чекланмай, балки ҳар қандай топширикни бола томонидан бажарилиш жараёни, унинг хатти-ҳаракатларининг характери (у юл қуйган хатолар тури ва хусусияти, топширикни бажариш жараёнига киришуви, фаоллик даражаси) ҳамда текширув натижаларини сифат жихатдан таҳлил этиш ҳам ғоят муҳимдир

Системалилик принципи тил ҳақида мураккаб функционал система тугрисидаги тушунчага таянади. Унинг тузилиш компонентлари узаро ҳамбарчас алоқада булади. Шу муносабат билан нутқни унинг ривожланиши жараёнларини ва бузилишини тузатишни урганиш нутқ қурилиши системасининг барса компонентларига, барча томонларига таъсир этишини назарда тутати.

Нутқ бузилишларининг ухшаш турларини логопедик хулосалаш, табақалаштириб диагностикалаш учун нутқли ва нутқсиз белгиларни, тиббий, психологик, логопедик жихатдан текшириш натижаларини, билиш фаолиятининг ривожланиш даражаси ва нутқ ривожланиши нисбатларини нутқ ҳолати ва боланинг сенсомотор ривожланишидаги муҳим жихатларни тузатиш нуқтаи назаридан таҳлил қилиш ривожланиш принципига асосланади.

Ривожланиш принципи, шунингдек боланинг якин ривожланиши доирасидан урин олган маолум вазифалар, кийинчиликлар боскичларни логопедик иш жараёнига ажратишни ҳам кузда тутати.

Нутқи бузилган болаларни текшириш, шунингдек улар билан олиб бориладиган логопедик ишни ташкил қилиш боланинг етакчи фаолиятларини (предметли-амалий, уйин, ташкилий) ҳисобга олинган ҳолда амалга оширилади.

Махсус педагогика фанининг методлари

- эмпирик методлар: обсервацион (кузатиш), экспериментал (лаборатория, табиий, шакилланувчи ёки психологик-педагогик синов), психодиагностик (тестлар, стандартлаштирилган ва хаёлий лойхалаштирилган, анкеталар, суҳбатлар, интервью) фаолиятини, шунингдек нутқ фаолиятини ҳам таҳлил қилишнинг праксиметрик усуллари, биографик метод (анамнестик маолумотларни йиғиш ва таҳлил қилиш).

- олинган маолумотларни миқдор (математик-статистик) ва сифат анализи қиради. Бунда олинган маолумотлар ЭХМни қуллаган ҳолда машинада ишлаб чиқилади.

- интерпретацион методлар, услублар, урганилаётган ходисалар уртасидаги алоқаларни назарий тадқиқ қилиш усуллари (қисмлар ва бутунлик уртасидаги, алоҳида жихатлар ва умуман ходиса уртасидаги, функциялар ва шахс уртасидаги ҳамда бошқа алоқалар).

- Тадқиқотнинг обективлигини таъминловчи техник воситалар: компьютер, интонографлар, спектрографлар, назометрлар, видеонутқ, фонографлар, спирометр ва бошқа аппаратуралар, шунингдек, бутун нутқ фаолияти ва унинг айрим компонентларини динамикада урганишга имкон берувчи рентгенокинофотография, глотография, кинематография, электромиографиялардан кенг фойдаланилади.

Назорат саволлари

1. Дефектология фанларининг йўналишларини айтиб беринг.
2. Дефектология фанларининг илмий-назарий ва методологик асосларини изоҳланг.
3. Дефектология фанларининг умумдидактик ва махсус тамойилларини айтиб беринг.

Адабиётлар рўйхати

1. Мўминова Л.Р. ва бошқалар. Махсус психология. Т.: “Ношир”, 2013 й.
2. Пўлатова П. ва бошқалар. Махсус педагогика. Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2014 й.

3. Назарова Н.М. Сравнительная специальная педагогика. М.: «Академия», 2012г.
4. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
5. Аксенова Л.А. Социальная педагогика в специальном образовании. – М.: Академия, 2001.
6. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Мутахассислик фанларни ўқитиш методикаси. Т.: “Fanvatechnologiyalar, 2013й.
7. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Инновационные подходы в подготовке кадров- дефектологов (монография). Т.: “Навруз”, 2014 г.

Дефектологиянинг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Етакчи ва замонавий концепциялари

Режа

1. Психик ривожланишнинг умумий қонуниятлари.
2. Ривожланишида нуқсонли бўлган болаларнинг ўзига хос хусусиятлари
3. Коррекцион педагогиканинг предмети
4. Ривожланишдаги нуқсонларнинг сабаблари.
5. Олий психик функцияларнинг ривожланиши ҳақида Л.С.Виготскийнинг концепцияси.
6. Ривожланишида нуқсонли бўлган болалар ҳақида тушунча.
7. Психик дизонтогенез ва унинг асосий вариантлари.

1. Психик ривожланишнинг умумий қонуниятлари

Психик ривожланишнинг умумий қонуниятлари Л.С. Виготский томонидан таърифлаб, берилган. Лев Семенович Виготскийнинг таъкидлашича, нормал ва аномал бола бир хил қонуниятлар бўйича ривожланади.

Психик ривожланишнинг умумий қонуниятлари.

ИНТЕГРАЦИЯ – инсон ҳаёти давомида бошида тарқоқ бўлган психик жараёнлар турғун ва шу билан бирга мослашувчан функционал тизимларга бириктириб боради (О.Н. Усанова " Дети с проблемами психического развития").

Психик жараёнларнинг бир текисда ривожланмаслиги– яъни ҳар битта психик функция учун у энг жадал ривожланадиган мақбул (оптимал) муддатлар мавжуд. Психик функциянинг нормада ривожланиши гетерохрония қонунига бўйсунди (психик функцияларнинг онтогенезда шаклланишида муайян муддатлар, кетма-кетлик). Ривожланиш бузилганида асинхрония кузатилади, яъни психик функциялар шаклланишининг муддатлари ва нормал кетма-кетлиги бузилади.

Боланинг нерв тизими ва психикасининг МОСЛАШУВЧАНЛИГИ. Болаликда психика анча юмшоқ ва мослашувчан бўлади ва бунинг ҳисобига бузилишлар компенсация қилиниши мумкин, яъни бирининг ҳисобига иккинчиси ишлаши мумкин.

Ҳар қандай зиён ёки ҳар қандай зарарли таъсир организмнинг ҳимоялаш реакциясини ишга солади, ўша камчиликни тўлдиришга даъват этади, бунинг натижасида организм учун хавф юзага келади.

Л.С. Виготский ривожланишида нуқсони бўлган болада ривожланишда умумий қонуниятлар билан бир қаторда ўзига хос хусусиятларни ҳам кўрсатиб ўтган.

Рус психологи Л.С.Виготский (1896-1934) олий психик функциялар ривожланишининг концепциясини яратган олимдир. У ўзининг нуқсонли болалар психологияси лабораториясида дефектология муаммолари билан шуғулланган. Ўз илмий фаолиятининг сўнгги босқичида тафаккур ва нутқ, ички нутқнинг ўзаро нисбатини тадқиқ этган ("Мышление и речь", 1934), болалар психологиясига энг яқин ривожланиш зонаси тушунчасини киритган, рус ва жаҳон тафаккури ривожига катта таъсир кўрсатган олимдир.

Л.С. Виготскийнинг хизмати шундаки, у нормал ва аномал боланинг ривожланиши бир хил қонунларга бўйсунган бўлиб, бир хил босқичларни босиб ўтишини, бироқ аномал болаларда бу босқичлар вақтда чўзилиб кетишини ва нуқсоннинг мавжудлиги аномал бола ривожланиши ҳар бир ҳолатда ўзига хос кечишини кўрсатиб берди.

Нуқсонли ривожланишнинг умумий қонуниятлари қуйидагиларда намоён бўлади:

1. ДИВЕРГЕНЦИЯ, яъни ривожланишда икки жиҳат – биологик ва ижтимоий (психик) жиҳатлар ўртасидаги тафовут. Нормада бу икки жиҳатлар бир-бирига тўғри келади. Бола ўсади, жисмонан ривожланади ва унинг ёшига муайян психик ривожланиш даражаси мос келади. Ривожланишида нуқсони бўлган бола эса жисмонан ўсади, улғаяди, аммо психик ривожланиши орқада қолади ва тегишли коррекцион иш олиб борилмаса, бу ҳолат тобора чуқурлашиб боради.

2. Аномал ривожланиш МУРАККАБ НУҚСОН ТУЗИЛИШИ билан характерланади. Бунда ҳамма вақт бирламчи нуқсонлар кузатиладики, улар биологик сабаблар туфайли келиб чиққан бўлади, яъни бош миянинг органик шикастланиши ёки марказий нерв тизимининг жиддий функционал бузилишлари оқибатида келиб чиқади. Бу бузилишлар турғун бўлиб, уларни коррекция қилиб бўлмайди. Бироқ бугунги кунда бундай дейиш хато, чунки тиббий коррекция олиб борилиши мумкин, аммо бирламчи нуқсонларни педагогик йўл билан коррекция қилиб бўлмайди.

Иккиламчи нуқсонлар бирламчи нуқсонлар базасида шаклланади ва ижтимоий асосга эга бўлади, яъни бола нуқсонли ривожланади. Бу нуқсонлар махсус педагогик методлар ёрдамида бартараф этилиши ёки коррекция қилиниши мумкин.

Шахс шаклланишининг бузилишларида намоён бўладиган (характер, хис-туйғулар, мотивлар) учламчи нуқсонлар ҳам бўлиши мумкин.

Иккиламчи нуқсон аномал ривожланишни психологик тадқиқ қилиш ва коррекциялашда асосий объекти бўлиб хизмат қилади.

3. Ривожланиши бузилган функциялардан ташқари ҳамма вақт сақланган функциялар ҳам мавжуд бўлади. Коррекцион иш шикастланган функцияларни четлаб ўтиб, сақланган функцияларга таянган ҳолда олиб борилиши лозим. Л.С.Виготский коррекцион иш принципини четлаб ўтиш принципи деб таърифлайди.

Болалар билан ишлаш амалиётида Л.С.Виготскийнинг “Таълимнинг ривожлантирувчи характери ҳақида”ги концепцияси ишлаб чиқилган. Таълим ривожлантириши лозим ва бунга педагог “актуал ривожланиш зонаси” ва “энг яқин ривожланиш зонаси”ни аниқлай олгандагина эришиш мумкин.

Маълумки, ривожланишида нуқсони бўлган болаларнинг ҳар битта турида ҳаётий тажрибанинг тўпланиши турли сабабларга кўра ва турли даражада орқада қолади, шунинг учун уларнинг ривожланишида таълимнинг ўрни алоҳида аҳамият касб этади. Аввал коррекцион таълим хотира, диққат, кузатувчанлик, сезги органларини машқ қилдириш билан чекланар ва бир-бирига боғлиқ бўлмаган машқлар тизимидан иборат бўлар эди. Л.С.Виготский биринчиралдан бўлиб бундай машқларнинг оғир таъсирларига эътибор қаратди. Олим ривожланишида нуқсони бўлган болаларнинг билиш фаолиятидаги камчиликларни тузатиш ишлари бир бутун таълим-тарбия жараёнига сингиб кетадиган, ўйин, ўқиш ва меҳнат фаолияти давомида олиб борилиши таъминланадиган коррекцион-тарбиявий иш жараёни учун курашди.

Болалар психологиясида таълим бериш ва ривожлантириш ўртасидаги ўзаро нисбат муаммосини ишлаб чиқар экан, Л.С.Виготский таълим ривожланишдан олдинда бориши, илгарилаши ва боланинг ривожланишини ўз ортидан эргаштириши лозим деган хулосага келди. Таълим ва ривожлантириш жараёнлари ўртасидаги ўзаро нисбатни шу тарзда тушуниш олимни шундай хулосага олиб келдики, бола ривожланишида мавжуд (актуал) даража ва унинг потенциал имкониятлари (“энг яқин ривожланиш зонаси”) бирдек ҳисобга олиниши лозим.

Ақлий ривожланишнинг актуал даражасини Л.С.Виготский текширув пайтида болада пишиб етилган психик функциялар асосида шаклланган билим ва кўникмлар сифатида белгилаб берди.

Энг яқин ривожланиш зонаси бола мустақил қила оладиган ишлардан ҳамкорликда қила оладиган ишларга у ёки бу даражада ўтиш имкониятини билдиради ва боланинг ривожланиш динамикасини кўрсатадиган энг аниқ белги ҳисобланади. Билиш жараёни мана шундай кечади. Бола у ёки бу масалани ёрдам воситасида, таълим жараёнида унга сингдирилган усулларни ўзлаштирган ҳолда мустақил ҳал қила олиши ва худди шундай масалани ҳал қилишда мустақил йўл тута олиши боланинг энг яқин ривожланиш зонасини

анқилашда энг ҳаққоний мезон вазифасини ўтайди. Ўқув вазифасининг қийинлиги боланинг энг яқин ривожланиш зонаси доирасига жавоб бериши лозим, чунки айнан мана шу боланинг таълимга лаёқатлилик кўрсаткичи бўлиб, диагностика учун ғоят муҳимдир.

Юқорида айтиб ўтилганидек, Л.С.Виготский таълимотига кўра ривожланишида нуқсонни бўлган болаларда “актуал ривожланиш зонаси” ва “энг яқин ривожланиш зонаси” бўлади. Меъёрда ривожланаётган болаларда энг яқин ривожланиш зонаси нисбатан кенг бўлиб, бу болалар катталар билан фаол мулоқотга киришади, аввал ёрдам билан бажараётган ишларини ўзлари мустақил бажара олади. Ривожланишида нуқсонни бўлган болаларда эса энг яқин ривожланиш зонаси турли даражада тор бўлади (бундай болалар ёрдам олгиси келмайди, катталар ёрдамида бажарган ишини сал вақт ўтиб ўзлари мустақил бажаришдан бош тортади). Ақли заиф болаларда энг яқин ривожланиш зонаси ҳаммадан тор бўлади. Уларга таълим бериш жуда қийин.

Боланинг психик ривожланишидаги ўзига хосликлар, актуал ва энг яқин ривожланиш зоналари, таълим ва тарбиянинг етакчи ўрни, коррекцион таъсирни амалга оширишда бир бутун динамик ва тизимли ёндошув зарурлиги ҳақидаги Л.С.Виготский ғоялари бошқа қатор олимларнинг назарий ва экспериментал тадқиқотларида, шунингдек махсус мактабларнинг амалиётида ўз аксини ва давомини топди. Олим ишлаб чиққан концепциялар унинг ўқувчилари вақт издошлари тадқиқотларида янада бойитилди (А.Р. Лурия, А.Н. Леонтьев, В.В. Лебединский, В.И. Лубовский, Р.Е. Левина).

Виготский ва у яратган мактаб намоёндалари томонидан илгари сурилган ғоялар ҳозирга қадар бу соҳадаги минглаб олимлар илмий дунёқарашининг асосини ташкил этиб келмоқда, психолог-олимларнинг янгидан-янги авлодлари унинг асарларидан илҳом одаларар.

3. Махсус педагогиканинг предмети.

Имкониятлари чекланган болаларнинг тарбияси ва таълими коррекцион педагогика ва махсус психологиянинг муҳим вазифасидир. Мамлакатимизда амал қилаётган махсус таълим тизими ривожланиши меъёрдан четга чиққан бола нуқсонини коррекциялаш, уни ижтимоий мослаштиришда энг мақбул шарт-шароитларни яратишдан иборат вазифаларни ҳал қилади. Коррекцион педагогика ва махсус психологияга оид билимлар махсус коррекцион таълим муассасаларида ҳам, оммавий таълим шароитида ҳам ривожланишида нуқсонни бўлган бола тарбиясидаги қийинчиликларни енгиб ўтиш йўлларини топишга ёрдам беради.

Махсус психология таълимда ва тарбияда махсус шарт-шароитларнинг яратилишига муҳтож болаларнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганади. Бундай болалар тоифасига анализаторларида, таянч-ҳаракат аппаратида, эмоционал-иродавий соҳада бузилишлар кузатилган, турли психик бузилишларга учраган болалар киради.

Коррекцион педагогика мактабгача махсус таълим муассасалари шароитида ривожланишида нуқсонни бўлган болаларнинг таълими ва

тарбияси билан боғлиқ назарий масалаларни ўрганadi. Коррекцион педагогика – таълим беради, тарбиялайди, коррекциялайди.

Илмий билиш соҳаларидан бири бўлган коррекцион педагогиканинг тадқиқот предмети – жисмоний ва психик камчиликлари бўлган болалар ва уларнинг таълим-тарбия муаммолари.

Коррекцион педагогикага бир неча мустақил соҳалар киради: сурдопедагогика (эшитишида камчилиги бўлган болаларнинг таълими ва тарбияси масалалари билан шуғулланади); тифлопедагогика (кўришида камчилиги бўлган болаларнинг таълими ва тарбияси масалалари билан шуғулланади); олигофренопедагогика (ақли заиф болаларнинг таълими ва тарбияси масалалари билан шуғулланади); логопедия (нутқ камчиликларини ўрганadi ва коррекциялайди).

4. Ривожланишдаги нуқсонларнинг сабаблари.

Ривожланишдаги меъёрдан чекинишлар ёки нуқсонлар асосида нерв системасининг ёки муайян анализаторнинг бузилишлари ётади: уларнинг натижасида алоҳида органлар ёки бутун организмнинг тузилиши ва фаолиятида чекинишлар юзага келади. Чекинишлар бачадон ичида, туғруқдан кейинги ривожланиш жараёнида, ирсий омиллар таъсири натижасида юзага келиши мумкин. Аномалияларнинг юзага келиш сабаблари билан боғлиқ ҳолда уларни туғма ва эгалланган турлари фарқланади.

Ҳар қандай патологияда нерв системасида шикастланиш ўчоқларини топиш мумкин. Бундай ҳолларда туғма ёки эгалланган органик шикастланишлар борлиги назарда тутилади. Бироқ органик шикастланишлар билан бир қаторда ўта таъсирчанлик ёки тормозланиш, алоҳида функционал системалар ишининг мувофиқлашмаганлиги билан боғлиқ ҳолда нерв системасидаги у ёки бу бўлимлар функциясининг бузилишлари учраши мумкин. Бундай ҳолларда нерв фаолиятининг функционал бузилишлари ҳақида сўз юритилади.

Туғма аномалияларнинг юзага келиш сабаблари турлича. Туғма аномалиялар бачадон ичида ривожланиш даврида эмбрион ёки ривожланаётган ҳомилага ҳар хил зарарли таъсирлар (интоксикациялар – организмнинг захарли моддалар билан захарланиши, инфекциялар, жисмоний ва психик жароҳатлар, токсикозлар, нотўғри овқатланиш, ҳомиладор аёлнинг турли касалликлари – юрак, ўпка, эндокрин безлар) натижаси бўлиши мумкин. Онанинг оч қолиши, дистрофия, нотўғри овқатланиш ҳомилада озика моддалар (оксиллар, ёғлар, углеводлар, витаминлар)нинг етишмовчилигига сабаб бўлади. Гормонал бузилишлар, буйрак ва жигар касалликлари, онанинг ичкиликка ружу қўйгани, ҳомиладорлик пайтида антибиотиклар, сульфаниламид препаратларни ва ҳ.к. истеъмол қилиш ва шу каби бошқа омиллар ҳам ҳомила ривожланишига салбий таъсир кўрсатади.

Бачадон ичидаги инфекцияларни ҳар хил касалликлар вируслари (қизилча, грипп, қизамиқ ва ҳ.к.) келтириб чиқариши мумкин. Ҳомила касаллигининг манбаи – онанинг ўзи. Туғма қизилчада кўз касалликлари,

масалан, катаракта (кўз гавҳарининг хиралашиши), шунингдек таянч-ҳаракат органларининг шикастланиши кузатилади.

Она ва ҳомила қонининг резус мослашмаганлиги натижасида ҳар хил мия шикастланишлари юзага келади. Бундай ҳолларда қобик ости ҳосилалари, қобикнинг чакка соҳалари ва эшитиш нервлари азият чекади.

Ривожланаётган ҳомилага патологик омилларнинг таъсир кўрсатиш вақти билан улар таъсиридаги салбий оқибатлар ўртасида тўғридан-тўғри алоқа мавжуд. Эмбрион бачадон ичидаги ривожланишида қанча эрта шикастланган бўлса, ушбу зарарли ҳолатлар келтириб чиқарадиган оқибатлар шунчалик оғир бўлади. Энг кўпол нутқ нуқсони ҳомиланинг 4 ҳафтадан то 4 ойгача бўлган даврда ривожланиши бузилганида юзага келади.

Кўп ҳолларда туғма болалар нуқсонлари генетик (ирсий) омилларнинг таъсири сифатида юзага келади. Хромосамаларнинг сони ва тузилишидаги бузилишлар келтириб чиқарган айрим олигофрения турлари (масалан, Даун касаллиги) ва психозлар ирсий йўл билан ўтиши мумкин. Янги туғилган чақалоқлар орасида хромосомалар келтириб чиқарган касалликлар 1%ни ташкил қилади. Шунингдек карликнинг айрим турлари ва кўриш анализаторларининг айрим бузилишлари ҳам наслдан наслга ўтиши кузатилади. Хромосомалар касалликларида микроцефалия (катта ярим шарлар қобиғининг ривожланмай қолиши) учраши мумкин, бу чуқур ақлий нуқсонни келиб чиқишига сабаб бўлади. Ота-онадаги генератив хўжайраларнинг ривожланмай қолганлиги нафақат ирсият билан боғлиқ бўлади, балки ташқи таъсирларда ҳам содир бўлиши мумкин. Масалан, она организмига ядро нурланишининг таъсири ёки у яшаб турган жойдаги экологик бузилишлар кўп ҳолларда боланинг мажруҳ бўлишига ва ақлий орқада қолишига олиб келиши мумкин.

Наслга ота-онанинг ичкиликка ва гиёҳвандликка ружу кўйгани ҳам наслга катта салбий таъсир кўрсатади ва туғма нуқсонларни келтириб чиқаради. Онанинг ичкиликбозлиги ҳомиланинг марказий нерв системасида, суяк системаси ва ички органларида патологик ўзгаришларни келтириб чиқаради. “Алкоголизм синдроми” деган ҳолат кузатилади, ва у ҳомила ўсишининг орқада қолиши, микроцефалия (бошнинг кичрайиши), мушакларнинг заифлашуви, ўта таъсирчанлик ва бетартиб ҳаракатланиш билан кечади.

Орттирилган болалар аномалиялари боланинг туғилиш пайтида ва кейинги ривожланиш даврларида унинг организмига етказиладиган турли зарарли таъсирлар оқибатида ҳам юзага келиши мумкин. бунда ҳомиланинг механик шикастланиши (туғруқ пайтидаги жароҳатлар), туғилаётган бола нафасининг тўхтаб қолиши (туғруқ пайтидаги асфиксия) жуда хавфли.

Туғруқ жараёни қандай кечгани боланинг кейинги ривожланиши учун ғоят муҳим. Ҳозирги пайтда номақбул туғруқ ҳолатлари кўп учрайди. Айниқса ҳар хил туғруқ жароҳалари тез-тез учраб туради. Улар орасида асфиксия – ҳомиланинг бўғилиши биринчи ўринда туради. Кейин кенг учраш даражаси бўйича бош суягининг лат ейиши, мия жароҳатлари, туғруқ

пайтида туғаетган аёл ҳолатининг нотўғрилиги, масалан, туғруқ фаолиятидан кейин оёққа туриши келади.

Бола илк ёшида (1-3 ёшларда) бошидан кечирган оғир касалликларни натижасида марказий нерв системасининг органик шикастланиши келиб чиқиши мумкин. Буларга менингитлар, энцефалитлар, полиомиелитлар, қизамиқ, грипп киради. Менингит (мия қобикларининг яллиғланиши) билан касалланиш гидроцефалиялар, карлик, таянч-ҳаракатнинг бузилиши, рухий ривожланиш орқада қолишга олиб келиши мумкин. Энцефалит (бош миянинг яллиғланиши) билан касалланиш оқибатида кўп жиҳатдан беморнинг ёшига боғлиқ. Боланинг илк ёшида бу чуқур рухий ва мотор ривожланишнинг орқада қолиши, аффектив портлашлар, кайфиятнинг нобарқарорлигига сабаб бўлади. Полиомиелит (нерв системасининг ўткир инфекцион касаллиги) боланинг ҳаракатланиш имкониятларини кескин чеклаб қўйиши мумкин. Бу касаллик алоҳида мушаклар гуруҳининг барқарор фалажланиши билан кечади.

Бола ҳаётининг номақбул ижтимоий шарт-шароитлари ҳам унинг ривожланишига у ёки бу даражада салбий таъсир кўрсатмай қўймайди. Улар эрта бола натўғри ривожланишига олиб келади. Бу эса боланинг ҳам жисмоний, ҳам интеллектуал, ҳам шахс сифатидаги ривожланишига тўсқинлик қилади.

Бола ривожланишида камчиликларни четлаб ўтиш имкони бўлмай қолган ҳолларда бор кучни бола организмнинг соғлом тизимларидан максимал даражада фойдаланиш, бола ривожланишидаги камчиликлар билан боғлиқ қийинчиликларга қарамай, унга ҳаётда ўз ўрнини топишга ёрдам беришга қаратиш лозим.

6. Ривожланишида нуқсони бўлган болалар ҳақида тушунча.

Ривожланишида камчилиги бўлган болалар бу жисмоний ёки рухий ривожланиши бузилган ва махсус таълим шароитларига эҳтиёж сезган болалардир.

Камчилиги бўлган болалар ва меъёрдаги болаларнинг ривожланиши бир хил қонуниятлар асосида кечади. Бузилган ривожланиш жараёнида болада бу ривожланишнинг нафақат салбий, балки ижобий жиҳатлари ҳам намоён бўлади. Ривожланиши орқада қолган болаларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, уларда сақланиб қолган функциялардан фойдаланиш эвазига табиий компенсация жараёнлари кечади. Бироқ камчилиги бўлган болаларнинг ривожланишини меъёрга максимал даражада яқинлаштириш учун коррекцион йўналишга эга бўлган ва нуқсоннинг ўзига хос томонини ҳисобга олган махсус педагогик таъсир кўрсатиш тизими талаб қилинади.

7. Ривожланишида нуқсони бўлган болалар турлари.

Ривожланишдаги нуқсонлар билан боғлиқ ҳолда ривожланишида нуқсони бўлган болаларнинг қуйидаги турлари фарқланади:

1. Ақлий ривожланиши орқада қолган болалар ёки ақлий қолоқ болалар.
2. Эшитиши орқада қолган болалар (заиф эшитувчи, кар).

3. Кўриши орқада қолган болалар (заиф кўрадиган, кўр).
4. Нутқий ривожланиши орқада қолган болалар
5. Таянч-ҳаракат аппарати бузилган болалар.
6. Руҳий ривожланиши орқада қолган болалар
7. Мураккаб нуқсонли болалар.
8. Эмоционал соҳада бузилишлар кузатилган болалар (эрта болалар аутизми синдроми)
9. Хулқ-атворида бузилишлар кузатилган болалар (ҳар хил психопатияли болалар)

8. Психик дизонтогенез ва унинг асосий вариантлари.

Психиканинг ривожланишини белгилайдиган омиллар.

Аномал ривожланиш тури олий нерв системасининг шикастланиш вақтига боғлиқ. Боланинг 3 ёшигача ва 3 ёшдан кейин юзага келадиган марказий нерв системасининг шикастланиши ҳар хил турдаги дизонтогенезларнинг шаклланишига олиб келади. агар шикастланиш бола 3 ёшга киргунига қадар содир бўлган бўлса, бу ҳолда бола нуқсонли ривожланади. Ривожланиш содир бўлади, бироқ у бузилган бўлади: ривожланмай қолиш (олигофрения), ривожланишнинг орқада қолиши (алалия). Агар психиканинг бузилиши бола 3 ёшга тўлганидан кейин содир бўлса, бунда шаклланиб бўлган психик функцияларнинг емирилиши (йўқотилиши) содир бўлади. Бундай ҳолларда аниқ ифодаланган салбий динамика кузатилади, яъни боланинг психик ҳолати ёмонлашиб бораверади ва психиканинг бутунлай емирилишига олиб келади.

Аномал ривожланиш тури бузилиш бош мия қобилининг қайси участкалари шикастланганига ҳамда бузилишнинг оғирлик даражасига боғлиқ бўлади.

Олий психик функциялар инсон психикасини ҳайвон психикасидан ажратиб турадиган бош омилдир. Олий психик функциялар деб ўз келиб чиқишига кўра ижтимоий руҳ касб этган, инсоннинг ҳаёти давомида шаклланадиган, ўзларининг амалга ошиш усулига кўра ихтиёрий бўлган ва нутқ орқали ифодаланадиган мураккаб психик жараёнларга айтилади. Психик функцияларнинг иккита даражаси фарқланади: табиий психик ҳодисалар ва маданий психик ҳодисалар.

Табиий психик ҳодисалар шундай психик ривожланишнинг шундай асосики, инсон улар билан бирга туғилади, яъни улар наслдан наслга мерос бўлиб ўтади.

Маданий психик ҳодисалар эса инсоният жамиятининг маданияти таъсири остида шаклланади. Маданият деганда цивилизация эришган жами ютуқлар кўзда тутилади. Цивилизациянинг бош ютуғи бу, шубҳасиз, оғзаки ва ёзма нутқнинг юзага келишидир.

Олий психик функцияларнинг иккинчи даражаси инсоннинг ҳаёти давомида шаклланади. Унинг шаклланиш механизми қандай? Бунда аввал ўтган аждодларнинг маданий-тарихий тажрибаси, билимлари нутқ ва тарбия воситасида ўзлаштирилади. Айнан шу нуқтаи назар Л.С.Виготскийнинг

“Психиканинг келиб чиқиши ва ривожланишининг маданий-тарихий назарияси” номига асос бўлди.

Дизонтогенез – болаликда олий психик функциялар шаклланишининг бузилиши.

Вазифа: ҳар бир дизонтогенез турига мос ривожланишида камчилиги бўлган болалар турини аниқлаш.

1-турдаги дизонтогенез. РИВОЖЛАНМАЙ ҚОЛИШ (механизми: психик функцияларнинг ривожланишида тўхташ кузатилади).

Бундай дизонтогенезда шикастланиш анча эрта содир бўлади. Бунда мия тизимларининг, биринчи навбатда узоқ муддат ривожланмаган, нисбатан мураккаброқ тузилишга эга бўлган мия тизимларининг очик-ойдин ривожланмай қолиши кузатилади. Шунингдек генетик ривожланиш нуқсонлари, бачадон ичида, туғруқ ва эрта постнатал бир қатор таъсирларда юз берадиган етилмаган миянинг диффуз шикастланишлари мия тизимларининг ривожланмай қолишига олиб келади.

2-турдаги дизонтогенез. ривожланишнинг орқада қолиши (бир ёки бир нечта психик функцияларнинг секин суръатда шаклланиши билан характерланади).

Ривожланишнинг орқада қолишида намоён бўладиган психик дизонтогенезда билиш ва эмоционал соҳаларнинг ривожланиш суръатлари секинлашади. Ривожланишнинг орқада қолишини генетик омиллар, сурункали касалликлар, номақбул тарбия шароитлари, инфекциялар, интоксикациялар, бош миянинг жароҳатланиши келтириб чиқариши мумкин.

Дизонтогенезнинг бу турида етилмаган функциялар билан бир қаторда сақланган функциялар ҳам бўлади ва улар коррекциялаш йўли билан яхши ривожланиши мумкин.

3-турдаги дизонтогенез. шикастланган ривожланиш (аввал шаклланган функцияларнинг зарарли омиллар таъсири остида емирилиши билан характерланади).

Шикастланган ривожланиш ирсий касалликлар, инфекциялар, интоксикациялар, марказий нерв системасининг жароҳатланиши оқибатида юзага келиши мумкин, яъни шикастланган ривожланиш сабаблари 1- ва 2-турдаги ривожланишдаги камчиликлар сабаблари билан бир хил. Ушбу ривожланиш турининг асосий фарқи шундаки, бунда мияга қаратилган патологик таъсир анча кеч содир бўлади ва бунинг натижасида мия тизимларининг анча қисми шаклланиб улгурган бўлади. Дизонтогенезнинг ўзига хослиги шундаки, бир қатор шаклланган психик функцияларнинг кўпол шикастланганлиги ва онтогенетик жиҳатдан анча ёш ҳосилалар (манглай тизимлари)нинг ривожланмай қолганлиги ўзаро қўшилиб кетгани кузатилади. Бунда психик ривожланиш оғир кечади, интеллект ва хулқнинг кўпол бузилиши кузатилади.

4-турдаги дизонтогенез. бузилган ривожланишбузилган ривожланишда умумий ривожланишнинг орқада қолиши, шикастланган ривожланиш ва алоҳида психик функцияларнинг тезкор ривожланиши мураккаб тарзда

қўшилиб кетгани кузатилади. Сўнгги пайтларда ривожланишдаги бундай бузилиш бош миянинг органик шикастланиши билан боғлиқ деган фикрлар билдирилмоқда. Дизонтогенезнинг бу тури учун аниқ ифодаланган асинхрония хос булиб, бунда алоҳида тизимларнинг ривожланиш кетма-кетлиги бузилади. Аутизмнинг юзага келиши, айниқса эрта ривожланиш босқичларида кўп жихатдан атрофдан диффузияли қўрқиш билан боғлиқ. Мулоқотнинг етишмаслиги боланинг ижтимоий ривожланишига халал берадиган муҳим тўсиқ бўлади. Бундай болаларда иккита хусусият кузатилади: ҳиссий бузилишлар; бузилган тафаккур – бола умумлашма ижтимоий тажрибага эмас, балки ўзининг шахсий хулосалари, умумлаш аларига таянади.

5-турдаги дизонтогенез. ривожланишнинг етишмаслиги (ёки дефицитар ривожланиш). Бунда эшитиш, кўриш, таянч-ҳаракат аппаратидаги оғир нуқсонлар сабабли болаларда сенсор стимулларнинг етишмаслиги ҳиссий соҳанинг бузилишига олиб келади, натижада бундай болалар шахсининг патологик ривожланиши кузатилади. Бунда олий психик функциялар ахборот етишмаслиги шароитида шаклланади, натижада олий психик функцияларнинг шаклланиш жараёни бузилади.

Дизонтогенезнинг бу турида эшитиш, кўриш анализаторларининг бирламчи бузилиши улар билан бевосита боғлиқ функцияларнинг ривожланмай қолишига, шунингдек бошқа бир қатор функциялар ривожланишининг секинлашувига олиб келади. Айрим психик функциялар ривожланишининг бузилиши бутун бошли психик ривожланишга тўсқинлик қилади.

Дефицитар ривожланишда боланинг психик ривожланиши ушбу функциянинг қай даражада чуқур шикастланганлигига боғлиқ. Бунда интеллектуал соҳанинг ва бошқа сенсор тизимларнинг сақланиб қолган имкониятлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Алоҳида сенсор тизимларнинг бузилиши натижасида содир бўлган дефицитар ривожланиш ўрнини бошқа алоқа каналлари ва интеллектуал имкониятларнинг сақланиб қолгани ҳисобига қоплаш мумкин. Бунда мос таълим ва тарбия шароитларини яратиш эвазига ривожланишдаги етишмовчилик ўрнини қоплаш мумкин. бундай ҳолларда етарли даражадаги коррекцион иш олиб борилмаса, боланинг билиш фаолиятида ҳам, шахсида ҳам орқада қолиш содир бўлади.

6-турдаги дизонтогенез. носоз ривожланиш (дисгармоническое развитие). Бунда билиш фаолияти сақланган болада хулқ-атвор бузилиши кузатилади. Носоз ёки нономал ривожланишда шахслар шаклланади. Улар ташқи муҳит таъсирларига мувофиқ келмайдиган муносабат билдиришлари билан ажралиб турадилар. Бунинг натижасида уларнинг хулқ-атворлари у ёки бу даражада бузилган бўлади, уларнинг атроф муҳитга мослашуви қийин кечади.

Носоз ривожланиш кўпроқ ҳолларда ирсият билан боғлиқ психопатияларда ўз ифодасини топади. Психопатиянинг ифодаланганлик

даражаси ва хатто унинг шаклланишининг ўзи кўп жихатдан бола тарбияланаётган шароит ва атроф муҳитга боғлиқ.

Ривожланишдаги бузилишлар қанча эрта ташхисланса ва коррекцияланса, шунча ижобий натижага эришиш мумкин.

Илк ёш органлар ва тизимларнинг ва, аввалам бор, мия функцияларининг шаклланишида алоҳида даврдир. Бош мия қобиғи функциялари организмнинг атроф муҳит билан ўзаро таъсири натижасида ривожланади. Бу ҳодиса бола ҳаётининг дастлабки 3 йилида айниқса жадал суръатларда содир бўлади. Болаликнинг илк даври учун бир қатор хусусиятлар хосдир.

Биринчи хусусият сакрашлар билан содир бўладиган жуда тез ривожланиш суръати билан ифодаланади. Билимларни секин-аста жамғариш давлари кескин (критик) даврлар билан алмашилиб келади. Бола ҳаётининг биринчи йилидаги кескин давр юришни ўзлаштириш билан, иккинчи йилида нутқ, нутқ-тафаккур фаолиятининг ривожланиши кузатилади, учинчи йилида болада ўз-ўзини англаш ҳисси жадал ривожланади.

Кескин ривожланиш давларининг (сакрашларнинг) йўқлиги бола ривожланишидаги бузилишлардан дарак беради.

Иккинчи хусусият шаклланаётган кўникма ва малакаларнинг нобарқарорлиги ва тугалланмаганлигида намоён бўлади. Номақбул омиллар таъсирида (стресс, касалликлар, педагогик таъсирнинг йўқлиги) кўникмаларнинг йўқолиши, ретардация ходисаси, яъни эртароқ ривожланиш босқичида қолиб кетиш содир бўлиши мумкин.

Илк болалик учун хос бўлган учинчи хусусият болаларнинг соғлиги, жисмоний ва нерв-психик ривожланиши ўзаро алоқада ва уўзаро муносабатда бўлишидадир. Бола ҳолатидаги ўзгаришлар унинг нерв-психик ҳолатига таъсир қилади.

2. “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни ҳаётга татбиқ қилиш жараёнида халқ хўжалигининг барча жабҳаларида “инсон омили”нинг роли ортиб бормоқда. Юксак қобилиятли мустақил фикрловчи ўз позициясини ҳимоя қила оладиган мутахассисларни тайёрлашга талаб кун сайин кучайиб бормоқда. Модомики шундай экан, истеъдодли яқка шахсларнигина эмас, балки кенг оммаларнинг ижодий имкониятларини рўёбга чиқариш муаммоси заруратга айланиб келмоқда. Бундай шароитда инсон ва унинг интеллектуал салоҳиятига алоқадор бўлган фанларнинг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Бу эса, ўз навбатида, ҳар бир шахснинг ташқи ва ички имкониятларидан фойдаланиш, уларни рўёбга чиқариш йўллари илмий-назарий ҳамда методологик жихатдан ишлаб чиқиш эҳтиёжи туғилмоқда.

Мустақиллик йилларида таълимнинг бошқа турлари қатори олий таълим тизимида ҳам ёндошув ва мезонлар тубдан ўзгарди. Аввало, фан ва техника, иқтисодиёт, ишлаб чиқариш ҳамда бошқа соҳаларнинг реал эҳтиёжи, ҳаёт талаблари, мамлакатимизнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланиш истиқболлари асосида юқори малакали, рақобатга бардошли

мутахассислар тайёрлашнинг замонавий тизими йўлга қўйилди. Мамлакатимизда ёшларни, айниқса талабаларни мустақил, ижодий фикрлашга ўргатиш муаммоси таълим тизими олдида турган устувор масалалардан биридир.

Махсус таълим муассасалари учун ўқитувчилар (олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог ва логопедлар) ни тайёрлаш тарихи

Ўзбекистон республикасида махсус таълим тизими учун малакали кадрларни тайёрлаш дастлаб Низомий номидаги ТДПИда бошланган. 1967 йилда Низомий номи Тошкент Давлат педагогика институтининг педагогика-психология факультети қошида дефектология бўлими ташкил қилинди. Кейинчалик бу бўлим Бошланғич таълим методикаси факультети билан бирлаштирилди ва «Бошланғич таълим методикаси ва дефектология факультети» деб номланиб, фаолият олиб борди. 1981 йилга қадар дефектология бўлими ёрдамчи мактаб ўқитувчиси ва логопед мутахассислиги бўйича кадрларни тайёрлар эди. 1981 йилдан бошлаб эса яна бир бўлим - сурдопедагогика бўлими ташкил қилинди ва икки мустақил: «Олигофренопедагогика ва логопедия» ҳамда «Дефектологиянинг клиник асослари ва сурдопедагогика» кафедралари фаолият юрита бошлади. 1984-85 ўқув йилидан факультет мустақил Дефектология факультетига айлантирилди.

1999-2000 ўқув йилидан бошлаб, дефектология факультети Бошланғич таълим методикаси факультети билан бирлаштирилди.

2006 йилдан бошлаб дефектология факультети ўз таркибига «Коррекцион педагогика» ва «Махсус таълим методикалари» кафедраларини бирлаштириб, мустақил ҳолда фаолият кўрсата бошлади.

Ҳозирги кунда ушбу факультетга ҳар ўқув йилида ...нафар талаба қабул қилинмоқда. Бакалавр-дефектолог-ўқитувчи йўналишида талабалар 4 йил давомида ақлий, нутқий ривожланишида, эшитишида, кўришида муаммоси бўлган болалар махсус таълим муассасаларида таълим-тарбия беришнинг назарий ва амалий жиҳатлари билан қуролланадилар.

Бакалаврият босқичини тамомлаган талабалар «Олигофренопедагогика» ва «Логопедия» йўналишлари бўйича Магистр илмий даражасини олиш учун тест-синовларини топшириб, олий таълимнинг кейинги поғонасида тахсил олишни давом эттирадилар. Бу босқичда талабалар 2 йил давомида махсус таълимнинг юқорида номланган соҳалари бўйича илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш

Республикамиз ҳукумати томонидан 2007 йилнинг Ижтимоий ҳимоя йили деб номланиши соҳанинг янада тараққий этишига муҳим хисса қўшди. Ихтисослаштирилган мактаблар ўқитувчиларининг касбий даражасини ошириш тизимини яратиш мақсадида 2007-2008 ўқув йилидан бошлаб Халқ таълими вазирлиги тасарруфидаги Нукус, Ангрэн, Қўқон, Жиззах ва Навоий педагогика институтлари ҳузурида дефектология кафедралари ташкил қилинди ҳамда ушбу йўналиш бўйича 25 нафардан талаба қабул қилинди.

Янги очилган кафедраларнинг мудирлари вазифасига илмий даражага эга мутахассислар тайинланди ҳамда мазкур кафедралар зарур меъёрий хужжатлар, алоҳида хона, техник воситалар билан таъминланди.

1918 йилда Петроградда ёрдамчи мактаб ўқитувчилари танёрлайдиган қисқа муддатли курслар ва Мактабгача тарбия инс-тн-тути қошида путқида нуқсонли бор болаларни тарбиялаш бўйича мутахассисларни тайёрлаш факультети очилган эди. Мактабгача тарбия институти 1920 йилда соғлом ва аномал болаларни социал тарбиялаш институтига айланган. Кейинчалик бу институт Герцен номи Ленинград Давлат педагогика институтининг дефектология факультетига айланган. 1919 йилда Москвада РСФСР Халқ маорифи комитети (Наркомпрос)нинг Медик-педагогик стация қошида дефектолог-ўқитувчиларни тайёрлайдиган махсус курслар очилди, 1920 йилда аномал болаларни тарбиялаш институти очилиб, 1925 йилда бу институт 2-Москва Давлат университети педагогика факультетининг дефектология бўлимига айланди, 1930 йилда эса дефектология бўлими В.И. Ленин номи Москва Давлат педагогика институтининг мустақил факультетига айланди. 1938 йилда ушбу факультет Москва Давлат педагогика дефектология институтига айланди. 1942 йилда дефектология институти В. И. Ленин номидаги Москва Давлат педагогика институти қошидаги дефектология факультетига айлантирилди. Ҳозирги вақтда Москва, Ленинград, Қиёв, Минск, Свердловск, Шауляй, Олма-Ота, Тошкент шаҳарларидаги педагогика институтилари дефектолог-ўқитувчиларни тайёрлайди. 1959—60 ўқув йилидан бошлаб қуйидаги ихтисослар киритилган: а) ёрдамчи мактаб ўқитувчиси — логопедлар (улар ёрдамчи мактабнинг ҳар бир синфида барча предметлардан дарс бериши ва логопедик машғулотларни олиб бориши мумкин); б) қарлар мактабнинг бошланғич синф ўқитувчиси ва юқори синфларда ўқитиладиган бирор бир предмет (оила тили, математика, адабиёт ўқитувчиси); в) қўрлар мактабнинг бошланғич синф ўқитувчиси ва қўришда камчилиги бор бўлган болалар учун юқори синфларда ўқитиладиган бирор предмет ўқитувчиси; г) мактабгача тарбия ва медицина муассасаларининг, оммавий мактабларнинг логопед-ўқитувчиси.

Назорат саволлари

1. Психик ривожланишнинг умумий қонуниятларини айтиб беринг.
2. Ривожланишида нуқсонли бўлган болаларнинг ўзига хос хусусиятларини айтиб беринг.
3. Коррекция педагогиканинг предметини изоҳланг.
4. Ривожланишдаги нуқсонларнинг сабабларини кўрсатинг.
5. Олий психик функцияларнинг ривожланиши ҳақида Л.С.Виготскийнинг концепциясини айтинг.
6. Психик дизонтогенез ва унинг асосий вариантларини айтиб беринг.

Адабиётлар рўйхати

1. Мўминова Л.Р. ва бошқалар. Махсус психология. Т.: “Ношир”, 2013 й.
2. Пўлатова П. ва бошқалар. Махсус педагогика. Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2014 й.
3. Назарова Н.М. Сравнительная специальная педагогика. М.: «Академия», 2012г.
4. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
5. Аксенова Л.А. Социальная педагогика в специальном образовании. – М.: Академия, 2001.
6. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Мутахассислик фанларни ўқитиш методикаси. Т.: “Fanvatehnologiyalar, 2013й.

Методология ва методологик ёндошувларни танқидий таҳлил қилиш ва синтезлаш.

(Сурдопедагогика мисолида)

Режа:

1. Сурдопедагогиканинг предмети ва вазифалари.
2. Ўзбекистонда сурдопедагогиканинг ривожланиш босқичлари.
3. Сурдопедагогиканинг методологик асослари.
4. Сурдопедагогиканинг илмий-тадқиқот методлари.

Таянч тушунчалар: методология, методологик ёндошув, синтезлаш, сурдопедагогика, суҳбат методи, сўров, педагогик кузатиш.

Сурдопедагогика (surdus – лотин тилида қар маъносини англатади) эшитишида муаммоси бўлган шахслар таълими, тарбияси ва ўқитилиши масалалари билан шуғулланувчи педагогик фанлар қаторига кирувчи коррекция педагогикасининг бир тармоғидир.

Сурдопедагогика фан сифатида эшитишида муаммоси бўлган шахслар таълим-тарбияси амалиёти билан ҳамбарчас ҳолда, шунингдек, ушбу амалиётни ҳар томонлама ўрганиш ҳамда умумлаштириш асосида ривожланади. У нуқсоннинг олдини олиш ва компенсациялаш (ўрнини босиш)нинг илмий асосланган йўл ва воситаларини ишлаб чиқиш, шахснинг ривожланиш шароитларини асослаб бериш билан эшитишида муаммоси бўлган болалар

таълим-тарбияси амалиётига тубдан таъсир кўрсатади. Ушбу ҳолатдан келиб чиққан ҳолда ўзбек сурдопедагогикаси ўз олдида қуйидаги вазифаларини ҳал қилишни кўймоқда:

- эшитишида муаммоси бўлган болаларни ҳар томонлама педагогик ўрганиш;
- эшитишида муаммоси бўлган болалар таълим-тарбияси объектив қонуниятларини ўрганиш, махсус ташкил этилган таълим-тарбиянинг моҳиятини аниқлаш;
- илм асосларига ўқитиш тизимини назарий асослаб бериш ҳамда ишлаб чиқиш;
- эшитиш идрокини ривожлантириш, она тилини ўқитиш, оғзаки нутқ (талаффуз)ни шакллантириш тизимини такомиллаштириш;
- махсус таълим тизими мазмуни (ўқув режа, таълим талаб ва дастурлари, дарсликлар) ни илмий асослаган ҳолда такомиллаштириш;
- махсус муассасада коррекцион-компенсатор ривожлантирувчи тавсифга эга ўқитиш ва тарбиянинг низом, метод ва ташкилий шакллари илмий асослаган ҳолда такомиллаштириш;
- ўқувчилар таълими, ижтимоий фойдали меҳнат ҳамда касб тайёргарлиги тизимини такомиллаштириш;
- эшитиш нуқсонини коррекциялаш (тўғирлаш) ва компенсациялаш (ўрнини босиш) техник воситаларини яратиш ва такомиллаштириш;
- махсус мактабгача таълим муассасаси, мактаб-интернати, оила ва маҳалланинг эшитишида муаммоси бўлган ўқувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш борасидаги фаолиятидаги ҳамкорликларини кучайтириш;
- махсус педагогик билим ва ютуқларни тарғибот қилиш, оммалаштириш;
- эшитишида муаммоси бўлган ўқувчиларни инклюзив таълимни жорий этиш орқали ижтимоий ҳаётга эрта уйғунлаштириш масалаларини ҳал қилиш.

Сўнгги йилларда таълим соҳасида содир бўлган қатор ижобий ўзгаришлар ривожланишида муаммолари бўлган болалар тақдири масалаларини ҳал қилишда турли соҳа вакиллари янги йўналишлардаги фаолиятларининг бирлашуви билан чамбарчас боғлиқ. Боланинг ривожланишидаги меъёрдан четга чиқишларни эрта ташхис қилиш, муаммо оқибатини бартараф этиш, қайта тиклаш, ривожланишида у ёки бу жиҳатдан муаммоси бўлган илк ва эрта ёшдаги болаларга педагогик ёрдам кўрсатиш, уларни умумтаълим муассасаларига уйғунлаштириш моделларини ишлаб чиқиш масалалари кун тартибда турган долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

Маълумки, замонавий таълим тизимида сўнгги вақтларда инклюзив таълим ғояси, республикамиз шароитида уни жорий этиш масалалари тез-тез мурожаат этилаётган мавзулардан бири бўлиб қолмоқда. Эшитишида муаммоси бўлган болалар эшитишининг жарроҳлик йўли билан кохлеар имплантация ёрдамида қайта тиклаш бундай болаларни «эшитувчилар» жамиятига қайтариш, яъни жамиятга уйғунлаштиришнинг яна бир самарали йўли саналади. Кохлеар имплантация (КИ) – эшитиш сезгиларини тиклаш мақсадида жарроҳлик йўли билан ички қулоқда (қулоқнинг ички бўлимида) жойлашган эшитиш нервларининг афферент толаларига бевосита электр кўзғатувчилик вазифасини бажарувчи электрод тизим (система)ларни улаш.

Ҳозирги кунда эшитиш муаммоси турли даражада бўлган шахсларнинг эшитишини тиклашда турли-туман ОКАларидан (қаранг: *эшитиш аппарат (ускуна)лари*) фойдаланилмоқда. Юқори даражадаги сенсоневрал заиф эшитувчилик ва карлик ҳолатида баъзи техник, физиологик, патофизиологик сабабларга кўра ОКАлар нутқий товуш идрокини бировгина яхшилайти ёки умуман идрок этиш имконини бермайди. Сурдоаудиология (лотинча *surdus* – кар ва *audio* – эшитяпман сўзларидан) соҳасидаги изланишлар, унга янги технологияларнинг жорий этилиши, бу жараёнда турли йўналишдаги олимлар фаолиятининг бирлашуви эшитишида чуқур муаммоси бўлган шахслар эшитиш идрокини яхшилашнинг янги усули – кўпканалли кохлеар

имплантация методининг ишлаб чиқилиши имконини берди.

Кохлеар имплантация қилинган шахслар билан олиб борилувчи сурдопедагогик ишлар зарурий аҳамиятга эга. Операциядан сўнг сурдопедагог, логопедлар томонидан эшитиш диққатини ривожлантириш, улар нутқини ўстириш бўйича изчиллик билан амалга оширилувчи машғулотлар болаларнинг ижтимоий ҳаётга уйғунлашувларининг муҳим омили ҳисобланади. Яъни бундай шахслар эшитишни, нутқни фақатгина сурдопедагог ва яқинларининг ёрдамида эгаллаб бориб, ижтимоий ҳаётга эрта уйғунлашадилар. Шу сабабли бундай операциядан сўнг болалар билан олиб бориладиган ишларнинг мазмуни, ташкил этилишини республикамиз шарт-шароитларига боғлиқ ҳолда ишлаб чиқиш сурдопедагогика фанининг долзарб вазифаларидан бири саналади.

Турли ёшда эшитиш муаммолари моҳиятининг турлича намоён бўлиши сурдопедагогикани уч мустақил йўналишда: мактабгача, мактаб ҳамда катталар сурдопедагогикаси сифатида тадқиқ қилишни талаб қилади.

Бир неча асрлар давомида жаҳон сурдопедагогик назария ва амалиёти эшитишида муаммоси бўлган болалар ривожланиш хусусиятлари ҳамда билиш имкониятлари, шунингдек, нуқсоннинг мураккаб тузилиши ҳақидаги билим ва тажрибаларни тўплади (Арасту, Ж. Кардано, П. Понсе, Х. Бонет, Ш. М. Эпе, С. Гейнике, Л. С. Виготский, С. А. Зиков, Р. М. Боскис ва б.).

Ногиронликка бўлган замонавий ёндашувлар Республикамиз махсус таълим тизими ходимларини алоҳида эътиборга муҳтож бўлган болалар таълим олиш муаммоларини илмий-методик жиҳатдан асослаб бериш масалаларига жиддий эътибор билан ёндашишларига ундамоқда.

Ўзбек сурдопедагогикасининг ривожланиши Тошкентда 1919 йилдан фаолият юрита бошлаган Ўрта Осиёда дастлабки барча нуқсонли болалар биргаликда таълим олишлари учун мўлжалланган мактабдан 1922 йилда илк кар болалар махсус мактаб-интернатининг ажраб чиқиши билан боғлиқ. Махсус тизим амалиёти стихияли равишда тизимдаги ишнинг рус махсус кар болалар мактаблари ўқув дастурлари ҳамда умумтаълим мактаблари дарсликлари

асосида олиб борилиши орқали ривожлана борди.

Эшитишида муаммоси бўлган болаларни табақалаб ўқитиш (кар ва заиф эшитувчилар) Республикамизда 1965 йилдан бошланди. Ушбу йилдан Тошкентда рус ва ўзбек бўлимларидан иборат 102-сонли заиф эшитувчи ва кеч кар бўлган болалар махсус мактаб-интернати фаолият кўрсата бошлади.

Шуни айтиш жоиз-ки, ўша вақтларда мактабларда ўқитиш жараёни оригинал дастур ва дарсликлар асосида олиб борилмай, Россия махсус мактаблари ёки Ўзбекистондаги умумтаълим мактаблари, баъзан ақли заиф болалар мактаблари дастур ва дарсликларини биров ўзгартириб ишлаш асосида ташкил этилар эди. Табиғики, бир томондан тил тизимининг тўғри келмаслиги, иккинчи томондан меъёра ривожланаётган болалар хусусиятларига таянган ҳолда тузилган дарсликлар асосида ишни ташкил қилиш эшитишида муаммоси бўлган болалар мактаблари олдида қўйилган вазифаларни муваффақиятли ҳал қилиш имконини бермас эди.

Фақат илғор амалиётчи педагоглар ўз фаолиятлари билан номутахассис педагоглар билан таъминланган махсус кар ва заиф эшитувчи болалар мактабларининг ишини аста-секин олға силжитиб бордилар. 1968 йилда нашр этилган «Алифбе» дарслиги кар болаларни ўқитиш амалиётининг сифат жиҳатидан биров юқорилашини таъминлади (А. Дўстмухаммедов).

Низомий номли ТДПИ дефектология факультети қошида 1983 йилда ўзбек тилида илк бор «Сурдопедагогика» бўлимининг очилиши соҳанинг назарий, методик жиҳатдан асослаб берилишини тақозо этган бўлса, иккинчи томондан махсус таълим тармоғи ривожининг ихтисослашган малакали сурдопедагог-мутахассислар билан таъминланиши орқали жадаллашувини келтириб чиқарди.

Кар ва заиф эшитувчи болаларни ўқитиш дастур ва дарсликлари, методик қўлланмаларининг яратилиши сурдопедагогиканинг олға илдамланишига омил бўлди. Республика кар ва заиф эшитувчи болалар мактаблари илк бор илмий – амалий тадқиқот маҳсули ҳисобланган ҳудудий, миллий менталитет, ўзбек тили қонуниятларидан келиб чиққан ҳолда яратилган ўқув дастурлари ҳамда дарсликлари билан таъминланди (У.Файзиева «Алифбе», «Нутқ ўстириш»,

Н. Дадахўжаева «Математика» ва б.) (1989 й.).

Республикада сурдопедагогиканинг илмий асосланиши ўтган асрнинг 80-йил-ларидан бошланди. Ҳозирги кунда эшитишида муаммоси бўлган болаларни ўқитиш ва тарбиялаш масалаларига бағишланган қатор тадқиқотлар мавжуд (Н.Ш. Бекмуродов, Х.М. Гайнутдинов, Ф.Ж. Алимхўжаева, У.Ю. Файзиева, Н.Х. Дадахўжаева, Ф.У. Қодирова).

Н. Ш. Бекмуродовнинг илмий тадқиқоти «Иссиқ иқлим шароитининг эшитишида нуқсонли бўлган ўқувчилар ишчанлик фаоллигига таъсири» (1989 й.) мавзусига бағишланган бўлиб, муаллиф тўпланган маълумотлар асосида худудимизга мос равишда махсус мактаб-интернатлари кун тартиби, ўқув жараёнини ташкил қилишда ҳисобга олиниши лозим бўлган талабларни илгари суради.

Х.М. Гайнутдиновнинг педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этган диссертация иши «Ўзбекистон шароитида қарларнинг касбий – меҳнат ва ижтимоий мослашувлари» мавзусига бағишланган бўлиб (1990 й.), илмий янгилиги Ўзбекистон шароитида қар болалар мактаблари битирувчиларининг касбий-меҳнат ва маиший мослашувлари жараёнининг хусусиятлари комплекс (ҳар томонлама) ўрганилишида бўлиб, амалий аҳамияти ушбу ўрганишлар натижасини таҳлил қилиш орқали қар шахсларни касбий-меҳнатга тайёрлаш, кейинги меҳнат фаолиятлари жараёнини такомиллаштиришга қаратилган тавсиялар бериш, шунингдек, улар мослашувлари даражасини кўтариш йўллари белгилашдан иборат бўлди.

Ф. Ж. Алимходжаеванинг илмий тадқиқоти «Чуқур нутқ камчиликлариغا эга бўлган заиф эшитувчи ўқувчилар нутқий эшитишларини ривожлантириш жараёнида дидактик материалларнинг роли» (1992 й.) мавзусига бағишланган бўлиб, унда илк бор эшитишни машқлантириш шароитида ушбу тоифа ўқувчиларининг сўзларни идрок этишларида дидактик материалларнинг ўрни ўрганилиб, ушбу жараён давомида улардан ўринли, кенг фойдаланиш, умуман, нутқни шакллантириш жараёнига ижобий натижа бериши илмий жиҳатдан асослаб берилди. Тадқиқотнинг амалий аҳамияти – заиф эшитувчи

ўқувчиларнинг эшитиш ҳолатлари, нутқий ривожланиш даражаларини ҳисобга олган ҳолда ўқитиш жараёнида дидактик материаллардан фойдаланиш табақаланган методикасини ишлаб чиқиш ҳисобига ушбу тоифа ўқувчилари эшитиш идрокини ривожлантириш тизимини такомиллаштириш йўллариининг кўрсатиб берилишида бўлди.

У. Ю. Файзиева илмий изланишлари заиф эшитувчи болаларни саводга ўргатиш масалаларига бағишланган бўлиб, эшитмайдиган болаларга она тилини ўргатиш муаммоларини ҳал қилишга қаратилган илк тадқиқот бўлди (1994 й.).

Н.Х.Дадахўжаева тадқиқоти (1995 й.) «Заиф эшитувчи ўқувчиларни кўп хонали сонлар устида арифметик амалларга ўргатиш методикаси» мавзусига бағишланган бўлиб, илмий янгилиги, назарий ҳамда амалий аҳамияти илк бор заиф эшитувчи ўқувчиларнинг кўп хонали сонлар устида арифметик амалларни бажаришларидаги хусусиятлар, ушбу жараён мобайнида ўқувчиларнинг уларни ўрганишга нутқий ва фикрлаш тайёргарликлари ҳолатини ўрганиш, кўп хонали сонлар устида арифметик амаллар бажаришга ўргатиш бўйича иш усул ҳамда методларни ишлаб чиқишдан иборат бўлди.

Ф.У.Қодирова илмий изланишлари (2006 й.) «Бошланғич синф кар ва заиф эшитувчи ўқувчилар сўзлашув нутқини шакллантириш» мавзусида бўлиб, тадқиқотда эшитмайдиган болалар таълим-тарбияси амалиётидаги камчиликлар таҳлили орқали уларни бартараф этишнинг самарали усул ва йўллари аниқланди, сўзлашув нутқини шакллантириш омиллари ва босқичлари белгилаб берилди.

Д.А.Назарова томонидан олиб борилган тадқиқот иши «Мактабгача ёшдаги заиф эшитувчи болалар нутқини ривожлантириш» мавзусига бағишланган бўлиб, унда заиф эшитувчи болаларнинг ижтимоий ҳаётга эрта уйғунлашувларининг зарурий шарти бўлган мактабгача – сензитив даврда нутқини кенгқамровли ривожлантириш тизими илмий-амалий жиҳатдан асослаб берилди.

Сурдопедагогика учун тил ва таффакур бирлиги ҳақидаги таълимот бош

мезон ҳисобланади. Тил ижтимоий ҳодиса бўлиб, у биргаликда меҳнат қилувчиларнинг мулоқотга муҳтожликлари таъсирида юзага келди. Тил мулоқот воситаси ва фикрлаш воситасидир. Тил ва таффакур бирлигининг моҳияти физиолог, психолог, тилшунос, файласуфлар тадқиқотлари орқали тасдиқланган.

Адабий манбаларни ўрганиш. Сурдопедагогика муаммоларини ўрганишнинг асосий усуларидан бири – адабий манбаалар ва ҳужжатларни ўрганиш. Ушбу метод ўз таркибига қуйидагиларни олади:

- сурдопедагогикага оид замонавий махсус адабиётлар (монография, ўқув ва методик қўлланмалар, мақолалар тўплами, дарсликлар ва б.);
- оммавий ахборот воситалари (матбуот, илмий журналлардаги мақолалар);
- ёндош фанларга оид илмий адабиётлар (педагогика, психология, сурдопсихология, аудиология ва коррекция педагогикасининг бошқа жабҳалари);
- турли соҳаларга оид луғат ва энциклопедиялар;
- сурдопедагог – олимларнинг асарларини ўрганиш.

Педагогик кузатиш – эшитмайдиغان болалар мактаб-интернатлари ўқув-тарбияжараёнини мақсадли, тизимли ўрганишни англатади. Кузатишни ташкил этишда педагогик жараённинг мақсади, вазифалари, уни олиб бориш режаси аниқланади. Кузатиш аниқ ва холисона белгилаб борилади.

Далилларни тўплаш, уларни тизимлаштириш ва илмий-педагогик таҳлил қилиш кузатиш вазифалари ҳисобланади. Ўқув-тарбия иши ҳолати ва унинг натижаларини ўрганишда ҳам ижобий, ҳам салбий далиллар асосланади. Дарс ва машғулотларни видеотасмаларга тушуриш ҳақиқий илмий таҳлил қилиш имконини беради.

Илғор педагогик тажрибани ўрганиш. Сурдопедагогиканинг тадқиқотларидан бири махсус мактаб-интернатлар илғор ўқитувчи ва тарбиячиларининг тажрибаларини ўрганиш ҳисобланади.

Педагогик тажрибани ўрганиш кейинчалик уни оммалаштиришни назарда тутиб, аниқ белгиланган режа ҳамда ўтказиш методикасига эга бўлиши

лозим. Педагогик тажрибани ўрганиш ва оммалаштириш махсус ўқув-тажриба жараёнини такомиллаштириш йўли ва воситаларини ишлаб чиқишга йўналтирилади.

Педагогик синов-тажриба (эксперимент)– ўқув-тарбия жараёнида ўтказиладиган илмий асосланган тажриба. Унинг асосий мақсади илмий фаразларни амалий текшириш (синови) бўлиб, ўқув-тарбия ишининг кенг кўлами, мақсадга йўналтирилган тадқиқотидан иборат. Экспериментнинг натижаларини математик методлар орқали таҳлил қилиш синов-тажриба самарадорлигини аниқлаш имконини беради ҳамда илмий фаразни тасдиқлаш, ўқув-тарбия жараёни ва таълим методикасига ўзгартириш киритишда қўлланади.

Сўров. Сўров методи сўровномаларни тўлдириш ва интервью (оғзаки жавоб) кўринишида олиб борилади. Сўровни ўтказишда саволларнинг аниқ баён этилиши, уларнинг тадқиқот вазифасига мос бўлиши муҳим аҳамиятга эга бўлади. Сўров методи ўқувчи, ўқитувчи ёки ота-оналар қизиқиш, дунёқараш, лаёқатларини ўрганиш ва у орқали таълим-тарбия жараёнини такомиллаштиришга қаратилади.

Суҳбат методизарурий маълумотларни олишни назарда тутиб, унинг самарадорлиги табиий психологик муҳитни ярата олиш, олиб борувчининг суҳбатдоши билан мажбурий бўлмаган мулоқотни ўрната олишига боғлиқ. Педагог аввалдан мақсадга йўналтирилган саволларни тайёрлаб қўйиши лозим. Суҳбатнинг мазмуни қайдномада акс эттирилади.

Болалар ишларини ўрганиш. Ушбу методдан фойдаланиш ўқувчилар билим ва малакаларини аниқлашда катта аҳамият касб этади. Болалар ишларини ўрганиш орқали ўқитувчи фаолиятининг тизими ҳақида маълумот ҳам олиш мумкин. Бу метод орқали ўқувчилар ишларининг фақатгина натижаси ўрганилмай, балки унинг босқичлари ҳам тадқиқ қилинади.

Мактаб ҳужжатларини ўрганиш. Педагогик ҳужжатлар: дарс ва дарсдан ташқари машғулотларнинг ишланмалари, ўқув-тарбия жараёнининг режаси, педагогик кенгаш ва метод бирлашмалар қайднома ва ҳисоботларини ўрганиш

мактаб-интернатда таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиниши, педагогик жамоа фаолияти, эришган натижалари ҳақида маълумот олишга имконият яратади. Ушбу йўналишда иш олиб бориш ҳам назарий билимлар ривожига, ҳам амалиётнинг самарадорлигини кўтаришга хизмат қилади.

Мавзуда ёритилган қисмлар ҳақида билим ва маълумотларга эга бўлиш кар ва заиф эшитувчи болалар мактаблари ўқув-тарбия жараёнини самарали ислох қилиш ва сифат кўрсаткичи юқорилашувини таъминлайди. Чунки «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» амалий ечимининг ушбу босқичида айнан ўқитувчилар фаолияти омили ҳал қилувчи ролни эгаллайди.

3.Миллий таълим-тарбия усуллари, улардан самарали фойдаланиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги “Олий таълим муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–1533-сон Қарори, 2012 йил 24 июлдаги “Олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш ва аттестациядан ўтказиш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ–4456-сон Фармони, 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–4732-сон Фармони ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 5 январдаги “Узлуксиз таълим тизими учун давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш тўғрисида”ги 5-сон Қарори, 1998 йил 5 январдаги “Узлуксиз таълим тизимини дарсликлар ва ўқув адабиётлари билан таъминлашни такомиллаштириш тўғрисида”ги 4-сон Қарори, 2001 йил 16 августдаги “Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 343-сон Қарори, 2006 йил 10 февралдаги “Олий таълим муассасасига педагогларни танлов асосида ишга қабул қилиш тартиби тўғрисида”ги Низомни тасдиқлаш хусусидаги 20-сон Қарори, 2012 йил

26 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 278-сонли Қарори, 2015 йил 10 январдаги «Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида» 2001 йил 16 августдаги 343-сон қарорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида” ги 3-сон Қарори ва бошқалар.

Давлат таълим стандартлари, ўқув режалари ва фан дастурлари тушунчаси ва уларга қўйиладиган талаблар. “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисида”ги Низом. “Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасалари талабаларининг малакавий амалиёти тўғрисида” ги Низом. “Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасалари битирувчиларининг якуний давлат аттестацияси тўғрисида”ги Низом. Олий таълим муассасаларида мустақил таълимни ташкил этиш тартиби тўғрисида”ги Низом. “Магистратура тўғрисида”ги Низом. “Очиқ лекцияларни ташкил этиш ва ўтказиш тартиби тўғрисида” ги Низом ва бошқа меъёрий ҳужжатлар.

Республикамизда махсус таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, жумладан, эшитишида муаммолари бўлган болаларнинг ижтимоий ҳаётга уйғунлашувларининг «калити» саналган нутқни ривожлантириш тизимини, махсус таълим муассасасининг ота-оналар билан ҳамкорликда олиб боровчи иш жараёнини замонавий талаблар асосида ташкил этиш ва уларни сифат жиҳатдан юқорига кўтаришни таъминлашда миллий педагогикамиз асосчиларининг қолдирган бой илмий, адабий ва педагогик мероси муҳим аҳамият касб этади. Биргина А.Авлоний томонидан қолдирилган бой маънавий меросимиз бунга асос бўла олади.

А.Авлоний ёш авлод, унинг тарбиясига жамият, миллатнинг келажаги сифатида алоҳида эътибор бериб:« Тарбия бизлар учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат ё фалокат масаласидур...» дейди ҳамда бу ишни илк ёшдан бошлаш зарурлигини алоҳида таъкидлайди.

Тарбия боланинг ахлоқи, хулқ-атворига кучли таъсир этишини эътироф

эта туриб, таълим билан тарбия бир-бири билан боғлиқ бир бутун жараён эканлиги, муаллимга ушбу омилга алоҳида аҳамият бериш лозимлигини уқтиради: «Дарс ила тарбия орасида бироз фарқ бўлса-да, иккиси бир-биридан айрилмайдурган, бирининг вужуди бирига бойланган жон ила тан кабидур» .

Абдулла Авлоний тил, унинг жамиятда тутган ўрнига куйидагича баҳо беради: «Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигин кўрсатадурғон ойнайи ҳаёти тил ва адабиётдур... сўз инсоннинг даража ва камолони, илм ва фазлини ўлчаб кўрсатадурган тарозисидир. Ақл соҳиблари кишининг фикр ва ниятини, илм ва қувватини, қадр ва қимматини сўзлаган сўзидан билур».

Олим тил шахс тафаккурининг ривожланиши, унинг ижтимоий ҳаётда ўз ўрнини топишида муҳим аҳамият касб этишига алоҳида ишора қилади:

Менга илму адаб сан ўргатдинг,

Чин адиб, муаллим шоним.

Миллатнинг руҳини кўтаргучисан

Энг муқаддас карамли султоним.

А.Авлоний миллатнинг келажаги - бола тарбиясида оила алоҳида ўрин эгаллашига тўхталиб: «Тарбияни кимлар қилур? Қайда қилинур? деган савол келадур. Бу саволга: «Биринчи-уй тарбияси. Бу она вазифасидур. Иккинчи-мактаб ва мадраса тарбияси. Бу ота, муаллим, мударрис ва ҳукумат вазифасидир». Шунингдек, у таълим-тарбияда бола яшаб турган шароит, муҳит, кишиларнинг роли катта эканлигини кўрсатиб, бу борада оила, мактаб ҳамкорлиги заруратини, оилада боланинг соғлиғига алоҳида аҳамият қаратилиши лозимлиги, касалланган фарзандни дарҳол шифокорларга кўрсатиш, касалликнинг олдини олиш, вақтида даволаш муҳимлигини ота-оналарга уқтиради.

А.Авлонийнинг шахс шаклланишига салбий таъсир этувчи омиллар ҳақидаги фикрлари махсус педагогика соҳаси - сурдопедагогика учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Гиёҳванд, кайф қилдирувчи моддаларнинг истеъмолли кишининг соғлиғи, унинг келажагига салбий таъсир кўрсатишини, бундай

одатлардан тийилиш лозимлигини алоҳида таъкидлаб: «Ичкулик, кўкнор, наша, афюн, тарёк, чилим, нос, попирус каби баданнинг саломатликига зарарли, оғулик... нарсалардан қочмак, сақланмак лозимдур»,- дейди. Шунингдек, ўқитиш, ўргатиш, ўқиш, ўрганиш учун зарурий воситалардан бири соғлиққа алоҳида эътибор бериш лозимлиги, таълим-тарбия жараёнида озодаликка, гигиеник қоидаларга риоя қилиниши лозимлигини уқтиради.

Абдулла Авлоний ҳамда унинг сафдошлари томонидан миллий педагогикамиз учун қолдирилган бой мерос сурдопедагогиканинг ривожланишига ҳам катта ҳисса бўлиб қўшилганлиги шубҳасиздир. У ва қатор етук олимларнинг таълим-тарбия борасидаги қарашлари асосида ҳозирги кунда махсус таълим соҳаси, хусусан, мактабгача ёшдаги заиф эшитувчи болалар таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштириш мақсадида қуйидаги вазифаларни ҳал этиш имкониятини беради:

1) ҳар қандай эшитишида муаммоси бўлган бола ҳам соғлом боланинг шахсий хислатлари тарбия жараёнида таркиб топади. Шу сабабли таълим-тарбия чора-тадбирларини эрта, илк ёшлардан бошлаш;

2) таълим-тарбия жараёнида сўзлашув нутқига болаларнинг ижтимоий ҳаётга уйғунлашувлари ҳамда илм асосларини эгаллашларининг шарти сифатида ёндошиш лозим. Шу сабабли тилни ривожлантириш, уни ўқитиш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш;

3) машғулотларда таълимий ҳамда тарбиявий, ривожлантирувчи вазифалар биргаликда ҳал этиб борилиши;

4) оила, уй шароити бола луғат бойлигининг кенгайиши, сўзлашув нутқи, талаффуз ҳамда эшитиш малакаларининг шаклланиши, билим ва тушунчаларнинг ривожланиши учун турли-туман табиий ҳолатларни юзага келтиради. Шу сабабли ота-оналар билан олиб бориловчи ҳамкорлик, маслаҳат ишлари тизимини такомиллаштириш;

5) ногиронликнинг олдини олиш, унинг асоратларини бартараф этиш мақсадида кенг омма, шунингдек, ота-оналар ўртасида ташвиқот ишларини жадаллаштириш;

б) таълим-тарбия жараёнида гигиеник қоидаларга, болалар соғлиғини асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш, яъни валеология тамойилларига риоя қилиш лозим.

Хуллас, шу жиҳатдан қараганимизда, миллий педагогикамиз асосчилари Абдулла Авлоний ва унинг сафдошлари илмий меросини янада чуқурроқ ўрганиш, уни махсус таълим тизимига жорий қилиш шу куннинг долзарб вазифларидандир.

Назорат саволлари

1. Сурдопедагогиканинг предмети ва вазифаларини айти беринг.
2. Ўзбекистонда сурдопедагогиканинг ривожланиш босқичларини санаб беринг.
3. Сурдопедагогиканинг методологик асосларини изоҳланг.
4. Сурдопедагогиканинг илмий-тадқиқот методларини айтиб беринг.

Адабиётлар рўйхати

1. Мўминова Л.Р. ва бошқалар. Махсус психология. Т.: “Ношир”, 2013 й.
2. Пўлатова П. ва бошқалар. Махсус педагогика. Т.: “Fan va technologya” нашриёти, 2014 й.
3. Назарова Н.М. Сравнительная специальная педагогика. М.: «Академия», 2012г.
4. Ёўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
5. Аксенова Л.А. Социальная педагогика в специальном образовании. – М.: Академия, 2001.
6. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Мутахассислик фанларни ўқитиш методикаси. Т.: “Fanvatechnologiyalar, 2013й.
7. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Инновационные подходы в подготовке кадров- дефектологов (монография). Т.: “Навруз”, 2014 г.

Ўзбекистонда махсус педагогиканинг шаклланиши ва тараққиёти, ундаги муаммолар

Режа:

1. Махсус педагогиканинг шаклланиши ва тараққиёти, ундаги муаммолар
2. Ўқитувчи-дефектологнинг касбий тайёргарлиги, ижодий сифатлари ва шахсига қўйиладиган асосий талаблар
3. Махсус таълимнинг ҳозирги замон тизими.

Таянч тушунчалар: Махсус педагогика, ўқитувчи-дефектолог, махсус таълим, тифлопедагогика, сурдопедагогика, логопедия, олигофренопедагогика, мактабгача махсус педагогика, антропологик тамойил
Фундаменталлаштириш, инсонпарварлаштириш

1. Республикамиз мустақилликка эришган даврдан эътиборан Президентимиз Ислам Каримов ташаббуслари билан ҳар бир йил аниқ мақсадга йўналтирилган шиор остида кечади. Бунда ёш авлодни жисмонан соғлом, руҳан тетик, ақлан баркамол бўлиб ривожланишига катта эътибор қаратилади. Айниқса, 2010 йилнинг “Баркамол авлод йили”, 2012 йилнинг “Мустаҳкам оила йили”, 2013 йилнинг “Обод турмуш йили”, 2014 йилнинг “Соғлом бола йили” деб эълон қилиниши республикамызда бу йўлда салмоқли ишларни амалга ошириш имконини берибгина қолмай, педагоглар олдига таълим-тарбиянинг мазмуни ва воситаларини замон талаблари даражасида қайта ишлаш, такомиллаштириш, замонавий педагогик технологияларни ишлаб чиқиш вазифаларини қўйди. Бу вазифалар қаторида ривожланишида турли камчиликлар бўлган болаларнинг таълими ва тарбияси, уларнинг ижтимоий ҳаётга мослашуви масалалари кун тартибининг олд қаторидан ўрин олди. 1991 йилдаёқ “Ўзбекистон Республикасида ногиронларнинг ижтимоий ҳимояланганлиги ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қабул қилинганлиги, 2008 йил 11 июлда ушбу Қонуннинг янги таҳрири ишлаб чиқилганлиги Ўзбекистонда ногиронларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мустақилликнинг биринчи кунлариданоқ давлат сиёсатининг устувор вазифалари сифатида белгилаб берилганлигининг ёрқин далилидир. Қонунда, жумладан, “ногирон болаларнинг мактабгача ва мактабдан ташқари таълими, ногиронларнинг касбий тайёргарлиги, уларнинг умумий ўрта, ўрта махсус, касбий ва олий таълим олишини таъминлаш” ногиронларнинг, шу жумладан

ногирон болаларнинг ижтимоий ҳимояланганлиги соҳасида давлат сиёсатининг асосий йўналишлари сифатида белгилаб берилди.²

Бу эса мутахассислар олдида турган вазифаларнинг мақсади, мазмуни, амалга ошириш усуллари ва шакллари тубдан ўзгартиришни талаб қилади, уларни ривожланишида муаммолари бўлган болалар таълими ва тарбиясининг мазмунини бугунги кун талабларига мос ҳолда қайта ишлаб чиқишга, янги коррекцион-ривожлантирувчи ва таълимий технологияларни амалиётга фаол татбиқ қилишга ундайди. Бу эса ушбу вазифаларни амалга ошира оладиган кадрларни тайёрлаш масаласи билан чамбачас боғлиқ.

Мустақиллик йилларида таълимнинг бошқа турлари қатори олий таълим тизимида ҳам ёндошув ва мезонлар тубдан ўзгарди. Аввало, фан ва техника, иқтисодиёт, ишлаб чиқариш ҳамда бошқа соҳаларнинг реал эҳтиёжи, ҳаёт талаблари, мамлакатимизнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланиш истиқболлари асосида юқори малакали, рақобатга бардошли мутахассислар тайёрлашнинг замонавий тизими йўлга қўйилди. Мамлакатимизда ёшларни, айниқса талабаларни мустақил, ижодий фикрлашга ўргатиш муаммоси таълим тизими олдида турган устувор масалалардан биридир. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг ёшлар муаммосига бағишланган чиқишларида, интервью ва фундаментал асарларида аниқ ҳаётий вазифалар белгилаб берилган. Жумладан, давлатимиз раҳбари ўзларининг ЎЗР Олий Мажлисининг IX сессиясида (1997) сўзлаган нутқларидаёқ кенг жамоатчиликнинг диққат-эътиборини ушбу мавзуга қаратган ҳолда шундай фикрларни илгари сурган эдилар: «Демократик жамиятда болалар, умуман ҳар бир инсон эркин фикрлайдиган этиб тарбияланади. Агар болалар эркин фикрлашни ўрганмаса, берилган таълим самарасиз бўлади, Албатта, билим керак. Аммо билим ўз йўлига. Мустақил фикрлаш ҳам катта бойликдир».³

Давлат раҳбарининг бу гаплари олий таълим соҳасида билим олаётган педагогик кадрларга нисбатан айниқса долзарбдир. Зеро мустақил фикрлайдиган, билимли, ижодкор ёшларнинг таълими ва тарбияси аввалам бор педагоглар зиммасига юкланади.

Ижодий фикрлаш шахсий фазилат сифатида инсон фаолиятининг таркибий қисмини ташкил қилади. Ижод, илҳом, ижодкорлик фақатгина

² Ўзбекистон Республикасида ногиронларнинг ижтимоий ҳимояланганлиги ҳақидаги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 2008 йил 11 июль, ЎРҚ-162-сон.

³ И.Каримов. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т., 1998. 9-бет.

истеъдодли шахсларгагина хос хислат эмас. Таълим жараёнида барча ёшдаги таълим олувчиларда ижодий қобилиятларни ривожлантириш ва ўқув жараёнида уларга таяниш лозим.

Юқорида баён қилинган фикр-мулоҳазалардан келиб чиқиб, шуни ишонч билан таъкидлашимиз мумкинки, хозирда махсус мактаб муассасаларида махсус фанларини ўқитиш методикасини такомиллаштириш кун тартибидаги долзарб масалалардандир. Ушбу масалаларнинг бошида дефектолог кадрларни тайёрлаш масаласи туради. Бирон-бир фанни махсус мактабда ўқитиш ўзига хос хусусиятлар ва қийинчиликларга эга, чунки бунда бўлажак ўқитувчи ўз йўналишида коррекцион-ривожлантирувчи ишни предметни ўқитиш методикаси билан қўшиб олиб бориши шарт. Бунинг учун бакалавр-дефектологларга тегишли касбий билимларни бериш, уларни амалда қўллаш қўникмалари ва малакаларини ҳосил қилиш ва ривожлантиришдан ташқари, талабаларнинг ижодкорлигини ва касбий-шахсий қобилиятларини ривожлантириш, яъни Президентимиз кўрсатиб ўтганларидек, талабаларни мустақил фикрлашга ўргатиш шахсга йўналтирилган таълимнинг бош талабидир.

Ушбу маъруза ЎзР Президентининг «2011-2016 йилларда олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш йўналишлари ва мутахассисликларини оптималлаштириш, давлат таълим стандартларини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ПҚ-1533-сон, 2012 йил 21 мартдаги «Замонавий ахборот-коммуникация технологияларини янада жорий этиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1730-сон қарорлари асосида қабул қилинган меърий ҳужжатлар асосида тайёрланди.

2. Ўқитувчи-дефектологнинг касбий тайёргарлиги, ижодий сифатлари ва шахсига қўйиладиган асосий талаблар

Ҳозирги замон махсус педагогик таълим ўз йўналишлари ва талабларига мос қуйидаги педагогик мутахассисликларни эгаллаш имконини беради: *тифлопедагогика* — кўр ва заиф кўрадиганлар учун педагог ихтисоси (тифлопедагог); *сурдопедагогика* — қар ва заиф эшитувчилар учун педагог ихтисоси (сурдопедагог); *олигофренопедагогика* — ақлий ривожланишида ҳар хил турдаги ва шаклдаги енгил ва оғир камчиликлар кузатилган болалар ва ўсмирлар билан ишлаш учун педагог ихтисоси (олигофренопедагог); *логопедия* — ҳар хил генездаги нутқ бузилишларига эга бўлганлар билан ишлаш учун педагог ихтисоси (логопед, фониастр); *мактабгача махсус педагогика* — ривожланиши орқада қолган

мактабгача ёшдаги болалар билан ишлаш учун педагог ихтисоси; *махсус психология* — жисмоний ва интеллектуал имкониятлари чекланган кишилар учун психологик ёрдам кўрсатиш ва уларга ҳамроҳлик қилиш учун психолог ихтисоси.

Педагог-дефектолог чуқур ва ҳар томонлама таълим олади. Бунда *антропологик тамойил* зарурий илмий ва амалий билимлар мажмуини ташкил қилувчи мезон бўлиб хизмат қилади. Бу тамойил ривожланиши меъёрда кечаётган ва ривожланишида у ёки бу бузилиш кузатилган шахс ва унинг ижтимоийлашуви ҳақидаги билимларнинг танлаб олиниши ва инеграциясини белгилайди. Ривожланишида камчилиги бўлган шахслар ҳақидаги билимлар камчилик хусусиятига қараб махсус педагогика нуқтаи назаридан у ёки бу махсус соҳа бўйича ҳам дифференциаллашади.

Педагог-дефектологнинг таълим мазмунини ҳозирги замонда қуйидаги муҳим жиҳатлар белгилайди: фундаменталлаштириш, инсонпарварлаштириш ва стандартлаштириш, шунингдек касб эгаллашнинг дедуктив йўли.

Фундаменталлаштириш деганда касбий таълимнинг шундай қурилганлиги кўзда тутиладики, бунда талабалар касбий тайёргарликни кенг умумий илмий билимларни эгаллашдан бошлаб, аста-секин муайян билим соҳасига ўтадилар, кейин эса шу соҳага оид илмий тадқиқотлар методологияси ав методларини ўзлаштирадилар.

Инсонпарварлаштириш ҳозирги замон таълим тизимининг педагог олдида турган вазифаларни ўзига хос тарзда йўналтирадиган ижтимоий-педагогик тамойили сифатида олиб қаралади. Агар аввал таълимда ўқувчининг зарур билимларни ўзлаштиришига эришиш муҳим бўлган бўлса, инсонпарварлаштириш ўқитувчидан боланинг ҳар томонлама ривожланиши ва ўзини-ўзи ривожлантириши, унинг ижтимоийлашуви ва ижтимоий мослашувига ҳар жиҳатдан ёрдам беришни талаб қилади. Педагог-дефектологнинг касбий таълими бўлажак мутахассисни танланган йўналишдаги касбий фаолиятининг ўзига хос жиҳатларига тайёрлашга қратилади.

XX асрнинг 90-йилларига келиб, олий касбий таълимда юз берган ислоҳотлар миллий олий педагогик таълимнинг, шу жумладан дефектологик таълимнинг *стандартлашувига* ҳамда унинг жаҳон таълим стандартларига яқинлашувига асос солди.

Таълим стандартларининг вазифаси миллий таълимда махсус таълим чегараларини аниқ белгилаб олишдан, республикамизнинг олий таълими жаҳон маданий-таълимий маконга уйғун кўшила олишига, таълим тўғрисидаги ўз ҳужжатларининг халқаро тан олиниши механизмларига кириш учун зарур ҳуқуқий воситаларга эги бўлишига ва шу йўл билан олий

таълим ҳақидаги дипломлар конвертацияси масаласининг ҳал қилинишига эришишдан иборат.

Олий касбий таълимнинг Давлат таълим стандарти қуйидагиларни белгилаб беради:

- олий касбий таълим структураси (даражалари)ни, олий таълим ҳақидаги хужжатларни;

- асосий касбий таълим дастурларига қўйиладиган умумий талабларни ва уларни амалга ошириш шартларини;

- олий таълим муассасаси талабасининг ўқув юкламаси нормативларини ва ҳажмини;

- касбий таълим мазмунини белгилашда олий таълим муассасасининг академик эркинликларини;

- олий касбий таълим йўналишлари (мутахассисликлари) рўйхатига қўйиладиган асосий талабларни;

- олий касбий таълим бўйича Давлат таълим стандартининг талабларига риоя қилиниши устидан давлат назорати қоидаларини.

Педагог-дефектологнинг таълим стандарти мазмунининг мағзини *асосий таълим дастури* ташкил қилади. Дастурга кўра талабаларнинг қуйидаги фанлар циклини ўзлаштириши ва якуний давлат аттестациясидан ўтиши кўзда тутилади.

1. Умумий гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар.

2. Умумий математик ва табиий-илмий фанлар.

3. Умумий касбий фанлар.

4. Касбий тайёргарликка оид фанлар (махсус педагогиканинг у ёки бу йўналиши бўйича).

5. Қўшимча мутахассислик (ёки ихтисослик) фанлари.

6. Факультативлар.

Таълим мазмуни ва уни ўзлаштириш кетма-кетлиги шундай қурилганки, аввал ривожланиши меъёрда кечаётган шахснинг ижтимоийлашув жараёни ва механизмини тушуниш учун зарур бўлган фундаментал илмий билимларга оид фанлар ўтилади. Улар кейинги таълим босқичларида имконияти чекланган шахснинг тарбияси, таълими, ижтимоийлашуви муаммолари билан боғлиқ бўлган амалий жиҳатлар касб этиб боради. Буларга, масалан, махсус психология, ижтимоий педагогик ва ҳ.к каби фанлар киради. Ниҳоят, бевосита махсус педагогиканинг у ёки бўлимларига тегишли (логопедия, тифлопедагогика ва мутахассислик бўйича бошқа соҳалар) илмий билимлар соҳаларига ўтилади.

Бошқа педагогик ихтисослардан фарқли ўлароқ дефектолог бир қатор махсус ва ўзига хос малакаларни эгаллаган бўлиши лозим. Махсус малакалар

умуман имконияти чекланган болаларга тегишли бўлса, ўзига хос малакалар бундай болаларнинг муайян тоифасига тегишлидир. Бу малакаларнинг айримлари (масалан, кичик ёшдаги қар болаларнинг оғзаки нутқини тушуниш, нутқ камчиликларини эшитиб фарқлаш кўникмаси ва ҳ.к.) узок вақт давомида шаклланади ва натижада имконияти чекланган болалар ва ўсмирларнинг у ёки бу тоифаси билан бевосита ва муттасил амалий фаолият давомида талабдаги касбий маҳорат даражаси таъминланиб боради. Буларнинг ҳаммаси тарбияланувчилар билан узок ва муттасил давом этадиган педагогик таъсирни талаб қилади. Ўзига хос таълимий эҳтиёжларга эга бўлган болалар ва ўсмирлар билан олиб бориладиган тарбиявий иш кўникмаларининг шаклланиш жараёни ҳам худди шундай узок муддат ва меҳнатни талаб қилади.

Педагог-дефектологларнинг касбий тайёргарлиги тизимида амалий компетентликка (чуқур ва асосли билимларга эга бўлишлик) таълимнинг турли босқичларида ҳар хил мақсад ва вазифаларни кўзлаган ва махсус ташкил этилган педагогик амалиёт шароитида ҳам, шунингдек замонавий техник воситалар – тегишли компьютер дастурлари, аудио- ва видеотехника, тренажерлар ёрдамида ҳам эришилади. Бунда замонавий техник воситалар у ёки бу махсус малакаларни моделлаштирилган шароитда мустақамлаш имконини беради.

Назарий ва амалий характер касб этган зарур касбий компетенцияга эга бўлишликнинг ўзи дефектолог касбий фаолиятининг муваффақиятини тўла белгилаб бермайди. Бунинг учун шахсга ва мутахассисга хос ахлоқий тарбиялилиқ, таълимлилиқ, маданият талаб қилинади.

Дефектологнинг касбий билимлари қаторига ривожланишида камчилиги бўлган болаларнинг ота-оналари ва яқинлари билан жиддий муносабат ўрнатиш кўникмалари ҳам киради. Ижтимоий-педагогик тайёргарлик ҳам дефектологнинг касбий тайёргарлигида муҳим ўрин эгаллайди, чунки боланинг ўзи ва унинг оила аъзолари яшаб турган экологик мақбул ижтимоий микро- ва макромухит яратишда биринчи навбатда дефектолог масъулдир.

Дефектологнинг касбий фаолияти, унинг шахсига қўйиладиган талаблар махсус таълимнинг юқорида келтирилган ўзига хос хусусиятлари ва унга давлат стандарти томонидан қўйиладиган талаблардан келиб чиқади.

Педагог-дефектологнинг касбий фаолияти ўқитувчи ишининг анъанавий доирасидан четга чиқади. У ҳар хил турдаги ижтимоий-педагогик, реабилитацион, консултатив-ташхисий, психотерапевтик, бевосита коррекцион ва бошқа турдаги “ўқитувчиниқи бўлмаган” фаолиятлар билан ўзаро яқин алоқага киришиб, боғланиб кетади. Бу фаолият турларининг

хаммаси битта муҳим мақсадга – жисмоний ва ақлий имкониятлари чекланган инсонга унинг ижтимоий мослашиши ва интеграциясига махсус таълим воситалари билан ёрдам беришга қаратилган.

Дефектологнинг касбий тажрибаси унинг касбий тайёргарлигининг мазмунига тенг эмас, балки анча кенг ва чуқур. Дефектолог махсус таълим соҳасида педагогик маданиятнинг ҳамма томонлари ва туб маъносини ўзининг бутун ҳаёти мобайнида ўзлаштириб боради. У тинимсиз интиладиган мақсад – *педагогик маҳорат*. Педагогик маҳоратнинг асосини эса ижодкорлик ташкил қилади.

У ёки бу дефектологик мутахассислик бўйича тайёргарлик ўтаган педагогик олий таълим муассасасининг битирувчиси қуйидаги касбий фаолият турларини бажаришда етарли билимга эга бўлиши лозим: ўқитувчилик; конструктив-ташкилий; ташхисий-таҳлилий; консультатив; лойиҳалаш; гностик; психопрофилактик; коррекцион-ривожлантриувчи; маърифий; илмий-тадқиқот; тарбиявий; мувофиқлаштириш.

Бу дегани, шаклланган дефектолог-мутахассис қуйидаги билим ва малакалар эгаси бўлиши лозим:

- бола ва ўсмирнинг ривожланишида ўзига хос жиҳатларни англаб етиш, уларнинг билим олишдаги мавжуд имкониятларини аниқлаш мақсадида педагогик тадқиқот ўтказиш малакасига эга бўлиши;
- бузилиш турини аниқлаш учун (педагогик ва психологик ташхис қўйиш) дифференциал ташхислаш методларини эгаллаган бўлиши;
- тарбияланувчиларнинг таълими, тарбияси, ҳаётда ўз жойини топиши, касб танлаши билан боғлиқ муаммолар бўйича болаларга, уларнинг ота-оналарига, шунингдек умумий таълим муассасалари педагогларига консультатив-педагогк ёрдам кўрсатиш малакасини эгаллаган бўлиши;
- ўқув ва дидактик материал ҳамда таълим шароитларини ривожланишида бузилишлар ва чекинишлар бўлган болалар ва ўсмирларнинг имкониятлари ва эҳтиёжларига мослаштириш йўллари ва усулларини эгаллаган бўлиши;
- махсус таълим муҳитини яратиш, ушлаб туриш ва ундан самарали фойдаланиш малакасини эгаллаган бўлиши;
- махсус таълим жараёнининг ҳар хил ташкилий шаклларида алоҳида таълим эҳтиёжларига эга бўлган болалар ва ўсмирларнинг таълим ва тарбия технологиялари ва методларини эгаллаган бўлиши;
- махсус ва инклюзив таълим тизимининг ҳамма тузилмаларида, тарбияланувчиларнинг таълим олиш, яшаш тарзида экологик жиҳатдан мақбул ва психологик ва эмоционал жиҳатдан қулай муҳитни таъминлаш кўникмаларига эга бўлиши;
- болалар соғлигига зарар етказадиган одатларнинг олдини олиш ва

коррекциялаш, шунингдек ижтимоий муҳитнинг номақбул таҳсиридан ҳимоя қилиш усулларига оид билимларни эгаллаган бўлиши;

- табиий, техноген ва ижтимоий келиб чиқишга эга фавқулотда ва хавфли вазиятларда психологик ёрдам кўрсатиш усуллари эгаллаган бўлиши;

- ота-оналарнинг психологик маданиятини ошириш мақсадида улар билан муносабатларни ўрнатиш ва ҳамкорлик қилиш борасида ташкилотчилик малакаларига эга бўлиши;

- илмий-тадқиқот ишларини ташкил қилиш ва олиб бориш кўникмаларига эга бўлиши.

Ҳар битта дефектологик мутахассисликка нисбатан қўлланадиган бўлса, ушбу умумий компетенциялар у ёки бу ногиронлик категориясидаги болалар билан олиб бориладиган касбий фаолиятнинг ўзига хос жиҳатларидан келиб чиқиб янада аниқроқ ўзига хос компетенциялар билан тўлиб боради. Бунинг ёнига яна педагогнинг бутун касбий фаолияти давомида эгаллаб бориладиган бетакрор ва ўзига хос индивидуал касбий тажрибаси қўшилиб бораверади.

Педагог-дефектологлар меҳнат фаолиятини махсус таълим муассасаларида (мактабгача, мактаб, махсустаълим муассасаларида), психологик-тиббий-ижтимоий, реабилитацион, консултатив-ташхисий марказларда, психологик-тиббий-педагогик консултацияларда, логопедик пунктларида, шунингдек умумий таълим муассасаларида, меҳрибонлик уйлари ва мактаб-интернатларда олиб борадилар ҳамда ҳар хил тоифадаги таълим олувчилар ва тарбияланувчилар билан коррекцион-педагогик ишни амалга оширадилар. Улар ривожланишида камчилиги бўлган болаларнинг индивидуал таълими ва тарбиясини уй шароитида ҳам олиб боришлари.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, ҳозирги давр ривожланиш имкониятлари чекланган шахсларга нисбатан жамиятнинг сифат жиҳатдан янгича муносабати билан ажралиб туради. Бугунги кунда ривожланишида у ёки бу камчиликлар бўлган болаларни умумий таълим жараёнига қўшиш ҳамда уларга бунинг учун барча керакли шарт-шароитларни яратиш лозимлиги ҳақидаги масала ҳеч кимни ажаблантирмайди. Бунинг билан боғлиқ ҳолда олий касбий таълим тизими қаршисида таълим жараёнини таъминлаб берадиган шахсларнинг юқори касбий даражага эришиши билан боғлиқ янада мураккаброқ масалалар кўндаланг бўлиб турмоқда. Касбий таълим жамият ижтимоий сиёсатининг энг муҳим соҳасига айланиб бормоқда ва ҳозирги замон таълим майдонининг бош бўғинларидан бирини ташкил қилмоқда.

Мутахассисларни тайёрлаш масаласи бугунги кунда алоҳида олинган шахснинг ҳам, умуман жамиятнинг ҳам ривожланиш шарти сифатида олиб қаралмоқда. Олий таълим тизимини битирувчи дефектологлар Ўзбекистонда

махсус ва инклюзив таълимнинг ривожланишига асосли ва салмоқли ҳисса қўшадиган потенциал кучни ташкил қилишлари лозим. Бу таълим соҳасидаги Давлат сиёсатининг амалга оширилиш гаровидир.

Таълим деганда, бўлажак мутахассисларни мустақил ҳаётга тайёрлашга ҳамда ўз касбий кўникмаларини такомиллаштириш имкониятини таъминлашга ёрдам берадиган махсус ташкил этилган фаолият олиб қараладиган бўлса, бунинг учун махсус педагогни ўқитиш жараёни ҳар бир талабанинг истиқболли ривожланиш эҳтиёжларини қондириши, унинг шахс сифатида ва касбий шаклланишига ёрдам бериши кераклиги ўз-ўзидан аён бўлади.

Назария ва амалиётнинг интегротив ўзаро алоқалари касб асосларини яхлит ҳолда эгаллашда ғоят муҳим. Режалаштириш, истиқболлаш, моделлаштириш, тескари алоқа ва бошқа шу каби методлар назарий билимларни амалий ва илмий фаолиятда қўллашга ёрдам беради. Ўқитувчи-дефектологларни тайёрлаш жараёни анъанавий (махсус) мактабларга ҳам, таълимга йўналтирилган ташкилотларнинг янги турларига, шу жумладан, инклюзив мактаблар, МТМ, реабилитацион марказлар ва ҳ.к.ларга ҳам қаритилган бўлиши лозим. Бу билан боғлиқ ҳолда дефектолог талабалар касбий педагогик амалиёт ўтайдиган базавий ташкилотлар тармоғини кенгайтириш зарурати туғилади.

Педагогик жараённинг мазмуний томони ҳар хил методлар ва методикалар, педагогик технологиялар, ҳар хил фаолият турлари (махсулдор, тадқиқий, ижодий ва ҳ.к.)дан фойдаланиш воситасида амалга оширилади.

Педагогик жараён самарадорлигини оширишда таълим методлари, шубҳасиз, алоҳида ўрин эгаллайди. Ҳар қандай таълим методикаси, таълим оловчиларнинг фикрлаш, билиш фаолиятини ривожлантирадиган методларга асослансагина, самара бериши мумкин. Бу борада айнан интерактив таълим методларини махсус педагогнинг касбий шаклланишида энг самарали деб қабул қилиш лозимлиги ўз-ўзидан аён.

Талаба ва педагог ўртасида қарор топаётган мулоқот амалиётида демократик мулоқот услуби етакчилик қилиб бормоқда. Бу мулоқот услубидан фойдаланиш натижасида таълим оловчилар фаолиятининг ички мотивацияси ривожланади. Турли туман таълим услублари орасида креатив тафаккурни, билимларни мустақил излашга тайёрлик ва қобилиятни ривожлантиришга, муаммоларни ҳал қилишда янгича ёндошиш тажрибасини эгаллашга қаратилганлари кўпроқ эътиборга лойиқ. Бўлажак мутахассисларга касбий фаолиятни ижодий ташкил қилиш санъатини ўргатиш ҳар бир педагогнинг тутган йўли бўлиб қолиши лозим.

Талабалар томонидан таълим дастурларининг муваффақиятли ўзлаштирилаётгани қуйидаги мезонлар асосида аниқланади: талабалар таълимий, амалий вазифаларни ҳал қилишга ижодий ёндошадилар, таълим воситаларини мақсадга кўра танлай оладилар, қолипга тушиб қолмаган, янгича қарорлар қабул қила оладилар, касбий-педагогик мулоқот маданиятини ўзлаштирган бўладилар, коммуникатив қобилиятлари шаклланган бўлади, ўз нуқтаи назарига эга бўладилар ва уни ҳимоя қила оладилар ва ҳ.к.

Махсус таълим тизими учун кадрлар тайёрлашнинг бутун жараёни бўлажак мутахассислар томонидан билимлилик, ахлоқийлик, тадбиркорлик, қарорлар қабул қилишда мустақиллик, конструктивлик, чاقқонлик каби хислатларга эга бўлишга йўналтирилган бўлиши лозим, токи бу уларга келажакда жамиятнинг ижтимоий тузилмасига жадал кириб бориш имконини беради. Олий таълим шароитида касбий ижтимоийлашув жараёнида талабалар кета-кет қуйидаги босқичлардан ўтадилар: олий таълим ҳамжамиятига интеграция, мутахассис сифатида шаклланиш, ҳар хил ижтимоий фаолият турларида мустақил ривожланиш.

Олий ўқув муассасасида ўқув ишларининг самарадорлиги талабаларнинг руҳияти, дунёқарashi, ҳис-туйғулари, қизиқишлари, интилишларидан келиб чиққан ўз фаолиятларини англаб етишларига боғлиқ. Амалиёт шуни кўрсатадики, бунинг асосида педагогик рағбатлантириш ётиши лозим.

Педагогик рағбатлантириш деганда ишонтирарли ва асосли суҳбатлар, муттасил машқлар, таълим олувчилар ва таълим берувчилар ўртасидаги самимий муносабатлар, маънавий рағбатлантиришлар воситасида талабаларнинг ижодий потенциалини, индивидуал ишлаш услубини ривожлантиришга бўлган эҳтиёжни шакллантириш билан боғлиқ педагогнинг мақсадли фаолияти кўзда тутилади. Билишга бўлган интилишни фаоллаштириш мақсадга мувофиқлик, ижодийлик, фаоллик, кузатувчанлик, индивидуал қобилиятларни ҳисобга олиш, истиқболлилик тамойилларига асосланади.

Олий ўқув муассасаси битирувчисига қўйиладиган талаблар рўйхатига аввалам бор унинг функционал ва шахсий хислатларини белгилаб берадиган қуйидаги сифатлар киради:

- юқори касбий маҳорат ва билимдонлик;
- фундаментал назарий ва амалий тайёргарлик;
- қайта касбий тайёргарлик ва малака оширишга тайёрлик билан боғлиқ юқори мослашувчанлик;
- мулоқотга киришиш қобилияти, яъни коммуникативлик;

- ижодий фикрлашга тайёрлик, онгли касбий ижодийлик, янгини кўзлаб одат тусига кирган эскидан воз кечиш;

- иқтисодий ва тадбиркорлик онгга эга бўлишлик;

- ўз касбини шахсий ижодиёт воситалари ва маҳсуллари билан бойита олиш;

- ахлоқий тарбия ва шахсий сифатларни тарбиялашга қодирлик.

Умуман олганда, ҳозирги замон олий ўқув муассасасининг битирувчисига зарур бўлган сифатларни тўртта гуруҳга бирлаштириш мумкин:

- биринчи гуруҳга ишга оид (касбий) сифатлар кирадики, булар интизомлилик, меҳнатсеварлик, прагматиклик (амалиётга асосланиш), тадбиркорлик, ўзига ва ўзгаларга нисбатан талабчанлик;

- иккинчи гуруҳга шахснинг бошқа шахсларга нисбатан муносабатини кўрсатадиган сифатлар (кишилараро алоқалар соҳаси, мулоқот соҳаси) мансуб бўлиб, булар хайрихоҳлик, дилкашлик, самимийлик, жамоага киришимлилик;

- учинчи гуруҳга шахснинг ҳаётга бўлган муносабатини тавсифлайдиган сифатлар (эмоционал соҳа) мансуб бўлиб, булар қувноқлик, ҳаётга ишонч, ҳазилни тўғри тушуниш, берилувчанлик, фаоллик, ҳар томонлама ривожланишга мойиллик;

- тўртинчи гуруҳни ўз шахсига бўлган баҳони оширадиган интимидал сифатлар (“мен” соҳаси) ташкил этади, булар сарамжонлик, мустақиллик, қатъийлик, ўзига хослик, таваккалчиликка мойиллик, батартиблик ва ҳ.к.

Олий ўқув муассасаси талабаларида бундай сифатларни қуйидаги шарт-шароитлар мавжудлигида тарбиялаш имконияти туғилади: а) талабаларнинг аниқланган қизиқишлари, майллари, қобилиятлари асосида уларнинг билим олиш ва амалий фаолиятларини жонлантириш; б) педагогик рефлексиядан касбий маҳорат ва рақобатбардошликни шакллантириш омили сифатида фойдаланиш; в) ижтимоий шерикчиликни ташкил этиш.

Хуллас, дефектологнинг касбий фаолияти пировард натижада инсоннинг ижтимоий мослашувига ва жамоага интеграциясига, унга камчилик характерини ҳисобга олган ҳолда жамиятда муносиб ва мустақил ҳаёт кечириш имкониятига эришишда ёрдам беришга қаратилади. Дефектолог касбий фаолиятининг юқорида баён этилган характери ривожланиши орқада қолган шахсларнинг махсус таълимга бўлган эҳтиёжларининг турли-туманлиги билан ҳамда бу фаолият эҳтиёжларга мос бўлиши ва уларни қониқтириш лозимлиги билан белгиланади.

3. Махсус мактабгача таълим муассасаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталарининг қарорларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларига, ушбу Низомга ҳамда ўз уставига амал қилади.

Махсус мактабгача муассаса жисмоний ёки ақлий ривожланишида турли нуқсонлари бўлган болаларнинг мактабгача таълим олишларида уларга ёрдам бериш, уларни англаш имкониятларига мувофиқ тарбиялаш ва соғломлаштириш, бунинг учун зарур шарт-шароитлар яратиш мақсадида ташкил этилади.

Махсус мактабгача муассаса таълим-тарбия ва соғломлаштириш муассасаси ҳисобланиб, куйидагилар унинг асосий вазифаларига киради:

болаларнинг соғлиғини муҳофаза қилиш ва мустаҳкамлаш;

боланинг ривожланишидаги нуқсонларни зарур тарзда коррекциялаш;

бола шахси асосларини шакллантириш, унинг билим олишга бўлган қизиқишларини ривожлантириш;

боланинг интеллектуал, шахс сифатида ва жисмоний ривожланишини таъминлаш;

болаларни миллий маданият ва умуминсоний қадриятлар билан таништириш;

болаларни мактабда ўқишга тайёрлаш.

Махсус мактабгача таълим муассасаси юридик шахс ҳисобланади, ўз уставига, банк ҳисоб рақамларига, Ўзбекистон Республикаси Давлат герби тасвири туширилган ва тўлиқ номи кўрсатилган муҳрга, штампларга, ўз номи ёзилган бланкаларга эга бўлади.

II. Махсус мактабгача таълим муассасасини ташкил этиш тартиби

Махсус мактабгача муассаса муассис томонидан ташкил этилади ва қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда давлат рўйхатидан ўтади.

Даволаш-соғломлаштириш хизматларига муҳтож бўлган болалар контингенти мавжуд бўлган тақдирда Халқ таълими вазирлиги, вилоятлар

халқ таълими бошқармалари, Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги, вилоятлар соғлиқни сақлаш бош бошқармалари, тегишли туман (шаҳар) ҳокимлигига махсус мактабгача муассаса ташкил этиш тўғрисида асосланган таклиф билан мурожаат қилади.

Махсус мактабгача муассаса ташкил этиш тўғрисидаги таклиф махсус мактабгача муассасини ташкил этиш таклиф этилаётган минтақада охириги 5 йилда 2 ёшдан 7 ёшгача болалар орасида тегишли касалликларнинг кўпайганлигини кўрсатадиган соғлиқни сақлаш органларининг расмий статистика маълумотлари билан асосланиши керак.

Тегисли туман (шаҳар) ҳокимлиги ташкил этиладиган махсус мактабгача муассаса жойлаштирилиши мўлжалланаётган ҳудудда болалар мактабгача таълим муассасаларининг жойлашишини мурожаат қилинган пайтдан бошлаб бир ҳафта муддатда ўрганади ва махсус таълим муассасасини жойлаштириш учун фаолият кўрсатаётган болалар боғчалари (ясиллар)дан намунавий бинони ёхуд махсус таълим муассасасини ташкил этишга қўйиладиган норматив талабларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган махсус лойиҳа бўйича янги бино қуриш учун участкани танлайди.

Махсус мактабгача муассаса ташкил этиш тўғрисидаги қарор Қорақалпоғистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги, вилоятлар халқ таълими бошқармалари, Тошкент шаҳар халқ таълими бош бошқармаси ва Қорақалпоғистон Республикаси Молия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар молия бошқармаларининг ижобий хулосалари мавжуд бўлган тақдирда Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари томонидан бир ҳафта муддатда қабул қилинади.

Махсус мактабгача муассасалар уларнинг ихтисослашувига мувофиқ қуйидаги типларга бўлинади:

- нуткида оғир нуқсонлар бўлган болалар учун махсус мактабгача муассаса:
- эшитишда оғир нуқсонлар бўлган болалар учун махсус мактабгача

муассаса;

- кўришда оғир нуқсонлар бўлган болалар учун махсус мактабгача муассаса:
- психик нуқсонли (психик ривожланишида кечикиш, акли заиф) болалар учун махсус мактабгача муассаса;
- таянч-харакатланиш аппаратида нуқсонлар бўлган болалар учун махсус мактабгача муассаса;
- мураккаб нуқсонлари бўлган болалар учун махсус мактабгача муассаса.

Юқорида кўрсатиб ўтилган типлар бўйича махсус мактабгача муассаса ташкил этиш учун тарбияланувчилар контингенти етарли бўлмаган тақдирда турли нуқсонлари бўлган (ривожланишдаги четга чиқишлар) тарбияланувчилар гуруҳлари шакллантирилган ҳолда кўп ихтисосли махсус мактабгача муассаса ташкил этишга рухсат берилади.

III. Махсус мактабгача таълим муассасаси фаолиятини ташкил этиш

Махсус мактабгача муассасаларга мактабгача ёшдаги 2-7 ёшли болаларнинг куйидаги тоифалари қабул қилинади:

- нутқида оғир нуқсонлар бўлган болалар (алалия, болалар афазияси, ринолалия, дизартрия, дудуқланиш, руҳий-нутқий ривожланишда орқада қолиш);
- эшитишида оғир нуқсонлар бўлган болалар (I-IV гуруҳ карлик, ёмон эшитувчилар, орттирилган карлик);
- кўришида оғир нуқсонлар бўлган болалар (кўзи ожиз болалар, амблиопия ва ғилайлик, заиф кўрадиганлар);
- таянч-харакатланиш аъзосида нуқсонлар бўлган болалар (бош мия, бўйин, кўкрак қафаси, умуртка, бўғимлар ва оёқлар операцияларининг барча турларидан кейинги ҳолат, барча туғма рахит, жароҳат, куйиш ва кифозлар, лордозлар, кифосколиоз, коматитнинг бузулиши, кўкрак қафаси, умуртка ва оёқлар деформацияси, ясси оёқ панжаси, оёқ панжалари фалажи;
- таянч-харакатланиш аъзоси ривожланиши аномалияси, бўғимлар деформацияси, артрозоаритлар, бўғинлар рекурвацияси, жисмоний

ривожланишида орқада қолиш; остехондропатия, хондродистрофия; полиомиелит ва менингоэнцефалитга чалингандан кейин болалар церебрал фалажида, таянч-харакатланиш аъзоларининг барча паталогиялари, гемиопорезлар, плегиялар, монопорезлар, Эрб-Дюшен фалажи, полирадикулоневритлар);

- психик ривожланишда орқада қолаётган болалар (ақлий орқада қолиш, жиддий ақлий орқада қолиш, психик ривожланишнинг кечикиши);
- нуқсонлари мураккаб бўлган болалар (ривожланишида 2 ва ундан ортиқ нуқсонига эга бўлган болалар).

Махсус мактабгача муассасаларга болаларни қабул қилиш тиббий-психологик-педагогик комиссияларнинг хулосаси асосида амалга оширилади.

Махсус мактабгача муассасада қанча бўлиш ва болалар билан коррекция олиб бориш муддати тиббий-психологик-педагогик комиссияларнинг хулосасида белгиланади.

Низомгаг мувофиқ болаларни махсус мактабгача муассасага қабул қилиш.

Жисмоний ёки ақлий ривожланишида турли нуқсонлар бўлган болаларнинг таълим олиши ва даволаш орқали соғломлаштирилиши қуйидаги принциплар асосида амалга оширилади:

- таълим, тарбия ва даволаш (соғломлаштириш)нинг коррекцион йўналтирилганлиги;
- таълим ва тарбиянинг махсус методологиясидан фойдаланиш;
- ўқув-тарбия жараёнини ташкил этишга табақалаштирилган ҳолда ёндошиш.
- Махсус мактабгача муассасада таълим ва тарбияни ташкил этиш болаларнинг индивидуал хусусиятлари ҳисобга олинган ҳолда ташкил этилади.

Махсус мактабгача муассаса белгиланган давлат нормативларига, мактабгача таълимга ва даволашга қўйиладиган талабларга мувофиқ

болаларни тарбиялаш, ўқитиш, қараш, парвариш қилиш ва соғломлаштиришни таъминлайди.

Махсус мактабгача таълим муассасада таълимнинг мазмуни Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан тасдиқланган ёки тавсия қилинган дастурлар билан белгиланади. Махсус мактабгача муассаса ўзининг дастурларидан (муаллифлик дастурларидан) фойдаланиш ҳуқуқига эга. Бундай дастурларни тасдиқлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан белгиланади:

Махсус мактабгача муассасада гуруҳларнинг тўлдирилиши болаларнинг тоифасига ва уларнинг ёшига (икки ёшдан бошлаб ва ундан катта ёшдаги болалар) қараб ва тегишли равишда қуйидагича тарзда белгиланади:

- нутқида оғир нуқсонлар бўлган болалар учун-10-12 бола;
- фақат 3 ёшдан катта бўлган нутқида фонетик-фонематик нуқсонлар бўлган болалар учун-12-15 бола;
- қар болалар учун-8бола;
- яхши эшитмайдиган болалар учун-10-12 бола;
- кўзи ожиз болалар учун-6 бола;
- яхши кўрмайдиган болалар, амблиопия, ғилай болалар учун-6-10 бола;
- таянч-харакатланиш аъзоларида нуқсонлар бўлган болалар учун-6-10 бола;
- 3 ёшгача интеллектида нуқсонлар бўлган болалар (ақлий қолоқлик) учун-6 бола;
- уч ёшдан катта ёшдаги жиддий ақлий орқада қолган болалар учун-10 бола;
- сил интоксикацияси мавжуд бўлган болалар учун-15-20 бола;
- тез-тез касалликка чалинадиган болалар учун –15-20 бола;
- нуқсонлари мураккаб бўлган (икки ёки ундан ортиқ нуқсонлар) болалар учун-8-10 бола.

➤ ривожланишида бошқа четга чиқишлар бўлган болалар учун (эндокрин касалликлар)-15-20 бола;

IV. Махсус мактабгача муассасада

даволаш-соғломлаштириш жараёнини ташкил этиш

Жисмоний ёки ақлий ривожланишида турли нуқсонлар бўлган болаларни соғломлаштиришга йўналтирилган даволаш-соғломлаштириш, муассасада штатдаги тиббиёт ходимлари ёки соғлиқни сақлаш муассасаларининг уларга бириктирилган тиббиёт ходимлари томонидан амалга оширилади.

Махсус мактабгача муассасанинг тиббиёт ходимлари томонидан касалликлар қайталанишининг олдини олишга ва болалар соғлиғини яхшилашга йўналтирилган даволаш–соғломлаштириш тадбирлари амалга оширилади.

Даволайдиган жисмоний тарбия буйича машғулотлар даволайдиган жисмоний тарбия инструктори ёки тегишли тайёргарликка эга бўлган ўқитувчи томонидан ўтказилади.

Даволаш курсида белгиланган тиббий соғломлаштириш муолажаларини қабул қилиш машғулотлар жадвали келишилган ҳолда ҳар бир бола учун яқка тартибда режалаштирилади.

Махсус мактабгача муассасада ҳар бир болага тиббий карта тутилади, бола махсус мактабгача муассасада бўлиши муддати тамом бўлгандан кейин ундан кўчирма яшаш жойидаги даволаш муассасасига, ота-оналарга ёки ота-оналар ўрнини босувчи шахсларга берилади.

Махсус мактабгача муассасада барча соғломлаштириш ва реабилитация тадбирларининг тўғри ташкил этилиши ва олиб борилиши устидан назорат махсус мактабгача муассаса жойлашган ҳудуддаги соғлиқни сақлаш органлари томонидан амалга оширилади.

Махсус мактабгача муассасаларни тиббий ходимлар билан бутлаш туман (шаҳар) тиббиёт бирлашмалари билан биргаликда амалга оширилади.

V. Таълим жараёнининг қатнашчилари.

Тарбияланувчилар, педагоглар, тиббиёт ходимлари ва бошқа ходимлар, ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар махсус

мактабгача муассасада таълим жараёнининг қатнашчилари ҳисобланади.

Махсус мактабгача муассаса тарбияланувчилари бепул мактабгача таълим олиш, тиббий хизматдан фойдаланиш, Ўзбекистон Республикасида махсус мактабгача муассаса учун тасдиқланган санитария қоидалари ва нормаларига мувофиқ бепул овқат билан таъминланиш, турли тадбирларда қатнашиш ҳуқуқига эгадир.

Махсус мактабгача муассаса тарбияланувчиларининг бошқа ҳуқуқ ва мажбуриятлари қонун ҳужжатларида ва махсус мактабгача муассаса уставида белгиланади.

Тегишли ихтисосли маълумотга, касб тайёргарлигига юксак маънавий фазилатларга эга бўлган шахслар махсус мактабгача муассасада педагогик ва тиббий фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлади.

Ота-оналар ёки ота-оналарнинг ўрнини босувчи шахслар махсус мактабгача муассасанинг таълим-тарбиявий фаолияти, ўз болаларига берилаётган таълим ва кўрсатилаётган тиббий ёрдам билан танишиш ҳуқуқига эгадир.

Махсус мактабгача муассасани бошқариш.

Махсус мактабгача муассасага мудир бевосита раҳбарлик қилади. Махсус мактабгача муассаса мудирини ишга қабул қилиш Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги билан келишган ҳолда халқ таълими ҳудудий органлари томонидан амалга оширилади.

Махсус мактабгача муассаса мудирини билан меҳнат шартномаси бир йил муддатга тузилади.

Махсус мактабгача муассаса мудирини лавозимига қўйиладиган малака талаблари Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан белгиланади.

Мудир махсус мактабгача муассаса номидан иш кўради, унинг манфаатларини ифодалайди, махсус мактабгача муассасанинг мол-мулкини қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда бошқаради ва шартномалар тузади.

Махсус мактабгача муассасада педагогика, методика ва васийлик кенгашлари шакллантирилади ва фаолият кўрсатади. Уларнинг фаолияти тартиби Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан белгиланади.

Назорат саволлари

1. Махсус педагогиканинг шаклланиши ва тараққиёти, ундаги муаммоларини аниқланг.
2. Ўқитувчи-дефектологнинг касбий тайёргарлиги, ижодий сифатлари ва шахсига қўйиладиган асосий талабларни айтиб беринг.
3. Махсус таълимнинг ҳозирги замон талабларни айтиб беринг.

Адабиётлар рўйхати

1. Мўминова Л.Р. ва бошқалар. Махсус психология. Т.: “Ношир”, 2013 й.
2. Пўлатова П. ва бошқалар. Махсус педагогика. Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2014 й.
3. Назарова Н.М. Сравнительная специальная педагогика. М.: «Академия», 2012г.
4. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
5. Аксенова Л.А. Социальная педагогика в специальном образовании. – М.: Академия, 2001.
6. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Мутахассислик фанларни ўқитиш методикаси. Т.: “Fanvatehnologiyalar”, 2013й.
7. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Инновационные подходы в подготовке кадров- дефектологов (монография). Т.: “Навруз”, 2014 г.

Инклюзив таълимнинг жорий этилиши муаммолари

Режа:

1. Инклюзив таълим тушунчаси. Инклюзив таълимнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари.

2. Ўзбекистонга инклюзив таълимнинг кириб келиши. Инклюзив таълимнинг тадбиқ этишдаги тўсиқлар ва муаммо.

3. Инклюзив таълимнинг компонентлари. Кадрларнинг аҳамияти Инклюзив таълимнинг жорийланишида таълим иштирокчиларининг ўрни ва амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар.

Таянч тушунчалар: Инклюзив таълим, инклюзив таълим маданияти, махсус таълим, дарс жараёни, синф дарс тизими,

Инклюзив таълим (инглиз тилидан олинган бўлиб, *inclusive, inclusion*– уйғунлашмоқ, қамраб олмақ, ногирон ва соғлом болалар ўртасидаги тўсиқларни (дискриминацияни) бартараф этиш.

Инклюзив таълим – бу давлат сиёсати бўлиб ногирон ёки бошқа сабаблар туфайли махсус ёрдамга муҳтож, касалланган болалар учун мослашувчан ва индивидуаллашган ёрдам тизимидир ва барча болаларни тенг кўришни кўзда тутадиган инклюзив, инновацион таълим туридир.

Миллати, ирқи, танасининг ранги, ижтимоий келиб чиқиши, оиласининг жамиятда тутган ўрни, манбаи, моддий ва маънавий ахволи, жисмоний ёки руҳий ривожланишида камчилиги бўлишидан қатъий назар барча болаларни тенг кўриш, улардаги ҳар қандай имкониятни қадрлаш, ривожлантиришни кўзда тутадиган таълим ҳисобланади.

Инклюзив таълимнинг мақсад ва вазифалари:

– имконияти чекланган болалар таълим олишлари учун зарурий психолого-педагогик, коррекцион шароитларни яратиш;

- умумтаълим дастурлари ва коррекцион ишларни амалга ошириш;

– ўқувчиларнинг таълимдаги тенглик ҳуқуқини кафолатлаш;

– жамиятнинг ва оиланинг фаол иштирокида ногирон ва соғлом болаларнинг эҳтиёжларини қондириш;

- ижтимоий ҳаётга эрта мослаштириш;

– имконияти чекланган болалар оилалардан ажралмаган ҳолда яшаш ҳуқуқини рўёбга чиқариш;

– жамиятда имконияти чекланган болаларга нисбатан дўстона ва меҳр-муҳаббатли муносабатни шакллантиришдир.

Инклюзив таълимнинг коидалари:

1. Инсоннинг кадр қиммати, унинг қобилияти ва ютуғига боғлиқ эмас.

2. Ҳар бир инсон ўйлаш ва хис қилиш қобилиятига эга.

3. Ҳар бир киши эшитиш ва мулоқот қилиш қобилиятига эга.

4. Ҳар бир киши бир-бирига муҳтож.

5. Шахснинг тўлиқ ва ҳақиқий таълим олиши фақат реал ҳамкорликда амалга ошади.

6. Ҳамма кишилар ўз тенгдошларини қўллаб-қувватлашга муҳтож.

7. Ҳамма таълим олувчиларни ютуқга эришишига уларнинг нимадир қила олмаслиги эмас, балки ниманидир қила олишидир.

8. Инклюзив таълим амалга ошираётган умумтаълим мактабдаги синфларда интеграция қилинган ўқувчилар сони 2–3 нафардан оширилмайди ҳамда ўқувчиларнинг умумий сони 25 нафаргача белгиланади

Инклюзив таълимга бўлган эҳтиёжлар

Ҳар бир шахсда меҳр олиш, этиборда бўлиш, ҳимояланиш, шахсийлик фаолиятини руҳлантириш ва шу каби эҳтиёжлар мавжуд.

Ногирон одамлар бундан мустасно эмас, лекин булардан ташқари уларнинг алоҳида шахсий эҳтиёжлари мавжуд.

Уларнинг хатти ҳаракатлари, қизиқишлари, қобилиятлари каби жиҳатларига асосланган ҳолда ногиронликлари ўхшаш бўлган тақдирда ҳам улар бир биридан фарқ қилади

Ҳар бир бола шахс сифатида мукамалдир ва ҳар бир бола ҳаётга мослашиш ва ривожланиш учун ёрдамга муҳтождир.

Имконияти чекланган болалар ҳам соғлом болалар билан биргаликда ўзаро фаолият кўрсатишлари мумкин.

Имконияти чекланган болалар ҳам соғлом тенгдошлари билан ёнма-ён ўқиш, тарбияланиш ҳуқуқига эга.

Инклюзив таълимнинг Ўзбекистондаги ҳуқуқий асослари.

– Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (1992 йил; 41-модда)

– «Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоялаш тўғрисида»ги Қонун (1991 йил, 19, 27-моддалар)

– «Таълим тўғрисида»ги Қонун (1997 йил, 22, 23-моддалар)

– «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун (2008 йил; таълим олишдаги тенг имкониятлар ва алоҳида кафолатлари, 28, 29-моддалар)

– Кадрлар тайёрлаш миллий дастури (ўқувчиларни қобилият ва имкониятларига мувофиқ ўқитишга дифференцион ёндашув)

– «Ижтимоий ҳимоя йили» давлат дастури (2007 йил, 4. 2-банди), «Ёшлар йили» Давлат дастури.

Натижада

-инклюзив таълим имконияти чекланган болаларга доимо ўз оиласи маҳалласи ва қариндош-уруғлари даврасида бўлишга имкон беради;

-инклюзив таълим барча учун, таълим сифатини яхшилашга олиб келадиган катализатор бўлиб хизмат қилиши мумкин;

- Жамиятга эрта мослашади, ўз тендошлари билан тенг ҳуқуқга эга бўлади.

- Барча болаларни ногиронларга нисбатан ўзлари сингари бола эканликларини англаб, камситмасликларини таъминлаган бўлади.

Инклюзив таълимнинг муаммолари.

-Ўқув-методик адабиётлар билан таъминламаганлиги;

- Ногирон болаларга нисбаттан салбий муносабатда бўлиш;
- Имконияти чекланган болаларнинг соғлом тенгдошлари орасида кўринмаслиги;
- Таълим муассасаларини мослаштирилмаганлиги;
- Синфда ўқувчилар сонининг кўплиги;
- Имконияти чекланган болаларнинг бошқаларга қарамлиги;
- Кадрлар масаласидаги муаммолар.
- Жамиятни ва ота-оналарнинг инклюзив таълимнини мохиятини тушунмаганликлари.

Шундай қилиб, инклюзив таълимни ривожлантириш учун зарур:

- ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш;
- ногирон болаларга нисбаттан дўстона муносабатни шакллантириш;
- боланинг ривожланишида ижобий натижаларга эришишга имкон берадиган коррекцион тадбирларни эрта ёшдан бошлаш;
- умумий таълимга жалб қилинган ҳар бир бола учун тиббий-психологик-педагогик кузатувни, яъни мутахассисларнинг доимий ёрдамини ташкил этиш;
- имкониятлари чекланган ҳар бир боланинг соғлом болалар билан биргаликда тарбия ва таълим олишининг зарур шакллари таъминлаш;

Болалар онгида иркчилик, ногиронлик ҳамда имкониятлар кенглиги хусусида тўғри тушунчаларни шакллантириш инклюзив таълимнинг самарадорлигини оширишда жуда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Нотўғри тушунчаларнинг мавжудлиги сабабли имконияти чекланган болалар ҳақорати ва масхараланишига дучор бўлмоқдалар. Бундан ҳам аянчлиси шу каби салбий муносабатдаги хулк-атворни айрим ўқитувчиларнинг эътиборсиз қолдираётганлигидир. Таълим-тарбия самарадорлигини ошириш учун ҳам барча мактабларда ҳамма болалар учун тенг ҳуқуқли, севимли, дўстона илиқ муносабатдаги муҳитни яратиш лозим. Мактабда иркчиликни, ногиронлик устидан кулишни қораланиши ва уртасидаги тенг ҳуқуқлилик тушунчасини шакллантириш керак. Биз куйида болалар уртасида тенг ҳуқуқликни тушунчаларни шакллантириш бўйимконияти чеклангана тавсиялар берилди:

- Педагоглар барча синфларда болалар ўз ҳаётлари ва ҳис туйғуларини муҳокама қила оладиган ўзоро қўллаб – қувватловчи ва ҳам жиҳатликдаги ижобий муҳитни яратишга ёрдам беришлари лозим;

- Ўқувчилар онгига ногиронлик – алоҳидалик эмас, балки камчиликни мажудлиги натижасида имкониятлар чегараланганлигини тушунтира билиш лозим. Ногирон болалардан қурқиб, жирканиш ҳисларини йукотишга эришиш талаб этилади.

Педагоглар айрим ҳолатларда стереотипларни қўллашдан қочишлари ва ташаббуслари қўллашдан кейин ҳам болалар олдида шарҳламасликлари лозим. Улар болаларга нима учун лақаб қуйиш, масхара қилиш, салбий

муносабатларни юзага келтиришини тушунтириб беришлари ва бунга йул куймасликлари талаб этилади.

Зарур бўлган ҳолатларда имконияти чекланган болаларда айрим ўқувчилар тамонидан билиралаётган салбий муносабатларни бутун синф билан муҳокама қилиш уринли ҳисобланади. Ижобий натижага эришиш учун охиргача курашиш лозим.

Ҳар бир муҳокама болаларнинг ютуқларининг унинг аввалги ютуқларига салиштириб, кайд этиб, такидлаб бориш муҳимдир. ўқувчилар билан турли хилдаги ва психологик тестлар ўтказишда боланинг иркига, ижтимоий келиб чиқишига, жинси ва ногиронликка оид саволларни бермаслик айти муддао.

Ўқитувчилар ишларини ва уларнинг ютуқларини барча соҳаларида мактаб ва мактабдан ташқари ишларда намоёиш қилиб бориш керак. Дарсларга материаллар тайёрлашда имконияти чекланган боланинг ижод намуналарини ҳам қўллаш жуда самара беради.

Китоб, плакатлар ва дастурларни қўллаётиб, шунга ишонч ҳосил қилиш керакки, улар инклюзив таълимга мос келиши керак. Мактаблар очик бўлиши, ўқувчилар, ота-оналар ва педагоглар мулоқат қила билиши кер

Имкониятлари чекланган болаларнинг, ҳоҳ у махсус мактаб, мактабгача муассасалар бўлсин, ҳоҳ умумтаълим муассасалари қошидаги синф ёки гуруҳлар бўлсин, ҳоҳ уйда таълим олиш бўлсин, ўқитишнинг барча шакллари, итаълим соҳасига жалб қилиниши маълум жиҳатдан интеграция жараёни ҳисобланади, чунки ўқиш даврида ва ундан кейин ҳам бу болалар бошқа болалар, шу жумладан умумтаълим муассасаларда таълим олаётган болалар билан ўзаро мулоқотда бўладилар, уларнинг ижтимоий мослашуви ва жамиятга уйғунлашуви таъминланади. Бироқ, таълим олиш учун мос шарт-шароитларни танлаш ҳар бир боланинг ва ота-онасининг ҳуқуқи ҳисобланади. Психологик-тиббий-педагогик комиссия мутахассислари зиммасига боланинг руҳий-жисмоний ҳолатини ўрганиш ва ташхис қилиш вазифаси юкланган бўлиб, болани ҳар томонлама текшириш натижасида болаларни ўқитиш ва уларга мос келадиган таълим шароитини аниқлашга доир тавсиялар берилади. Шундай қилиб, ўзига хос эҳтиёжлари бўлган боланинг умумтаълим соҳасига самарали жалб қилиниши учун қуйидагилар зарур:

–боланинг ривожланишида ижобий натижаларга эришишга имкон берадиган коррекцион тадбирларни эрта ёшдан бошлаш

–умумий таълимга жалб қилинган ҳар бир бола учун тиббий-психологик-педагогик кузатувни, яъни мутахассисларнинг доимий ёрдамини ташкил этиш;

–руҳий-жисмоний ривожланиши ва таълим эҳтиёжларидан келиб чиқиб, имкониятлари чекланган ҳар бир боланинг соғлом болалар билан биргаликда тарбия ва таълим олишининг зарур шаклларини танлашни таъминлаш;

Юқорида кўриб чиқилган инклюзив таълим тўғрисидаги зарур тушунча ва фикрлар интеграция таълимини амалиётга татбиқ қилишда фойдали

бўлиши мумкин. Олиб борилган сўровномалар таҳлили имконияти чекланган болаларни умумтаълим мактабларида ўқитиш жараёнида дуч келадиган қийинчиликларни бартараф этишга ёрдам беради.

– Чунончи умумтаълим муассасалари шароитини имконияти чекланган болаларга мослаштириб таълим ва тарбия бериш натижасида болалар ўртасида дўстона муносабатлар шаклланиб боради. Бундай болалар ва ўсмирларнинг ижтимоий жамиятга эрта ва тўлақонли мослашувлари таъминланади.

Инклюзив таълимни Ўзбекистон Республикасида жорий қилишнинг яна бир афзаллик томони шундаки, махсус таълим муассасалари мавжуд бўлмаган жойларда ҳам имконияти чекланган болаларни умумтаълим тизимига тўлиқ жалб қилинишига имконият яратилади.

Инклюзив таълим умумтаълим жараёнини ривожлантиради ва барча болаларга мос бўлган таълимни жорий қилади. Имконияти чекланган болалар таълим олишига оид қўшимча мосламаларни ташкил қилиб болаларни таълим олишига қулай шароит яратади. Инклюзив таълим турлихил эҳтиёжли болаларнинг таълим олишига қаратилган методологияни ривожлантиришга ҳаракат қилади. Инклюзив таълим турли эҳтиёжларни қондиришга қаратилган ихчам турдаги дарс беришга ёндашадиган таълимни ишлаб чиқишни амалга оширади. Агарда инклюзив таълимни татбиқ этишда дарс бериш, ўқитиш бир мунча самарали ва унумли бўлса унда нафақат имконияти чекланган болалар балки барча болалар ютади.

Инклюзив таълим маданияти

“Саламанка декларацияси”га мувофиқ ҳар бир ўқувчининг тафовут хусусиятларини қўллаб-қувватловчи ва маъқулловчи ислохот сифатида қарашади. Унинг мақсадлари, жинси, ирқи, маданияти, ижтимоий миллати, дини, индивидуал имконият ва қобилиятидаги тафовутлар оқибатида юзага келадиган ижтимоий сегрегацияга йўл қўймасликдан иборат. Дунё бўйича мактабларда инклюзивга кўпинча умумтаълим мактабларида ногиронларни ўзларининг тенгдошлари билан бирга таълим олиши деб қаралади.

Инклюзив таълимга бўлган эҳтиёжлар ва сабаблар.

Ҳар бир шахсда меҳр олиш, этиборда бўлиш, ҳимояланиш, шахсийлик фаолиятини рухлантириш ва шу каби эҳтиёжлар мавжуд. Ногирон одамлар бундан мустасно эмас, лекин булардан ташқари уларнинг алоҳида шахсий эҳтиёжлари мавжуд. Уларнинг хатти ҳаракатлари, қизиқишлари, қобилиятлари каби жиҳатларига асосланган ҳолда ногиронликлари оз бўлсада ўхшаш бўлган тақдирда ҳам улар бир биридан фарқ қилади масалан: иккита ногиронлиги бир хил бўлган болаларнинг бири ижобий, рухлантирувчи муҳитда яшаши мумкин, иккинчиси эса салбий, кўнгилни қолдирувчи муҳитда яшаши мумкин. Уларнинг иккаласи ҳам ногирон бўлсада, бу уларга бир хил ёрдам кўрсатилиши керак дегани эмас. Уларнинг эҳтиёжлари яқкама-яқка ҳолда қондирилиши лозим. Ушбу муаммони муҳимлиги амалиётда кенг тан олинган.

Ҳар бир бола шахс сифатида мукамалдир ва ҳар бир бола ҳаётга мослашиш ва ривожланиш учун ёрдамга муҳтождир. Баъзи бир болалар бошқалардан кўра кўпроқ ёрдамга муҳтождир. Бошқалари эса ҳаётнинг маълум бир пайтида ёки бутун ҳаётлари давомида махсус ёрдамга муҳтождирлар масалан, мактабда таълим олаётган чоғларида. Бу каби махсус кўшимча ёрдам **“Махсус таълимга бориб тақалади”**. Ҳозирги кунгача умумий таълим мактаб тизими вакилларининг **“Булар бизнинг болаларимиз эмас. Улар махсус таълимга қарашли.”** деган гапларини жуда кўп эшитганмиз. Шу каби масалалар бугунги кунда ногирон гуруҳларга асосланган классификациясини ва махсус таълимга муҳтож болалар тушунчасини ўзгартиришга асос бўлмоқда. Умумтаълим мактабларида нуқсон турига кўра шароит яратилса, кўпчилик махсус таълимга муҳтож болаларнинг эҳтиёжларини оддий мактабнинг ўзида ҳам махсус дастур, дарсликлар ва ёрдамчи техник воситаларни қўллаши асосида таълим олишини амалга ошириш мумкин.

Махсус ёрдамга муҳтож болаларнинг асосий муамоларини улар ўзлари яшаб турган муҳитдан, оиладан узоқда таълим тарбия бериш билан ҳал қилиб бўлмайди. Жамият ўз аъзоларига жавобгарликни ўз бўйнига олмас экан, чеклаб қўйилган ҳуқуқ ва имкониятлар қайтариб берилмас экан, ижтимоий интеграцияга эришиш қийин.

Имконияти чекланган болаларнинг таълим-тарбиясида тенгҳуқуқлилик муаммосини ҳал этиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан биридир. Аммо бугунги кунда ҳам жуда кўплаб болалар турли хилдаги сабабларга кўра таълимдан четда қолиб кетмоқдалар. Инклюзив таълимга жалб қилишнинг ташкилий, илмий-услубий чораларини кўриб чиқиш, яъни мутахассисларни тайёрлаш, малакасини оширишга оид тадбирларни ишлаб чиқиш лозим. Алоҳида ёрдамга муҳтож болаларни умумтаълим муассасаларига жалб қилишнинг икки асосий омили бор:

Биринчидан, махсус эҳтиёжга эга бўлган болалар ҳам соғлом болалар билан биргаликда ўзаро фаолият кўрсатишлари мумкин. Инклюзив таълим мақсадга мувофиқ тарзда ташкил этилса, махсус эҳтиёжли болалар ижтимоий томондан ҳимояланадилар, соғлом болалар эса ижтимоий адолат ва тенгликнинг тан олинishi буюклигини, ногирон болаларга нисбатан янада меҳрибон ва эътибор билан муносабатда бўлишни ҳис этадилар.

Иккинчидан, ногирон болалар ҳам соғлом тенгдошлари билан ёнма-ён ўқиш, тарбияланиш ҳуқуқига эга эканлиги.

Бу ишларнинг муваффақияти ҳар бир давлатнинг қонунларида акс этилиши зарур. Чунки, қонунлар, уларни керакли моддий ва маънавий ресурслар билан таъминланишини амалга оширишни кафолатлайди.

Имконияти чекланган болалар-ўқувчиларга таълим беришда, ота-оналар, маҳаллалар педагоглар, мутахассислар ҳамкорлигида фаолият кўрсатишлари талаб қилинади ва мажбурий шарт ҳисобланади.

Алоҳида эҳтиёжли болалар ҳам соғлом тенгдошлари билан биргаликда ўз қобилияти даражасида фаолият кўрсатиш, таълим олиши, касб-хунар ўрганиши ва ривожланиши мумкин. Инклюзив таълим мақсадга мувофиқ тарзда ташкил этилса, махсус ёрдамга муҳтож болалар ижтимоий томондан ҳимояланадилар, ижтимоий ҳаётда тенгҳуқуқли эканлигини, ўз тенгдошлари билан бирга билим олишлари мумкинлигини ҳис этадилар.

Алоҳида эҳтиёжли болалар учун ташкил этилган сегрегацион-махсус, ёпиқ турдаги муассасаларда болалардаги мавжуд нуқсонлар анча-мунча юқори даражада коррекциялансада, аммо болаларнинг мактаб жамоасидаги тор доирага тушиб қолишлари натижасида ижтимоий жамиятга мослашиши, келажакда соғлом боалалар қатори фаолият юритишларида жуда катта қийинчиликларга дуч келадилар. Махсус мактаблар мана шу жиҳатлари билан катта камчиликларга эга. Бундан ташқари махсус эҳтиёжли болаларни барча қатори кенг жамоатчилик даврасидан ажратган ҳолда яшашлари ҳам демократия нуқтаи назарига тўғри келмайди. Чунки махсус эҳтиёжли болалар ҳам барча қатори ҳақ-ҳуқуқларга эга.

Махсус эҳтиёжли болаларни умумтаълим муассасаларига қабул қилиниши ўқувчиларни янада болага қаратилган фаолроқ ва кўпроқ ўқувчиларни камрайдиган янги ўқитиш услубларини ишлаб чиқишга ундайди. Бунинг нафи эса ҳамма болага тегади.

Жамиятда ногиронларга нисбатан янглиш фикр ва муносабат мавжуд. Улар ҳақида маълумотларнинг камлиги ва уларга ёшлигидан махсус муассасаларда ёпиқ тарзда таълим-тарбия берилиши бунга сабаб бўлиши мумкин. Бундай муносабатни йўқотиш ёки камайтириш анча мушкул ишдир. Лекин тажрибадан шу нарса маълумки, катталарга нисбатан болалар фарқли ва ўхшашлик жиҳатларни тезроқ англари эканлар. Агарда махсус эҳтиёжли болалар нормал ривожланишдаги болалар билан биргаликда таълим-тарбия олсалар, бу барча болаларни ногиронларга нисбатан ўзлари сингари бола эканликларини англаб, камситмасликларини таъминлаган бўлар эди.

Кўришида нуқсони бўлган болалар инклюзив таълимида синфларни ва дарс жараёнини мослаштириш.

- Уқитувчиккўришида нуқсони бўлган боладан (агарда у заиф кўрувчи бўлса) синф тахтасини кўриш учун энг қулай жойги сураб уни уша жойга ўтказиши лозим;

- Агар кўришида нуқсони бўлган боланинг кузлари ёругликка сезгир бўлса, уни дераза ёнига ўтказмаслик керак. Шунинг учун ҳам боланинг кузларини ёругликдан саклаш учун картон тусикни ишлатиш мумкин;

- Синфдаги энг ахлокий ва олижаноб ўқувчиларни аниқлаб, кўришида нухсони бўлган болага «йул бошловчи» ўқувчи қилиб тайинланса юқори натижага эришиш мумкин;
- Укитувчи синф тахтчасига ёзилган маълумотларни баланд овозда ўқиши талаб этилади;
- Кўришида нухсони бўлган бола маълумотларни эшитиш ва тактил сезгилари асосида эгалайдилар. Шунинг учун ҳам уларга буюмларни ушлаб кўриш имкониятини бериш керак;
- Укитувчи синфий мунозараларда ким гапираётганлигини кўришида нухсони бўлган бола билиши учун ҳар бир ўқувчининг исмини айтиб туриши керак.

Эшитишда нухсони бўлган болалар инклюзив таълимида синфларни ва дарс жараёнини мослаштириш

1. Эшитишда нухсони бўлган болани ўқитувчи ва доскага якинрок (3 метрдан ошмаслиги),синфдагиларнинг барчасини кўра оладиган жойга ўтказиш ;
2. Укитувчи дарс жараёнида факт синфга ўқувчиларга қараб дарс ўтиши, эшитмайдиган ўқувчиларни ўзига қаратиб дарс бошлаши; Укитувчи мавзунини тушинтираётган пайтда китоб ёки бошқа буюмлар билан юзини бёкитмаслиги, доскадаги маълумотлар ҳақида тушунча бераётганда эса орқа томони билан туриб колмаслиги шарт. Чунки эшитишда нухсони бўлган болаларнинг кўпчилиги ўқув материали, тушунтириш, мурожаат ва ҳ. к. о. ларни лабдан ўқиш асосида қабул қила оладилар;
3. Инклюзив синф хонаси яхши ёритилган бўлиши керак. Чунки эшитишда нухсони бўлган болаларнинг ўқитувчи ва ўқувчиларнинг юзини, кўлларини ёки лабини яхши кўриши керак;
4. Эшитишда нухсони бўлган болани бошқа болаларнинг лабини кўра олиши учун парталарни шунга мувофиқ тарзда жойлаштириш лозим;
5. Доимий равишда синфда шовкин кутармаслиги талаб этилади. Инклюзив синф хонаси мактабнинг таяч ва сокин тарафида бўлиши талаб этилади;
6. Ўқитувчи аниқ талаффуз ва баланд овозда лекин бакирмасдан гапириши тавсия этилади.

таянч-ҳаракат аъзолардаида инклюзив таълимида муаммолари бўлган болалар синфларни ва дарс жараёнини мослаштириш.

Енгил даражаги церебрал фалаж болани умумтаълим синфларда ўқитиш учун кўп нарса талаб этилмайди. Аммо оғир даражадаги церебрал фалаж болани умумтаълим тизимида ўқитиш синфни мослаштириш бир оз мураккаброқ. Бунинг учун синфни мослаштириш куйдагимконияти чеклангана бўлиши мумкин:

1. Церебрал фалаж бола ўтирганда боши ва гавдасини тўғри тутиш учун масус уриндиклар;
2. Боланинг бўйини керакли даражада тута олиши учун махсус уриндиклар;

3. Укитувчи ва тенгдошлар болани тушуна олишлари учун мулокат тахталари (масалан, расм ёки турли размий белгилардан ташкил топган тахталар);

4. Бола синфда ҳаракатлана олиши учун синф хонасининг деворлариёнига ёрдамчи воситалар қуйиш;

5. Синф хона парталари церебрал фалаж боланинг аравачаси учун мослаштириш;

6. Агар боланинг нутқида оғир нуқсонлар бўлса мулокатнинг бошқа шакллардан, масалан расмлар ёки чизилган размий карточкалардан фойдаланиш мумкин. Улар синф тахтасига жойлаштирилса, бола ўз фикрини бу воситалар орқали ифода этади;

7. Болани саволлар беришга унданг, лекин унга ўз нутқи билан ёки бошқа воситалар орқали жавоб беришга фурсат беринг;

8. Комплекс ёрдам (тиббиёт ходими логопед, массажист ёрдами) турини ташкил этиш;

9. Тенгдошларидан бола билан ўзаро мулокат қилишларини суранг, чунки болалар доимо бир бирлари билан мулокат қилиш йулини топадилар;

Кул, оёғларни бошқара олишда кийналган болалар ёзишда жуда кўп қийинчиликларга учрайдилар. Шунинг учун уларнинг ёзишларга қушимча вақт ажратиш лозим, ёки уларга маълумотнинг нусхаси берилиши ёки бошқа ўқувчи уларга ёзиб бериши мумкин.

Енгил даражадаги ақлий ривожланишида муаммоси бўлган болалар инклюзив таълимида синфларни ва дарс жараёнини мослаштириш.

1. Ақлий ривожланишида муаммоси бўлган болалар диққатини таркаклигини ҳисобга олиб партада ортиқча нарсалар бўлмаслиги керак;

2. Ақлий ривожланишида муаммоси бўлган болалар тез чарчаб қолишини ҳисобга олган ҳолда, улар ҳаракатда бўлиш имконини берувчи топшириқлар бериб туриш («дафтарларни йиг», «доскани тозала» каби);

3. Ҳар бир дарсда жисмоний дақиқа ўтказишни унутмаслик;

4. Синфда етакчилик қобилиятига эга бўлган ўқувчини аниқлаб, «синф бошқарувчиси» (имконияти чекланган ўқувчи) этиб тайинлаш (бу ўқувчидан ўқитувчи ақлий ривожланишида муаммоси бўлган бола билан ишлаётганда кўпроқ фойдаланади);

5. Ақлий ривожланишида муаммоси бўлган болаларни синфдаги энг аълочи ўқувчи билан бирга ўтказиш;

6. Дарсда асосий кўргазмалликка тайниш;

7. Ақлий ривожланишида муаммоси бўлган болага топшириқларни қисмларга бўлиб бериш;

8. Болани рағбатлантиришни унутмаслик;

9. Усулларнинг хилма – хиллигидан доимий равишда фойдаланиш;

10. Ўйин методларига максимал даражада таяниш;

11. Бола топшириқни бажараётганда унга қушимча ёки амалий кўрсатма ҳам бериш;

12. Синф жамоасига ақлий ривожланишида муаммоси бўлган боланинг ҳам ҳиссаси кушиладиган топшириқлар бериш;

13. Доимий равишда ақлий ривожланишида муаммоси бўлган болани назорат остига олиш.

Синф ва гуруҳларда инклюзив таълим тушунчасини ривожлантириш.

Болалар онгида иркчилик, ноғиронлик ҳамда имкониятлар кенглиги хусусида тўғри тушунчаларни шакллантириш инклюзив таълимнинг самарадорлигини оширишда жуда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Нотўғри тушунчаларнинг мавжудлиги сабабли имконияти чекланган болалар ҳақорати ва масхараланишига дучор бўлмоқдалар. Бундан ҳам аянчлиси шу каби салбий муносабатдаги хулқ-атворни айрим ўқитувчиларнинг эътиборсиз қолдираётганлигидир. Таълим-тарбия самарадорлигини ошириш учун ҳам барча мактабларда ҳамма болалар учун тенг ҳуқуқли, севимли, дўстона илиқ муносабатдаги муҳитни яратиш лозим. Педагоглар барча синфларда болалар ўз ҳаётлари ва ҳис туйғуларини муҳокама қила оладиган ўзоро қўллаб – қувватловчи ва ҳам жиҳатликдаги ижобий муҳитни яратишга ёрдам беришлари лозим; ўқувчилар онгига ногиронлик – алоҳидалик эмас, балки камчиликни мажудлиги натижасида имкониятлар чегараланганлигини тушунтира билиш лозим. Ногирон болалардан қурқиб, жирканиш ҳисларини йукотишга эришиш талаб этилади.

Педагоглар айрим ҳолатларда стереотипларни қўллашдан қочишлари ва ташаббуслари қўллашдан кейин ҳам болалар олдида шарҳламасликлари лозим. Улар болаларга нима учун лақаб қуйиш, масҳара қилиш, салбий муносабатларни юзага келтиришини тушунтириб беришлари ва бунга йул қўймасликлари талаб этилади.

Зарур бўлган ҳолатларда имконияти чекланган болаларда айрим ўқувчилар тамонидан билиралаётган салбий муносабатларни бутун синф билан муҳокама қилиш уринли ҳисобланади. Ижобий натижага эришиш учун охиригача курашиш лозим.

Ҳар бир муҳокама болаларнинг ютуқларининг унинг аввалги ютуқларига салиштириб, қайд этиб, тақдирлаб бориш муҳимдир. ўқувчилар билан турли хилдаги ва психологик тестлар ўтказишда боланинг иркига, ижтимоий келиб чиқишига, жинси ва ногиронликка оид саволларни бермаслик айтиш мумкин.

Ўқитувчилар ишларини ва уларнинг ютуқларини барча соҳаларида мактаб ва мактабдан ташқари ишларда намойиш қилиб бориш керак. Дарсларга материаллар тайёрлашда имконияти чекланган боланинг ижод намуналарини ҳам қўллаш жуда самара беради.

Китоб, плакатлар ва дастурларни қўллаётган, шунга ишонч ҳосил қилиш керакки, улар инклюзив таълимга мос келиши керак. Мактаблар очик бўлиши, ўқувчилар, ота-оналар ва педагоглар мулоқат қила билиши керак.

Инклюзив таълим самарадорлигини оширишнинг баъзи бир хусусиятлари

Аравача юрадиган ёки хасса ва бошка мосламалар орқали ҳаракатланувчи болалар учун синфдаги ҳаракатланиш жойларини етарли эканлигига ишонч қилиш учун қуйидагиларга эътибор беринг:

- Қўриш ва эшитиш қийинчиликларига эга болалар гилам ва парталар орасида бутун синф фаолиятида иштирок эта оладиган тарзда ўтирганларига ишонч ҳосил қилинг.
- Таълим олишда қийинчиликка учрайдиган ва бунда таълим олиш имкониятларини қўллаш олишларига ишонч ҳосил қилинг.
- Турли хил тиббий муаммоларга эга болаларнинг айримлари тез-тез овқатланиш, суюқлик имконияти чекланганиш ёки бошкаларга қараганда кўпроқ бориш эҳтиёжига эга бўладилар. Бундай болалар ўзларини ноқулай ҳис этмасликлари учун зарур шарт-шароитларини яратишга эътибор қаратинг.
- Узоқ муддат тик тура олмайдиган болалар ҳам эътибордан четда қолдирманг.
- Агар болага диққатни жамлаш ёки кўринмас яшириш (аутизим ёки гиперфаоллик натижасида диққатнинг етишмаслиги) натижасида тинч утиришга кийналса, бошка ўқувчилар айтилган вазифалар билан машғул бўлсалар ҳам диққати тарқок ўқувчиларнинг бир нафас дам олишларига имкон беринг.

2005 йилнинг 19 сентябрь куни ХТВнинг 234-сонли буйруғи билан «Имконияти чекланган болалар ва ўсмирлар учун инклюзив таълим тўғрисида муваққат Низом» и тасдиқланди. Ушбу Низомда инклюзив таълим тизимининг мақсад, вазифалари белгилаб берилган.

«Имконияти чекланган болалар ва ўсмирлар учун инклюзив таълим муваққат Низом» асосида Республикада инклюзив таълим тизимининг ҳуқуқий-ижтимоий асослари яратилди, низомнинг 4-бандида инклюзив таълим тизимида ўқув тарбия жараёнини ташкил этишнинг қуйидаги масалалари қайд этилган:

Инклюзив таълимни ташкил этилган барча умумтаълим мактабларида имконияти чекланган болалар ва ўсмирларга нисбатан дўстона муносабат руҳи шаклланади.

Инклюзив таълим амалга оширилаётган умумтаълим мактабларида Давлат Таълим стандартларига илова сифатида имконияти чекланган болалар ва ўсмирлар учун коррекцион дастурлар ҳам инобатга олинади, махсус коррекцион ишларни амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратилади (махсус жиҳозланган коррекция хонаси, махсус инфраструктура).

Инклюзив таълим амалга ошириладиган умумтаълим мактабларида тайёрлов гуруҳ ва биринчи синфларида 35 дақиқа ва бошқа синфларда 45 дақиқадан дарслар олиб борилади.

Имконияти чекланган болалар ва ўсмирлар билимлари уларнинг шахсий хусусиятлари ва қобилиятларига асосланган ҳолда белгиланган тартибда баҳоланади.

Таълим жараёнида замонавий умумдидактик тамойиллар билан бир қаторда махсус тамойиллар ҳам эътиборга олинади.

Коррекцион таълим ўқувчиларнинг эҳтиёжларига кўра табақалаштирилган ҳолда ташкил этилади.

Инклюзив таълим амалга ошириладиган умумтаълим мактабига ўқувчилар ота-оналарнинг аризаси ҳамда «Тиббий-психолого-педагогик комиссия»лари хулосалари асосида қабул қилинади ва таълим муассасалари раҳбарлари буйруғи билан тасдиқланади.

Инклюзив таълим амалга ошириладиган умумтаълим мактабидаги синфларида интеграция қилинган ўқувчилар сони 4 нафардан оширилмайди ҳамда ўқувчилар умумий сони 25 нафаргача деб белгиланади.

Шунингдек, мазкур Низомда инклюзив таълим иштирокчилари, инклюзив таълим мутахассисларининг ота-оналар ёки бошқаконуний вакиллар билан ҳамкорлиги, халқаро ҳамкорликда қатнашиш хусусиятлари батафсил баён этилган.

Имконияти чекланган болаларни инклюзив таълим тизимида таълим олишини янада такомиллаштириш, амалиётда учрайдиган муаммоларнинг ечимларини давлат ва нодавлат ташкилотлар ҳамкорлигида ҳал қилиш масалалари юзасидан қуйидаги тавсиялар ишлаб чиқилди:

- коррекцион таълим структурасини сифат жиҳатдан янгилаш;
- республиканинг ижтимоий иқтисодий ривожланишини ҳисобга олган ҳолда босқичма-босқич тўлиқ интеграциясига амал қилиш;
- давлат норматив ҳужжатларига инклюзив таълимни жорий этиш бўйича кўшимчалар киритиш ёки тадбирлар ишлаб чиқиш ва тасдиқлашни давлат даражасига олиб чиқиш;
- бинони уларга мос равишда реконструкция қилиш;
- умумтаълим тизимида таълим олаётган махсус эҳтиёжли болалар учун зарурий моддий техник баъзани яратиш;
- инклюзив таълимни ташаббускорлик, меҳр-мурувват тарзида ташкил этиш;
- мактабнинг иш фаолиятига инклюзив таълимни амалга ошириш борасида ўзгаришлар киритиш;
- умумтаълим муассаса педагоглари инклюзив таълим бўйича қайта тайёрлаш;
- барча педагогика олийгоҳларида ва ўрта махсус ўқув юртларида коррекцион педагогик курсларни киритилиши;

– коррекцион Давлат таълим талаблари ва дастурларни имконияти чекланган боланинг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда мослаштириширилган, ишлаб чиқиш;

– умумтаълим, махсус мактаб педагоглари, ота-оналар учун ўқув-методик ва илмий оммабоп, ихчам турдаги ўқув адабиётлар ва индивидуал дастурлар яратиш;

– ногирон болани илк ёшидан ташхис қилиш ва кррекция педагогик ёрдам бериш;

– имконияти чекланган болаларни умумтаълим тизимида умумий ва кррекция таълим олишини илмий асослари, стандарт талаблар, ўқув-методик мажмуаларни яратиш ва таъминлаш;

– касб-хунарга ўргатиш, реабилитация қилиш ва бу ишда оилани бевосита иштирокини таъминлаш каби бир қатор долзарб масалаларни келажакда кенг қамровли бажариш учун давлат тасарруфида мувофиқлаштирувчи илмий-педагогик ресурс маркази, бошқарма, илмий лабораториялар ташкил қилиш каби ташкилий, илмий-услубий, амалий ишларни бажариш инклюзив таълимни жорий қилиш муваффақиятини таъминлайди.

Имкониятлари чекланган болаларнинг, ҳоҳ у махсус мактаб, мактабгача муассасалар бўлсин, ҳоҳ умумтаълим муассасалари қошидаги синф ёки гуруҳлар бўлсин, ҳоҳ уйда таълим олиш бўлсин, ўқитишнинг барча шакллари, таълим соҳасига жалб қилиниши маълум жиҳатдан интеграция жараёни ҳисобланади, чунки ўқиш даврида ва ундан кейин ҳам бу болалар бошқа болалар, шу жумладан умумтаълим муассасаларда таълим олаётган болалар билан ўзаро мулоқотда бўладилар, уларнинг ижтимоий мослашуви ва жамиятга уйғунлашуви таъминланади. Бироқ, таълим олиш учун мос шарт-шароитларни танлаш ҳар бир боланинг ва ота-онасининг ҳуқуқи ҳисобланади. Психологик-тиббий-педагогик комиссия мутахассислари зиммасига боланинг руҳий-жисмоний ҳолатини ўрганиш ва ташхис қилиш вазифаси юкланган бўлиб, болани ҳар томонлама текшириш натижасида болаларни ўқитиш ва уларга мос келадиган таълим шароитини аниқлашга доир тавсиялар берилади. Шундай қилиб, ўзига хос эҳтиёжлари бўлган боланинг умумтаълим соҳасига самарали жалб қилиниши учун қуйидагилар зарур:

–боланинг ривожланишида ижобий натижаларга эришишга имкон берадиган коррекцион тадбирларни эрта ёшдан бошлаш

–умумий таълимга жалб қилинган ҳар бир бола учун тиббий-психологик-педагогик кузатувни, яъни мутахассисларнинг доимий ёрдамини ташкил этиш;

–руҳий-жисмоний ривожланиши ва таълим эҳтиёжларидан келиб чиқиб, имкониятлари чекланган ҳар бир боланинг соғлом болалар билан биргаликда тарбия ва таълим олишининг зарур шаклларини танлашни таъминлаш;

Умумий қоидалар.

Инклюзив таълимга ўтиш масаласи Ўзбекистонда ратификация қилинган болалар ҳуқуқлари ва ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга асосланади. Аммо инклюзив таълимга ўтишга, бундай ёндашув учун нафақат мос келадиган ҳуқуқий базани яратиш ва шунингдек зарур бўлган шароитларни яратишга;

- кадрларни тайёрлаш;
- ногиронларни касбий реабилитациясини таъминлаш;
- жамиятни тўғри ва ижобий фикрлашига;
- давлат таълим стандартларини мослаштириш ва тасдиқлаш каби

– Чунончи умумтаълим муассасалари шароитини имконияти чекланган болаларга мослаштириб таълим ва тарбия бериш натижасида болалар ўртасида дўстона муносабатлар шаклланиб боради. Бундай болалар ва ўсмирларнинг ижтимоий жамиятга эрта ва тўлақонли мослашувлари таъминланади.

Инклюзив таълимни Ўзбекистон Республикасида жорий қилишнинг яна бир афзаллик томони шундаки, махсус таълим муассасалари мавжуд бўлмаган жойларда ҳам имконияти чекланган болаларни умумтаълим тизимида тўлиқ жалб қилинишига имконият яратилади.

Назорат саволлари

1. Инклюзив таълим тушунчаси. Инклюзив таълимнинг ҳуқуқий-меъёрий асосларини айтиб беринг.
2. Ўзбекистонга инклюзив таълимнинг кириб келиши. Инклюзив таълимнинг тадбиқ этишдаги тўсиқлар ва муаммони санаб беринг.
3. Инклюзив таълимнинг компонентлари. Кадрларнинг аҳамияти Инклюзив таълимнинг жорийланишида таълим иштирокчиларининг ўрни ва амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларини айтиб беринг.

Адабиётлар рўйхати

1. Мўминова Л.Р. ва бошқалар. Махсус психология. Т.: “Ношир”, 2013 й.
2. Пўлатова П. ва бошқалар. Махсус педагогика. Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2014 й.
3. Назарова Н.М. Сравнительная специальная педагогика. М.: «Академия», 2012г.
4. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. –Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
5. Аксенова Л.А. Социальная педагогика в специальном образовании. – М.: Академия, 2001.
6. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Мутахассислик фанларни ўқитиш методикаси. Т.: “Fanvatehnologiyalar”, 2013й.
7. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Инновационные подходы в подготовке кадров- дефектологов (монография). Т.: “Наврўз”, 2014 г.

Ўзбекистонда бакалавр-дефектологларни тайёрлашнинг инновацион моделлари.

Режа:

1. Олий таълим муассасаларида услубий фаолият мазмуни ва турлари.
2. Ўқитувчи-дефектологнинг касбий тайёргарлиги, ижодий сифатлари ва шахсига қўйиладиган асосий талаблар

Таянч тушунчалар:Бакалавр, дефектология, инновация, моделлар, махсус психология, педагогик маҳорат, мослашувчанлик, коммуникативлик, билимдонлик, касбий маҳорат .

Республикамизнинг истиқлолга эришуви жамият ҳаётининг барча жабҳаларида, шу жумладан таълим-тарбия соҳасида ҳам уз аксини топди. Ўзбек педагогикаси тарихида бурилиш даври, янгиланиш даври бошланди. Ўзбекистон Республикасидаги мустақил ҳуқуқий, демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти қуриш йўлида улкан ишлар инсон моҳиятини янгидан кашф қилишга, уни интеллектуал-амалий ривожланиши учун янги шарт-шароитлар яратиб берди. Бу ўз навбатида инсоният яратган маънавий-илмий бойликларга, инсоннинг ўзига янгича муносабат, ёндашувни юзага келтирди.

Мактабгача таълим Ўзбекистон халқ таълими тизимидаги биринчи босқич бўлганлиги боис ҳам ёш авлодни ҳар томонлама етук, баркамол вояга етиши учун ўз олдига янгича фикрлаш, янгича тафаккур, миллий мафқуранинг кенг камровли сифатларини шакллантириш вазифаларини қўйди.

Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек: "Фуқаролар энди ижтимоий-иқтисодий жараёнларни иштирокчиси, бажарувчиси эмас, балки бунёдкор ва ташкилотчисидир".

Бугунги замон тенденциялари миллий махсус педагогика олдида ҳам кўпгина вазифаларни қўймоқда. Ривожланишида камчиликларини ўз вақтида бартараф этиш боланинг кейинчалик мактаб программасини муваффақиятли ўзлаштиришига, шахс сифатида жамиятда ўз ўрнини топишига ёрдам беради.

Охириги йиллар мобайнида бир томондан оғир камчилигига эга болалар сонининг кўпайиши, иккинчи томондан эса ҳар бир соҳада илғор технологияларнинг қўлланилиши нутқ камчиликларини бартараф этиш жараёнига янгича қарашнинг шаклланишини талаб қилмоқда. Ҳозирги кунда махсус педагогиканинг долзарб муаммоларидан бири бўлган коррекцион жараённинг самарадорлигини оширишда инновацион технологиялардан фойдаланишни замоннинг ўзи тақозо этмоқда, яъни ривожланишида нуқсонларини коррекция қилиш анъанавий усулларида қўшимча янгича ёндашувларни киритилиши мақсадга мувофиқдир. Шундай инновацион технологиялардан - кум терапияси ва мнемотехникадир. Мактаб ёшигача бўлган болаларнинг асосий фаолияти-ўйин бўлганлиги ва предмет-образли тафаккур ва хотиранинг устун туришини инобатга олган ҳолда, кум терапияси ёки мнемотехника орқали болага эркин тарзда ахборотларни

етказиш, майда кўл моторикасини, нутқий нафасини, фонематик идрокини ва нутқини ривожлантириш мумкин. Мактаб ёшигача болаларга хос бўлган хусусиятлар: қизиқишнинг тез йўқолиши ва тез чарчаб қолишликнинг олдини олишда ушбу технологиялардан фойдаланиш мумкин. Аммо кум терапияси, мнемотехника ёки бошқа инновацион технологиялар асосида болаларнинг нутқини ривожлантириш учун бирон бир дастур, кўлланмалар яратилмаган, илмий-методик асослари яратилмаган. Республикада ушбу масалага бағишланган илмий-тадқиқот олиб борилмагани бу муамма долзарб деб белгиладик ва “Оғир нутқ камчиликларига эга болаларнинг нутқини инновацион технологиялар асосида ривожлантириш” мавзуси долзарб ва инновацион мазмунга эгадир. Инновацион технологиялар (кум терапияси ва мнемотехника) асосида оғир нутқ камчилигига эга бўлган болаларнинг нутқини ривожлантириш кейс технологиясини ишлаб чиқиш. Инновацион технологиялар (кум терапияси ва мнемотехника) асосида оғир нутқ камчилигига эга бўлган болаларнинг нутқини ривожлантириш мақсадга йўналтирилган.

Махсус таълим тизими учун бакалавр-дефектологларни тайёрлаш жараёни учун электрон ўқув модулларининг яратилиши ва сифатини таъминлаш. “Махсус психология” фанининг электрон ўқув-методик таъминоти компьютер дастури. Дастур РНР V 5.0 дастурлаш тилида тайёрланган, Apache Web-сервери ёрдамида ишлайди. Дастурнинг асосий афзал томонлари: тегишли маълумотни (таълимий ресурслар, мавзуга оид материаллар, расмлар, анимация ёки бошқа бўлакни) топиш осонлиги; дастур интерфейсининг қулайлиги, осонлиги ва тушунарлилиги; WEB сайтлар рўйхати кўшимча адабиётлар ва материалларга бўлган эҳтиёжни қондириши. Ушбу дастурнинг асосий вазифаси “Махсус психология” фани бўйича педагогика йўналишидаги олий таълим муассасалари талабалари ва профессор-ўқитувчилари учун зарур бўлган ўқув методик таъминотни яратиш, сақлаш ва тизим фойдаланувчилари учун етказиб беришдан иборат. Ягона аутентификация ва рўйхатдан ўтиш тизими мавжудлиги сабабли, яратилган методик таъминот материалларининг тўрт йўналишда (олигофренопсихология, сурдопсихология, логопсихология, тифлопсихология) ягона тизими яратилди ва фойдаланиш учун қулайлиги ва самарадорлилиги таъминланди.

Шунингдек, тизимнинг веб-технологиялар асосида яратилганлиги ҳам унга мурожаат қилишни осонлаштиради, тизимда сақланаётган методик таъминот материалларининг ҳамма учун очик бўлишини таъминлайди. Дастур компакт дискка ўзбек тилида ёзилган.

2. Ҳўқитувчи-дефектологнинг касбий тайёргарлиги, ижодий сифатлари ва шахсига қўйиладиган асосий талаблар

Ҳозирги замон махсус педагогик таълим ўз йўналишлари ва талабларига мос қуйидаги педагогик мутахассисликларни эгаллаш имконини беради: *тифлопедагогика* — кўр ва заиф кўрадиганлар учун педагог ихтисоси (тифлопедагог); *сурдопедагогика* — кар ва заиф

эшитувчилар учун педагог ихтисоси (сурдопедагог); *олигофренопедагогика* — ақлий ривожланишида ҳар хил турдаги ва шаклдаги енгил ва оғир камчиликлар кузатилган болалар ва ўсмирлар билан ишлаш учун педагог ихтисоси (олигофренопедагог); *логопедия* — ҳар хил генездаги нутқ бузилишларига эга бўлганлар билан ишлаш учун педагог ихтисоси (логопед, фониастр); *мактабгача махсус педагогика* — ривожланиши орқада қолган мактабгача ёшдаги болалар билан ишлаш учун педагог ихтисоси; *махсус психология* — жисмоний ва интеллектуал имкониятлари чекланган кишилар учун психологик ёрдам кўрсатиш ва уларга ҳамроҳлик қилиш учун психолог ихтисоси.

Педагог-дефектолог чуқур ва ҳар томонлама таълим олади. Бунда *антропологик тамойил* зарурий илмий ва амалий билимлар мажмуини ташкил қилувчи мезон бўлиб хизмат қилади. Бу тамойил ривожланиши меъёрда кечаётган ва ривожланишида у ёки бу бузилиш кузатилган шахс ва унинг ижтимоийлашуви ҳақидаги билимларнинг танлаб олиниши ва инеграциясини белгилайди. Ривожланишида камчилиги бўлган шахслар ҳақидаги билимлар камчилик хусусиятига қараб махсус педагогика нуқтаи назаридан у ёки бу махсус соҳа бўйича ҳам дифференциаллашади.

Педагог-дефектологнинг таълим мазмунини ҳозирги замонда қуйидаги муҳим жиҳатлар белгилайди: фундаменталлаштириш, инсонпарварлаштириш ва стандартлаштириш, шунингдек касб эгаллашнинг дедуктив йўли.

*Фундаменталлаштириш*деганда касбий таълимнинг шундай қурилганлиги кўзда тутиладики, бунда талабалар касбий тайёргарликни кенг умумий илмий билимларни эгаллашдан бошлаб, аста-секин муайян билим соҳасига ўтадилар, кейин эса шу соҳага оид илмий тадқиқотлар методологияси ав методларини ўзлаштирадилар.

Инсонпарварлаштириш ҳозирги замон таълим тизимининг педагог олдида турган вазифаларни ўзига хос тарзда йўналтирадиган ижтимоий-педагогик тамойили сифатида олиб қаралади. Агар аввал таълимда ўқувчининг зарур билимларни ўзлаштиришига эришиш муҳим бўлган бўлса, инсонпарварлаштириш ўқитувчидан боланинг ҳар томонлама ривожланиши ва ўзини-ўзи ривожлантириши, унинг ижтимоийлашуви ва ижтимоий мослашувига ҳар жиҳатдан ёрдам беришни талаб қилади. Педагог-дефектологнинг касбий таълими бўлажак мутахассисни танланган йўналишдаги касбий фаолиятининг ўзига хос жиҳатларига тайёрлашга кратилади.

XX асрнинг 90-йилларига келиб, олий касбий таълимда юз берган ислохотлар миллий олий педагогик таълимнинг, шу жумладан дефектологик таълимнинг *стандартлашувига* ҳамда унинг жаҳон таълим стандартларига яқинлашувига асос солди.

Таълим стандартларининг вазифаси миллий таълимда махсус таълим чегараларини аниқ белгилаб олишдан, республикамизнинг олий таълими жаҳон маданий-таълимий маконга уйғун қўшила олишига, таълим тўғрисидаги ўз ҳужжатларининг халқаро тан олиниши механизмларига

кириш учун зарур ҳуқуқий воситаларга эги бўлишига ва шу йўл билан олий таълим ҳақидаги дипломлар конвертацияси масаласининг ҳал қилинишига эришишдан иборат.

Олий касбий таълимнинг Давлат таълим стандарти қуйидагиларни белгилаб беради:

- олий касбий таълим структураси (даражалари)ни, олий таълим ҳақидаги ҳужжатларни;

- асосий касбий таълим дастурларига қўйиладиган умумий талабларни ва уларни амалга ошириш шартларини;

- олий таълим муассасаси талабасининг ўқув юкламаси нормативларини ва ҳажмини;

- касбий таълим мазмунини белгилашда олий таълим муассасасининг академик эркинликларини;

- олий касбий таълим йўналишлари (мутахассисликлари) рўйхатига қўйиладиган асосий талабларни;

- олий касбий таълим бўйича Давлат таълим стандартининг талабларига риоя қилиниши устидан давлат назорати қоидаларини.

Педагог-дефектологнинг таълим стандарти мазмунининг мағзини *асосий таълим дастури* ташкил қилади. Дастурга кўра талабаларнинг қуйидаги фанлар циклини ўзлаштириши ва якуний давлат аттестациясидан ўтиши кўзда тутилади.

7. Умумий гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар.

8. Умумий математик ва табиий-илмий фанлар.

9. Умумий касбий фанлар.

10. Касбий тайёргарликка оид фанлар (махсус педагогиканинг у ёки бу йўналиши бўйича).

11. Қўшимча мутахассислик (ёки ихтисослик) фанлари.

12. Факультативлар.

Таълим мазмуни ва уни ўзлаштириш кетма-кетлиги шундай қурилганки, аввал ривожланиши меъёردа кечаётган шахснинг ижтимоийлашув жараёни ва механизмини тушуниш учун зарур бўлган фундаментал илмий билимларга оид фанлар ўтилади. Улар кейинги таълим босқичларида имконияти чекланган шахснинг тарбияси, таълими, ижтимоийлашуви муаммолари билан боғлиқ бўлган амалий жиҳатлар касб этиб боради. Буларга, масалан, махсус психология, ижтимоий педагогик ва ҳ.к каби фанлар киради. Ниҳоят, бевосита махсус педагогиканинг у ёки бўлимларига тегишли (логопедия, тифлопедагогика ва мутахассислик бўйича бошқа соҳалар) илмий билимлар соҳаларига ўтилади.

Бошқа педагогик ихтисослардан фарқли ўлароқ дефектолог бир қатор махсус ва ўзига хос малакаларни эгаллаган бўлиши лозим. Махсус малакалар умуман имконияти чекланган болаларга тегишли бўлса, ўзига хос малакалар бундай болаларнинг муайян тоифасига тегишлидир. Бу малакаларнинг айримлари (масалан, кичик ёшдаги қар болаларнинг оғзаки нутқини тушуниш, нутқ камчиликларини эшитиб фарқлаш кўникмаси ва ҳ.к.) узок

вақт давомида шаклланади ва натижада имконияти чекланган болалар ва ўсмирларнинг у ёки бу тоифаси билан бевосита ва муттасил амалий фаолият давомида талабдаги касбий маҳорат даражаси таъминланиб боради. Буларнинг ҳаммаси тарбияланувчилар билан узоқ ва муттасил давом этадиган педагогик таъсирни талаб қилади. Ўзига хос таълимий эҳтиёжларга эга бўлган болалар ва ўсмирлар билан олиб бориладиган тарбиявий иш кўникмаларининг шаклланиш жараёни ҳам худди шундай узоқ муддат ва меҳнатни талаб қилади.

Педагог-дефектологларнинг касбий тайёргарлиги тизимида амалий компетентликка (чуқур ва асосли билимларга эга бўлишлик) таълимнинг турли босқичларида ҳар хил мақсад ва вазифаларни кўзлаган ва махсус ташкил этилган педагогик амалиёт шароитида ҳам, шунингдек замонавий техник воситалар – тегишли компьютер дастурлари, аудио- ва видеотехника, тренажерлар ёрдамида ҳам эришилади. Бунда замонавий техник воситалар у ёки бу махсус малакаларни моделлаштирилган шароитда мустақкамлаш имконини беради.

Назарий ва амалий характер касб этган зарур касбий компетенцияга эга бўлишликнинг ўзи дефектолог касбий фаолиятининг муваффақиятини тўла белгилаб бермайди. Бунинг учун шахсга ва мутахассисга хос ахлоқий тарбиялилиқ, таълимлилиқ, маданият талаб қилинади.

Дефектологнинг касбий билимлари қаторига ривожланишида камчилиги бўлган болаларнинг ота-оналари ва яқинлари билан жиддий муносабат ўрнатиш кўникмалари ҳам киради. Ижтимоий-педагогик тайёргарлик ҳам дефектологнинг касбий тайёргарлигида муҳим ўрин эгаллайди, чунки боланинг ўзи ва унинг оила аъзолари яшаб турган экологик мақбул ижтимоий микро- ва макромухит яратишда биринчи навбатда дефектолог масъулдир.

Дефектологнинг касбий фаолияти, унинг шахсига қўйиладиган талаблар махсус таълимнинг юқорида келтирилган ўзига хос хусусиятлари ва унга давлат стандарти томонидан қўйиладиган талаблардан келиб чиқади.

Педагог-дефектологнинг касбий фаолияти ўқитувчи ишининг анъанавий доирасидан четга чиқади. У ҳар хил турдаги ижтимоий-педагогик, реабилитацион, консультатив-ташхисий, психотерапевтик, бевосита коррекцион ва бошқа турдаги “ўқитувчиники бўлмаган” фаолиятлар билан ўзаро яқин алоқага киришиб, боғланиб кетади. Бу фаолият турларининг ҳаммаси битта муҳим мақсадга – жисмоний ва аклий имкониятлари чекланган инсонга унинг ижтимоий мослашиши ва интеграциясига махсус таълим воситалари билан ёрдам беришга қаратилган.

Дефектологнинг касбий тажрибаси унинг касбий тайёргарлигининг мазмунига тенг эмас, балки анча кенг ва чуқур. Дефектолог махсус таълим соҳасида педагогик маданиятнинг ҳамма томонлари ва туб маъносини ўзининг бутун ҳаёти мобайнида ўзлаштириб боради. У тинимсиз интиладиган мақсад – *педагогик маҳорат*. Педагогик маҳоратнинг асосини эса ижодкорлик ташкил қилади.

У ёки бу дефектологик мутахассислик бўйича тайёргарлик ўтаган педагогик олий таълим муассасасининг битирувчиси қуйидаги касбий фаолият турларини бажаришда етарли билимга эга бўлиши лозим: ўқитувчилик; конструктив-ташкилий; ташхисий-таҳлилий; консултатив; лойиҳалаш; гностик; психопрофилактик; коррекцион-ривожлантриувчи; маърифий; илмий-тадқиқот; тарбиявий; мувофиқлаштириш.

Бу дегани, шаклланган дефектолог-мутахассис қуйидаги билим ва малакалар эгаси бўлиши лозим:

- бола ва ўсмирнинг ривожланишида ўзига хос жиҳатларни англаб етиш, уларнинг билим олишдаги мавжуд имкониятларини аниқлаш мақсадида педагогик тадқиқот ўтказиш малакасига эга бўлиши;

- бузилиш турини аниқлаш учун (педагогик ва психологик ташхис қўйиш) дифференциал ташхислаш методларини эгаллаган бўлиши;

- тарбияланувчиларнинг таълими, тарбияси, ҳаётда ўз жойини топиши, касб танлаши билан боғлиқ муаммолар бўйича болаларга, уларнинг ота-оналарига, шунингдек умумий таълим муассасалари педагогларига консултатив-педагогик ёрдам кўрсатиш малакасини эгаллаган бўлиши;

- ўқув ва дидактик материал ҳамда таълим шароитларини ривожланишида бузилишлар ва чекинишлар бўлган болалар ва ўсмирларнинг имкониятлари ва эҳтиёжларига мослаштириш йўллари ва усулларини эгаллаган бўлиши;

- махсус таълим муҳитини яратиш, ушлаб туриш ва ундан самарали фойдаланиш малакасини эгаллаган бўлиши;

- махсус таълим жараёнининг ҳар хил ташкилий шаклларида алоҳида таълим эҳтиёжларига эга бўлган болалар ва ўсмирларнинг таълим ва тарбия технологиялари ва методларини эгаллаган бўлиши;

- махсус ва инклюзив таълим тизимининг ҳамма тузилмаларида, тарбияланувчиларнинг таълим олиш, яшаш тарзида экологик жиҳатдан мақбул ва психологик ва эмоционал жиҳатдан қулай муҳитни таъминлаш кўникмаларига эга бўлиши;

- болалар соғлигига зарар етказадиган одатларнинг олдини олиш ва коррекциялаш, шунингдек ижтимоий муҳитнинг номақбул таҳсиридан ҳимоя қилиш усулларига оид билимларни эгаллаган бўлиши;

- табиий, техноген ва ижтимоий келиб чиқишга эга фавқулотда ва хавфли вазиятларда психологик ёрдам кўрсатиш усулларини эгаллаган бўлиши;

- ота-оналарнинг психологик маданиятини ошириш мақсадида улар билан муносабатларни ўрнатиш ва ҳамкорлик қилиш борасида ташкилотчилик малакаларига эга бўлиши;

- илмий-тадқиқот ишларини ташкил қилиш ва олиб бориш кўникмаларига эга бўлиши.

Ҳар битта дефектологик мутахассисликка нисбатан қўлланадиган бўлса, ушбу умумий компетенциялар у ёки бу ногиронлик категориясидаги болалар билан олиб бориладиган касбий фаолиятнинг ўзига хос

жихатларидан келиб чиқиб янада аниқроқ ўзига хос компетенциялар билан тўлиб боради. Бунинг ёнига яна педагогнинг бутун касбий фаолияти давомида эгаллаб бориладиган бетакрор ва ўзига хос индивидуал касбий тажрибаси кўшилиб бораверади.

Педагог-дефектологлар меҳнат фаолиятини махсус таълим муассасаларида (мактабгача, мактаб, махсустаълим муассасаларида), психологик-тиббий-ижтимоий, реабилитацион, консультатив-ташхисий марказларда, психологик-тиббий-педагогик консультацияларда, логопедик пунктларида, шунингдек умумий таълим муассасаларида, меҳрибонлик уйлари ва мактаб-интернатларда олиб борадилар ҳамда ҳар хил тоифадаги таълим олувчилар ва тарбияланувчилар билан коррекцион-педагогик ишни амалга оширадилар. Улар ривожланишида камчилиги бўлган болаларнинг индивидуал таълими ва тарбиясини уй шароитида ҳам олиб боришлари.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, ҳозирги давр ривожланиш имкониятлари чекланган шахсларга нисбатан жамиятнинг сифат жихатдан янги муносабати билан ажралиб туради. Бугунги кунда ривожланишида у ёки бу камчиликлар бўлган болаларни умумий таълим жараёнига кўшиш ҳамда уларга бунинг учун барча керакли шарт-шароитларни яратиш лозимлиги ҳақидаги масала ҳеч кимни ажаблантирмайди. Бунинг билан боғлиқ ҳолда олий касбий таълим тизими қаршида таълим жараёнини таъминлаб берадиган шахсларнинг юқори касбий даражага эришиши билан боғлиқ янада мураккаброқ масалалар кўндаланг бўлиб турмоқда. Касбий таълим жамият ижтимоий сиёсатининг энг муҳим соҳасига айланиб бормоқда ва ҳозирги замон таълим майдонининг бош бўғинларидан бирини ташкил қилмоқда.

Мутахассисларни тайёрлаш масаласи бугунги кунда алоҳида олинган шахснинг ҳам, умуман жамиятнинг ҳам ривожланиш шарти сифатида олиб қаралмоқда. Олий таълим тизимини битирувчи дефектологлар Ўзбекистонда махсус ва инклюзив таълимнинг ривожланишига асосли ва салмоқли ҳисса кўшадиган потенциал кучни ташкил қилишлари лозим. Бу таълим соҳасидаги Давлат сиёсатининг амалга оширилиш гаровидир.

Таълим деганда, бўлажак мутахассисларни мустақил ҳаётга тайёрлашга ҳамда ўз касбий кўникмаларини такомиллаштириш имкониятини таъминлашга ёрдам берадиган махсус ташкил этилган фаолият олиб қараладиган бўлса, бунинг учун махсус педагогни ўқитиш жараёни ҳар бир талабанинг истиқболли ривожланиш эҳтиёжларини қондириши, унинг шахс сифатида ва касбий шаклланишига ёрдам бериши кераклиги ўз-ўзидан аён бўлади.

Назария ва амалиётнинг интегратив ўзаро алоқалари касб асосларини яхлит ҳолда эгаллашда ғоят муҳим. Режалаштириш, истиқболлаш, моделлаштириш, тескари алоқа ва бошқа шу каби методлар назарий билимларни амалий ва илмий фаолиятда қўллашга ёрдам беради. Ўқитувчи-дефектологларни тайёрлаш жараёни анъанавий (махсус) мактабларга ҳам, таълимга йўналтирилган ташкилотларнинг янги турларига, шу жумладан,

инклюзив мактаблар, МТМ, реабилитацион марказлар ва ҳ.к.ларга ҳам қаритилган бўлиши лозим. Бу билан боғлиқ ҳолда дефектолог талабалар касбий педагогик амалиёт ўтайдиган базавий ташкилотлар тармоғини кенгайтириш зарурати туғилади.

Педагогик жараённинг мазмуний томони ҳар хил методлар ва методикалар, педагогик технологиялар, ҳар хил фаолият турлари (маҳсулдор, тадқиқий, ижодий ва ҳ.к.)дан фойдаланиш воситасида амалга оширилади.

Педагогик жараён самарадорлигини оширишда таълим методлари, шубҳасиз, алоҳида ўрин эгаллайди. Ҳар қандай таълим методикаси, таълим оловчиларнинг фикрлаш, билиш фаолиятини ривожлантирадиган методларга асослансагина, самара бериши мумкин. Бу борада айнан интерактив таълим методларини махсус педагогнинг касбий шаклланишида энг самарали деб қабул қилиш лозимлиги ўз-ўзидан аён.

Талаба ва педагог ўртасида қарор топаётган мулоқот амалиётида демократик мулоқот услуги етакчилик қилиб бормоқда. Бу мулоқот услубидан фойдаланиш натижасида таълим оловчилар фаолиятининг ички мотивацияси ривожланади. Турли туман таълим услублари орасида креатив тафаккурни, билимларни мустақил излашга тайёрлик ва қобилиятни ривожлантиришга, муаммоларни ҳал қилишда янгича ёндошиш тажрибасини эгаллашга қаратилганлари кўпроқ эътиборга лойиқ. Бўлажак мутахассисларга касбий фаолиятни ижодий ташкил қилиш санъатини ўргатиш ҳар бир педагогнинг тутган йўли бўлиб қолиши лозим.

Талабалар томонидан таълим дастурларининг муваффақиятли ўзлаштирилаётгани қуйидаги мезонлар асосида аниқланади: талабалар таълимий, амалий вазифаларни ҳал қилишга ижодий ёндошадилар, таълим воситаларини мақсадга кўра танлай оладилар, қолипга тушиб қолмаган, янгича қарорлар қабул қила оладилар, касбий-педагогик мулоқот маданиятини ўзлаштирган бўладилар, коммуникатив қобилиятлари шакланган бўлади, ўз нуқтаи назарига эга бўладилар ва уни ҳимоя қила оладилар ва ҳ.к.

Махсус таълим тизими учун кадрлар тайёрлашнинг бутун жараёни бўлажак мутахассислар томонидан билимлилик, ахлоқийлик, тадбиркорлик, қарорлар қабул қилишда мустақиллик, конструктивлик, чاقқонлик каби хислатларга эга бўлишга йўналтирилган бўлиши лозим, токи бу уларга келажакда жамиятнинг ижтимоий тузилмасига жадал кириб бориш имконини беради. Олий таълим шароитида касбий ижтимоийлашув жараёнида талабалар кета-кет қуйидаги босқичлардан ўтадилар: олий таълим ҳамжамиятига интеграция, мутахассис сифатида шаклланиш, ҳар хил ижтимоий фаолият турларида мустақил ривожланиш.

Олий ўқув муассасасида ўқув ишларининг самарадорлиги талабаларнинг руҳияти, дунёқароши, ҳис-туйғулари, қизиқишлари, интилишларидан келиб чиққан ўз фаолиятларини англаб етишларига боғлиқ. Амалиёт шуни кўрсатадики, бунинг асосида педагогик рағбатлантириш ётиши лозим.

Педагогик рағбатлантириш деганда ишонтарарли ва асосли суҳбатлар, муттасил машқлар, таълим олувчилар ва таълим берувчилар ўртасидаги самимий муносабатлар, маънавий рағбатлантиришлар воситасида талабаларнинг ижодий потенциални, индивидуал ишлаш услубини ривожлантиришга бўлган эҳтиёжни шакллантириш билан боғлиқ педагогнинг мақсадли фаолияти кўзда тутилади. Билишга бўлган интилишни фаоллаштириш мақсадга мувофиқлик, ижодийлик, фаоллик, кузатувчанлик, индивидуал қобилиятларни ҳисобга олиш, истиқболлилик тамойилларига асосланади.

Олий ўқув муассасаси битирувчисига қўйиладиган талаблар рўйхатига аввалам бор унинг функционал ва шахсий хислатларини белгилаб берадиган қуйидаги сифатлар киради:

- юқори касбий маҳорат ва билимдонлик;
- фундаментал назарий ва амалий тайёргарлик;
- қайта касбий тайёргарлик ва малака оширишга тайёрлик билан боғлиқ юқори мослашувчанлик;
- мулоқотга киришиш қобилияти, яъни коммуникативлик;
- ижодий фикрлашга тайёрлик, онгли касбий ижодийлик, янгини кўзлаб одат тусига кирган эскидан воз кечиш;
- иқтисодий ва тадбиркорлик онгга эга бўлишлик;
- ўз касбини шахсий ижодиёт воситалари ва маҳсуллари билан бойита олиш;
- ахлоқий тарбия ва шахсий сифатларни тарбиялашга қодирлик.

Умуман олганда, ҳозирги замон олий ўқув муассасасининг битирувчисига зарур бўлган сифатларни тўртта гуруҳга бирлаштириш мумкин:

- биринчи гуруҳга ишга оид (касбий) сифатлар кирадики, булар интизомлилик, меҳнатсеварлик, прагматиклик (амалиётга асосланиш), тадбиркорлик, ўзига ва ўзгаларга нисбатан талабчанлик;

- иккинчи гуруҳга шахснинг бошқа шахсларга нисбатан муносабатини кўрсатадиган сифатлар (кишилараро алоқалар соҳаси, мулоқот соҳаси) мансуб бўлиб, булар хайрихоҳлик, дилкашлик, самимийлик, жамоага киришимлилик;

- учинчи гуруҳга шахснинг ҳаётга бўлган муносабатини тавсифлайдиган сифатлар (эмоционал соҳа) мансуб бўлиб, булар қувноқлик, ҳаётга ишонч, ҳазилни тўғри тушуниш, берилувчанлик, фаоллик, ҳар томонлама ривожланишга мойиллик;

- тўртинчи гуруҳни ўз шахсига бўлган баҳони оширадиган индивидуал сифатлар (“мен” соҳаси) ташкил этади, булар сарамжонлик, мустақиллик, қатъийлик, ўзига хослик, таваккалчиликка мойиллик, батартиблик ва ҳ.к.

Олий ўқув муассасаси талабаларида бундай сифатларни қуйидаги шарт-шароитлар мавжудлигидагина тарбиялаш имконияти туғилади: а) талабаларнинг аниқланган қизиқишлари, майллари, қобилиятлари асосида уларнинг билим олиш ва амалий фаолиятларини жонлантириш; б) педагогик

рефлексиядан касбий маҳорат ва рақобатбардошликни шакллантириш омили сифатида фойдаланиш; в) ижтимоий шерикчиликни ташкил этиш.

Хуллас, дефектологнинг касбий фаолияти пировард натижада инсоннинг ижтимоий мослашуви ва жамоага интеграциясига, унга камчилик характерини ҳисобга олган ҳолда жамиятда муносиб ва мустақил ҳаёт кечириш имкониятига эришишда ёрдам беришга қаратилади. Дефектолог касбий фаолиятининг юқорида баён этилган характери ривожланиши орқада қолган шахсларнинг махсус таълимга бўлган эҳтиёжларининг турли-туманлиги билан ҳамда бу фаолият эҳтиёжларга мос бўлиши ва уларни қониқтириш лозимлиги билан белгиланади.

3. Махсус мактабгача таълим муассасаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталарининг қарорларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларига, ушбу Низомга ҳамда ўз уставига амал қилади.

Махсус мактабгача муассаса жисмоний ёки ақлий ривожланишида турли нуқсонлари бўлган болаларнинг мактабгача таълим олишларида уларга ёрдам бериш, уларни англаш имкониятларига мувофиқ тарбиялаш ва соғломлаштириш, бунинг учун зарур шарт-шароитлар яратиш мақсадида ташкил этилади.

Махсус мактабгача муассаса таълим-тарбия ва соғломлаштириш муассасаси ҳисобланиб, куйидагилар унинг асосий вазифаларига киради:

болаларнинг соғлиғини муҳофаза қилиш ва мустаҳкамлаш;

боланинг ривожланишидаги нуқсонларни зарур тарзда коррекциялаш;

бола шахси асосларини шакллантириш, унинг билим олишга бўлган қизиқишларини ривожлантириш;

боланинг интеллектуал, шахс сифатида ва жисмоний ривожланишини таъминлаш;

болаларни миллий маданият ва умуминсоний қадриятлар билан таништириш;

болаларни мактабда ўқишга тайёрлаш.

Махсус мактабгача таълим муассасаси юридик шахс ҳисобланади, ўз уставига, банк ҳисоб рақамларига, Ўзбекистон Республикаси Давлат герби тасвири туширилган ва тўлиқ номи кўрсатилган муҳрга, штампларга, ўз номи ёзилган бланкаларга эга бўлади

Назорат саволлари

1. Олий таълим муассасаларида услубий фаолият мазмуни ва турларини айтиб беринг.
2. Ўқитувчи-дефектологнинг касбий тайёргарлиги, ижодий сифатлари ва шахсига қўйиладиган асосий талабларни изоҳланг.
3. Дефектолог-мутахассис қандай билим, кўникма ва малакалар эга бўлиши лозим:

Адабиётлар рўйхати

1. Мўминова Л.Р. ва бошқалар. Махсус психология. Т.: “Ношир”, 2013 й.
2. Пўлатова П. ва бошқалар. Махсус педагогика. Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2014 й.
3. Назарова Н.М. Сравнительная специальная педагогика. М.: «Академия», 2012г.
4. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
5. Аксенова Л.А. Социальная педагогика в специальном образовании. – М.: Академия, 2001.
6. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Мутахассислик фанларни ўқитиш методикаси. Т.: “Fanvatexnologiyalar, 2013й.
7. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Инновационные подходы в подготовке кадров- дефектологов (монография). Т.: “Навруз”, 2014 г.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРГА ТОПШИРИҚЛАР:

1-машғулот. Дефектология фанининг ғоя, назария, гипотеза, қонуният ва тамойиллари (2 соат).

1. Махсус педагогиканинг (дефектология) мазмуни, илмий-назарий асослари бўйича жадвал тузинг
2. Махсус педагогиканинг йўналишлари бўйича методологик асослари асослари тест тузинг, битта йўналиш бўйича дарс ишланмасини тайёрланг.
4. Махсус педагогика йўналишларига инновацияларнинг жорий қилиниши масалалари бўйича амалиётдан мисоллар келтиринг..
6. Марказий нерв системасининг шикастланишида юзага келадиган дизонтогенезлар турлари бўйича слайд тайёрланг.
7. Нуқсонли болалар турларини ва уларнинг хусусиятлари тўғрисида реферат тайёрланг.
8. “Абилитация” ва “реабилитация” атамаларига изоҳ беринг.

2-машғулот. Дефектологиянинг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Етакчи ва замонавий концепциялари. (2 соат амалий)

1. Педагогик фаолиятга назарий ва касбий тайёргарликни таъминлаш ва янгилаш.
2. Касбий компетентликни ривожлантириш асосида таълим-тарбия жараёнларини самарали ташкил этиш ва бошқариш бўйича билим, кўникма ва малакаларни такомиллаштиришга қаратилган педагогик тавсиялар ишлаб чиқинг.
3. Дефектология (мутахассисликлар бўйича) мутахассислиги умумкасбий ва махсус фанлардан дарс берувчи дефектологлар педагогик технологиялар асосида дарс ишланмасини тайёрласин..
4. Таълим технологияларининг долзарб муаммолари ва замонавий концепциялари ҳақида эссе тайёрлаш.
5. Педагогнинг шахсий ва касбий компетентлигини тўғрисида маъруза матнини тайёрлаш.

3-машғулот. Ўзбекистонда махсус педагогиканинг шаклланиши ва тараққиёти, ундаги муаммолар ва амалий ечимлари (2 соат амалий)

1. Ўзбекистонда махсус педагогика соҳаларининг ривожланиш босқичлари ҳақида жадвал тайёрлаш.
2. Ўзбек махсус таълим тизимини ҳақида конспект тайёрлаш
3. Махсус тизими учун ўқув дастурлари ҳамда дарсликларнинг муаллифларини келтиринг 1-2 дарсликларни, ўқув-қўлланмаларини оғзаки таҳлил қилинг.
4. Дефектолог мутахассисларининг тайёрланишининг йўлга қўйилиши (1964 йил). ва дефектология факультетининг ташкил этилиши ҳақида маълумот тўпланг.

5. Республикада махсус таълимнинг илмий-назарий асосларини яратиш муаммолари ва амалий ечимлари хақида педагогик тавсиялар ишлаб чиқинг.

6. Дефектология соҳасидаги илк тадқиқотларнинг олиб борилиши. Миллий махсус педагогика ривожланишига хисса қўшган олимлар хақида реферат тайёрланг.

7. Мамлакат миқёсидаги илмий-тадқиқотларнинг ташкил этилиши, уларнинг махсус таълим тизими амалиётининг ривожланишига таъсири хақида эссе тайёрлансин.

4-машғулот. Дефектология фанлар интеграцияси натижасида шаклланган фан тармоқлари ва уларнинг илмий-тадқиқот методлари (2 соат амалий)

1. Замонавий фан ва амалиётдаги янгилик ҳамда ўзгаришлар. Техника ва технологияларнинг жадал ривожланиши мавзусига суҳбат саволларини тузинг..

2. Техника ва тиббиёт соҳасининг интеграциялашуви хақида мисоллар келтиринг.

3. Тиббиётдаги ютуқларнинг алоҳида ёрдамга муҳтож бўлган болалар даволаниши, ривожланиши, таълим-тарбияси жараёнига ижобий таъсири хақида амалиётдан мисолларни топинг ва давра субатининг дастурини тузинг. Ногиронликка янгича муносабатнинг шаклланиши: тиббий ва ижтимоий моделлар тўғрисида салбий ва ижобий мисоллар ишлаб чиқинг.

4. Илк ва эрта ташхис ҳамда коррекцион-ривожлантирувчи муҳитнинг яратилиши нималарга боғлиқлигини эссе асосида ёритинг.

5. Илмий-тадқиқот методлари хақида жадвал тузинг.

5-машғулот. Инклюзив таълимнинг жорий этилиши, муаммолари ва ечимлари (2 соат амалий)

1. Инклюзив таълимнинг жорийланишида юзага келаётган муаммолар ва тўсиқлар хақида маъруза тайёрлаш..

2. Инклюзив таълимнинг жорийланишида Евросоюз ташкилотинг лойиҳасини аҳамияти хақида буклет тайёрлаш..

3. Ҳар бир тингловчи инклюзив таълим иштирокчиси сифатида ўз фаолиятини зарурий бўлган вазифаларни аниқлайди ва режалаштириб олади.

6-машғулот. Ўзбекистонда бакалавр-дефектологларни тайёрлашнинг инновацион моделлари (4 соат амалий).

1. Инновацион таълим технологиялари, уларнинг моҳияти, мазмуни. Бакалавр-дефектологларни тайёрлаш ўқув жараёнида инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш йўллари тўғрисида реферат тайёрлаш.

2. Галабаларнинг билиш фаоллиги ва креатив кўникмаларини ривожлантиришга йўналтирилган инновацион таълим технологиялари бўйича 1-2 тест тайёрлаш.

3. Ўқув жараёнлари натижаларини назорат қилиш ва баҳолашга йўналтирилган таълим технологиялари. Кейс-стади. Портфолио. Модулли таълим ҳақида саволлар таёрлаш, давра суҳбати ўтқизиш..

Тингловчиларнинг билимларини мустахкамлаш учун тест саволлари

1. Ақли заифликни келтириб чиқарувчи сабаб ва оқибатлари қайсилар?
 - a) Хомила даврида турли салбий таъсир этувчи инфекция, жароҳатлар ва туғилиш вақтидаги жароҳатлар, асфикция (туғилиш жараёнида қисилиб қолиш).
 - b) Чақалокнинг илк ёшида салбий таъсир этувчи юқумли касалликка чалиниши, овқатланишнинг бузилиши, ташқи таъсир, экология.
 - c) Турли ирсий йўл билан авлоддан авлодга ўтадиган ген, хромосома касаллиги.
 - d) Барча жавоблар тўғри

2. Ақлий ривожланишида муаммолари бўлган болалар қайси фаннинг объекти?
 - a) Олигфренопедагогика фанининг.
 - b) Сурдопедагогика фанининг.
 - c) Тифлопедагогика фанининг.
 - d) Логопедия фанининг.

3. Эшитишида муаммолари бўлган болалар қайси фаннинг объекти?
 - a) Сурдопедагогика фанининг.
 - b) Олигфренопедагогика фанининг.
 - c) Тифлопедагогика фанининг.
 - d) Логопедия фанининг.

4. Кўришида муаммолари бўлган болалар қайси фаннинг объекти?
 - a) Тифлопедагогика фанининг.
 - b) Олигфренопедагогика фанининг.
 - c) Сурдопедагогика фанининг.
 - d) Логопедия фанининг.

5. Нуткида оғир нуқсонлари бўлган болалар қайси фаннинг объекти?
 - a) Логопедия фанининг.
 - b) Олигфренопедагогика фанининг.
 - c) Сурдопедагогика фанининг.
 - d) Тифлопедагогика фанининг.

6. Мужассам нуқсонли махсус ёрдамга мухтож болалар тоифасига қандай болалар тегишли?
 - a) кар – кўр - соқов болалар.
 - b) кар ва ақли заиф, кўр ва олигофрен болалар.

- c) ҳаракат – таянч аъзолари жароҳатланган ва кўр ёки ақли заиф болалар.
d) Барча жавоблар тўғри

7. Нутқ бузилишлари қандай хусусиятлари билан ажралиб туради:

- a) Нутқнинг психофизиологик механизмларидаги четлашиш билан боғлиқ бўлган хусусиятлари билан
b) Нутқ бузилишининг характерига боғлиқ ҳолда аниқ логопедик таъсир этишни талаб қилувчи хусусиятлари билан
c) Сўзловчининг ёшига номувофиклик хусусияти билан
d) Барча жавоблар тўғри

8. Болалардаги нутқий нуқсонларнинг келиб чиқиш сабаблари қайсилар?

- a) Хомиладорлик вақтидаги токсикозлар, вирусли, эндокрин касалликлар, жароҳатлар, қоннинг резус факторга мос келмаслиги.
b) Наслий факторлар.
c) Бола ривожланишининг биринчи йилидаги бош мия касалликлари.
d) Барча жавоблар тўғри

9. Туғруққа қадар ҳомиланинг ривожланишини текшириш бу

- a) пренатал текшириш
b) комплекс текшириш
c) диагностик текшириш
d) логопедик текшириш

10. Туғма нуқсонларга олиб келувчи сабаблар қайсилар?

- a) носоғлом турмуш тарзи (спиртли ичимликлар ичиш, наркотиклар, айрим дори моддаларини қабул қилиш ҳамда чекиш);
b) турмушда ишлатиладиган кимёвий моддалардан фойдаланиш (захарли кимёвий брикмалар, бўёқ ва уни суюлтирувчи воситалар, бензин ва нефть маҳсулотлари);
c) радиоактив, электромагнит нурланишлар, аёллардаги эндокрин касалликлари;
d) Барча жавоблар тўғри

11. Қандай касалликлар бевосита наслга таъсир қилади?

- a) ОРЗ, грипп
b) сил, тери-таносил, гиёҳвандлик, ОИВ касаллиги (ОИТС), рухий касалликлар
c) пародонтоз
d) камқонлик

"Махсус педагогика " фани бўйича синовлар учун саволлар.

- ✓ Коррекцион-ривожлантирувчи таълим тизимини куришнинг ҳозирги замон концепцияси.
- ✓ Махсус педагогика предмети ва вазифалари.
- ✓ Меъёрдан чекинган ривожланиш ҳақида тушунча.
- ✓ Ривожланиши орқада қолган боралар турлари.
- ✓ Ривожланишдаги камчиликларнинг сабаблари.

- ✓ Махсус педагогиканинг методологик базаси.
- ✓ Психик дизонтогенез ва унинг асосий турлари.
- ✓ Психиканинг ривожланишини белгилайдиган омиллар.
- ✓ Коррекцион педагогика ва махсус психологиянинг ривожланишида Л.С.Виготскийнинг назарий концепцияларининг аҳамияти.
- ✓ Меъёрдаги психик ривожланишнинг умумий қонуниятлари.
- ✓ Меъёрдан чекинган ривожланишнинг умумий қонуниятлари.
- ✓ Психик ривожланиш нуқсонининг мураккаб тузилиши ҳақидаги таълимот.
- ✓ Л.С.Виготскийнинг "Таълимнинг ривожлантирувчи характери ҳақида"ниги концепцияси.
- ✓ Меъёрда ва меъёрдан чекинган ҳолда ривожланишда "актуал ривожланиш" ва "энг яқин ривожланиш" зоналарининг ўзаро нисбатлари.
- ✓ Ривожланиши орқада қолган болаларни психологик ўрганиш тамойиллари.
- ✓ Психологик тадқиқот натижасида олиб борилган миқдор ва сифат таҳлилининг ўзаро нисбатлари.
- ✓ Ривожланишда кузатилган камчиликлар таҳлиliga тизимли ёндошув. Нуқсоннинг тузилиши.
- ✓ Бирламчи ва иккиламчи нуқсонларнинг ўзаро нисбатлари.
- ✓ Ривожланиши орқада қолган болани ўрганишда кузатиш методининг аҳамияти.
- ✓ Камчиликли ривожланиш шароитида етакчи фаолият турларининг шаклланиши ва алмашилишидаги ўзига хос хусусиятлар.
- ✓ Ривожланиши орқада қолган болалар учун мўлжалланган муассасаларни ташкил қилиш тамойиллари ва уларнинг ташкил қилиниши.
- ✓ Ривожланиши орқада қолган болаларга коррекцион таълим ва тарбия беришнинг умумлаштирилган моделини тузиш тамойиллари.

ГЛОССАРИЙ

Адаптация– лотинча *adapta* –мослаштираман, мувофиқлаштираман сўзидан олинган бўлиб, куйидагиларни билдиради: организмларнинг яшаш шароитларига мослашиши;

Анализ – (юнонча *analysis* – парчалаш, бўлиш сўзидан) таҳлил нарса ва ходисаларни фикран, таркибий қисмларга ажратишни акс эттирувчи ақлий операция. А. (таҳлил қилиш) жараёнида бутуннинг бўлақларга нисбатан муносабати аниқланади.

Анализатор – юксак даражада ривожланган ҳайвонлар ва одам организмининг ташқи ва ички муҳитдан келиб чиқувчи таъсирларни идрок, таҳлил ва синтез қилишини таъминловчи мураккаб анатомик-физиологик тизим (нерв механизмлари). Ушбу тушунча илк бор И.П.Павлов томонидан қўлланилиши таклиф қилинган.

Анамнез – юнонча *anamnesis* (эслаш) сўзидан олинган бўлиб, ташхисни қўйиш ва аниқлаш, коррекцион-тарбиявий тадбирларни белгилаш мақсадида текшириш жараёнида касал шахснинг ўзи ва яқинларидан касалликнинг юзага келиши ва кечиши, ўсиши ҳақидаги маълумотларни тўплаш жараёнини англатади.

Аудиология – эшитиш ва унинг бузилишлари ҳақидаги фан.

Аномал – юнонча *anomalos*– нотўғри, нотекис сўзидан олинган бўлиб, умуммеъёрдан ўзгача бўлган ҳолат маъносида қўлланади.

Ақлий ва жисмоний ривожланишида муаммоси бўлган болалар –туғма, ирсий, эга бўлинган касалликлар ёки белгиланган тартибда тасдиқланган жароҳатлар асоратлари оқибатида ҳаётининг фаолият(лар)и чекланган жисмоний ва (ёки) психик камчиликка эга бўлган 18 ёшгача болалар (бола).

Бу дефектлар туғма ёки туғилгандан ке-йин пайдо бўлиши мумкин.

Анкета методи – педагогика ва психологиянинг илмий-тадқиқот методларидан бири. Бу метод орқали изланиш объектини ўрганиш мақсадида тузилган саволларга ёзма равишда тегишли жавоблар олинади.

Бош мия– Бош мия уч бўлимдан: орқа мия, унга узунчоқ мия киради, мия кўприкчаси, мияча, оралик мия ва катта ярим шарлардан ташкил топган ўрта мияхвмда олдинги миядан иборат. Одам бош миясининг катта ярим шарлари ниҳоят даражада ривожланган бўлиб, уларни қоплаб турувчи пўстлоқ, тахминан, 14 миллиард нейронлар танасидан иборат. Бош мия ярим шарлари пўстлоғи остида узун ўсимталар ҳосил бўлган. Бу ўсимталар ярим шарларни бош миянинг бошқа бўлимлари билан ва орқа мия билан бирлаштириб туради.

Бош мия нервлари– бош миянинг пастки юзаси (асоси)дан бошланувчи 12 жуфт нерв бўлади. Улар бош мияни ташқи муҳит ва ички аъзолар билан боғлаб туради. IX, X, XI жуфт нервларнинг шикастлашиши (бузилиши) овоз ва нутқ камчиликлари – афония, дисфония (органик тури), бульбар ва псевдобульбар дизартрияни юзага келтириб чиқаради.

Брайл ёзуви – кўзи ожиз шахслар томонидан қўлланувчи нутқ шакли бўлиб, бунда ҳарф, сўз ва рақамлар грифел (бигизсимон қалам) билан

рельефли-нуқтали белгилар кўринишида махсус мослама (ускуна) ёрдамида акс этирилади. 1829 йилда француз педагоги Луи Брайл (1809-1852) томонидан яратилган.

Брока маркази (француз антропологи ва хирурги П. Брока номи билан юритиладиган атама) – бош миядаги учинчи чап пешана бурмасининг пастки қисмида жойлашган.

Вербал мулоқот – икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг сўз, нутқий воситалар ёрдамида фикр алмашишлари (муносабатга киришишлари).

Вернике маркази – бош мия чап ярим шарларидаги юқори чакка бурмасининг орқа учдан бир қисмида жойлашган эшитув - нутқ маркази. Бу марказни, унинг жароҳатини илк бор немис олими К. Вернике кашф этган.

Глобал ўқиш – эшитишида муаммоси бўлган болаларни ўқишга ўргатиш жараёнидаги дастлабки босқич. Таклиф этилаётган сўз ва жумлалар бола томонидан яхлит ҳолда, яъни глобал идрок этилади.

Дактилология (дактил алифбоси) – (юнонча *daktulos* – бармоқ, *logos* – сўз) эшитишида муаммоси бўлган шахсларнинг ўзаро ва эшитувчи инсонлар билан қўл алифбоси воситасида мулоқот қилиш воситаси. Сўзлашув нутқини дастлабки ўзлаштириш, саводга ўргатиш жараёнида ўқитишнинг бу воситаси муваффақиятли натижаларга олиб келганлиги сабабли унинг кейинчалик сурдопедагогик амалиётда кенг ёйилишини келтириб чиқарди.

Девиянт ҳулқ – латинча *deviatio* – оғиш, четга чиқиш сўзидан олинган бўлиб, ҳулқнинг меъёрдан четга чиқиши маъносини англатади. Яъни шахснинг жамиятда қабул қилинган ҳуқуқий ёки ахлоқий меъёрларга қарама-қарши бўлган хатти-ҳаракатлар тизими ёки баъзи ҳаракатни содир қилиши тушунилади.

Деонтология – касбий ахлоқ, касбий бурч ва масъулият ҳақидаги таълимот. Педагогик фаолият шундай касбий фаолият турларидан бири ҳисобланади. Яъни таълим-тарбия жараёнида педагог ўқувчилар билан ўзаро муносабатларга киришишда педагогик деонтология қоидаларига амал қилган ҳолда иш кўриши лозим.

Диагноз – юнонча *diagnosis* - аниқлаш сўзидан олинган бўлиб, касалликнинг тавсифи ва моҳияти ҳақидаги қисқача тиббий хулоса маъносини англатади. Ҳозирда диагноз ўрнида *ташхис* атамаси ҳам қўлланилмоқда.

Ижтимоий адаптация – латинча *adaptatio* – мослаштираман ва *socium* – жамият сўзларидан олинган бўлиб, шахснинг жамиятда қабул қилинган инсоний қадрият, мақсад, ахлоқий меъёрларни қабул қилиш ва эгаллаш йўли билан ижтимоий муҳит шароитларига мослашишини билдиради. Алоҳида ёрдамга муҳтож бола шахсининг ижтимоий мослашуви махсус йўналтирилган таълим-тарбия орқали амалга оширилади.

Илғор педагогик технология – муайян муддатга мўлжалланган, таълим жараёни кўпроқ таълим олувчи шахсига қаратилган, фаоллаштирувчи методлар ва замонавий таълим воситаларидан фойдаланган ҳолда ўқув мақсадига эришишни кафолатловчи таълим бериш жараёни.

Инновация – соҳага янгилик, ўзгаришлар олиб кириш жараёни ва фаолияти.
Интерграциялашган – integrative – жамловчи (мужассамловчи), integrate – жамлаш (қўшиш).

Интеграция таълими – ақлий ва жисмоний ривожланишларида муаммолари бўлган болаларнинг соғлом тенгқурлари жамоасида таълим олиши. Интеграция таълими имконияти чекланган болани муаммо сифатида кўради ҳамда педагоглар томонидан алоҳида гуруҳ болаларини гуруҳ, синф шароитида ўқитилиш ва тарбиялаш йўли ва воситаларининг қўлланилишини назарда тутди.

Инклюзив – inclusive – қўшувчи, inclusion – уйғунлаштириш.

Инклюзив таълим – болаларни бир-биридан ажратувчи тўсиқларни бартараф этишга, уларнинг ёши, жинси, диний ва ижтимоий келиб чиқиши, ривожланишдан орқада қолиши ва иқтисодий таъминланганлик даражасидан қатъий назар, умумтаълим жараёнига тўлиқ уйғунлаштиришга қаратилган давлат сиёсати.

Интерфаол методлар – таълим жараёнида ўқитувчи томонидан мақсадга эришиш учун қўлланувчи ўқувчиларнинг ўз ва ўзаро фаоллашув-ларига қаратилган йўл ва усуллар йиғиндиси.

Иккинчи сигнал системаси –И. П. Павлов томонидан сўз, нутқ ёрдами билан ҳосил бўлувчи мураккаб сигнал системасини таърифлаш учун ишлатилган термин; сўз, нутқ таъсирида бош мия ярим шарлари қобиғида ҳосил бўлган муваққат нерв боғланншлари системаси. И. с. с. меҳнат фаолияти туфайли биринчи сигнал системаси асосида тарихан таркиб топган бўлиб, у билан узвий боғлангандир.

Интеллект –(лат. *Intellectus* — тушуниш, тушунча сўзидан) инсоннинг умуман билиш фаоллиги; унинг фикрлаш қоби-лияти, тафаккури, ақли.

Коррекциялаш– имконияти чекланган болаларнинг психофизик ривожланишидаги камчиликларни тўғрилаш, заифлаштириш ёки тўғрилашга қаратилган психолого-педагогик чоралар тизими.

Компенсация – таълим-тарбия жараёнида соғлом сезги аъзоларига таяниш ёки қисман бузилган функцияларни қайта қуриш орқали меъёрдан чиққан анализатор ўрнини тўлдириш (қоплаш).

Бериш қонуниятларини ўрганади.

Кўзи ожиз болалар – кўриш қобилятининг бузулиши ёки йўқолиши юзага келган болалар. Жисмоний ривожланишдаги ушбу муаммолар туғма ёки ҳаёт давомида юзага келиши мумкин.

Логопед (юнонча *λογος* — сўз, *ραΐα* — ўргатиш, тарбиялаш сўзларидан) – Болалар ва катталар нуқтидаги камчиликларни бартараф этиш билан шуғулланадиган махсус педагог.

Малака– машқларни кўп такрорлаш натижасида юзага келадиган автоматлашган ҳаракатлар.

Махсус психология – ақлий ва жисмоний ривожланишида муаммоси бўлган шахсларнинг психик (руҳий) ривожланиш хусусиятлари, меъёрдан ўзгача ривожланишларини коррекция қилиш йўллари ўрганувчи фан.

Махсус таълим ташкилотлари – имконияти чекланган болаларни таълимлаш, ўқитиш, тарбиялаш ва маслаҳатлар бериш учун яратилган ташкилотлар: болалар боғчалари, мактаблар, мактаб-интернатлар, умумтаълим мактаблари қошидаги логопедик пунктлар, психолого-тиббий-педагогик консултациялар, психолого-педагогик коррекция кабинетлари, реабилитация марказлари ва бошқа ташкилотлар.

Махсус таълим шарт-шароитлари – махсус таълим дастурлари ва таълим методлари, индивидуал техник таълим воситалари ҳамда яшаш ва фаолият кўрсатиш муҳити, шунингдек педагогик, тиббий, ижтимоий ва бошқа хизматлар, зеро бу хизматларсиз имконияти чекланган шахслар таълим дастурларини ўзлаштира олмайдилар (ўзлаштиришга қийналадилар).

Метод – юнонча *metodos* сўзидан олинган бўлиб, йўл, ахлоқ, усул маъноларини англатади.

Методика – бирор ишни мақсадга мувофиқ ўтказиш методлари, йўллари мажмуаси. У алоҳида методлардан ташкил топади. Коррекция педагогикаси ҳар бир йўналиш фанларига оид таълим қонуниятларини тадқиқ қилади. Масалан: «Кўзи ожиз болалар мактабларида математика ўқитиш

Невропатология (юнонча *νευρον* — томир, нерв *ραΟγα* касаллик, *Ιοξοζ* — сўз, таълимот сўзларидан олинган бўлиб, нерв (асаб) тизими хасталикларини ўрганувчи фан.

Олигофрения – юнонча *oligos* – кам, оз ва *phren* – ақл сўзларидан олинган бўлиб, олигофрения бола марказий нерв тизимининг она қорнидалиги – хомиладаги даврида, туғилиш жараёнида ҳамда туғилгандан сўнг 3 ёшга тўлгунига қадар бўлган давр ичида шикастланиши, шунингдек, касалликни бошидан кечириши натижасида юзага келади.

Олигофренопедагог– олигофренопедагог; ақлий ривожланишида муаммолари бўлган болаларга таълим-тарбия берувчи дефектолог-ўқитувчи.

Олигофренопедагогика – ақлий ривожланишида муаммоси бўлган болалар таълим-тарбияси масалалари билан шуғулланувчи коррекция педагогикасининг бир тармоғи.

Онтогенез – индивиднинг туғилганидан бошлаб, ҳаётининг охирига қадар ривожланиши.

Патология (юнонча *παθωζ*— азобланиш, *Ιοξοζ*— таълимот, сўз-ларидан— Хасталик жараёнларини ва ҳолатларининг ўр-ганувчи фан.

Педагогик тавсифнома–Уқувчининг ўзлаштиришини, қизиқишларини, жисмоний ва ақлин ривожланишига акс эттирувчи ҳужжат.

Пропедевтика – замин ҳозирлаш, тайёрлаш.

Психик функциялар – мианинг турли идрок этиш фаолияти: сезиш, идрок, хотира, тафаккур ва ҳ.к.

Реабилитация – касал ёки ривожланишларида муаммолари бўлган шахслар организми бузилган функцияларининг ҳамда меҳнатга бўлган лаёқатларининг тикланиши ёки компенсацияланиши. Реабилитация тиббий, психологик, педагогик, ижтимоий тадбирлар мажмуаси асосида таъминланди ҳамда шахснинг руҳий ва жисмоний имкониятларидан келиб чиққан ҳолда

ижтимоий шароитга мослашуви, ижтимоий ҳаёт ва меҳнатга лаёқатини назарда тутди.

Республика таълим маркази қошидаги махсус таълим бўлими. М. к. ўқув планларини, программа, ўқув-норматив ҳужжат-ларни, ўқув ва ўқув-методик ҳужжатларни, адабиёт қўлланма ва бошқаларни ишлаб чиқади; илғор педагогик тажрибаларни ўрганади, умумлаштиради, Халқ маорифи бўлим-ларидаги М. к. лар иш тажрибаларни ўрганади, ўқитувчиларга методик ёрдам кўрсатади, уларни адабиёт билан таъминлайди.

Рефлексия– қайта ақс эттириш (reflection - ақс эттириш ёки орқага назар ташлаш) – интеллектуал фаолиятнинг кўринишларидан бири бўлиб, у фикр юритиш ва мулоҳаза қилиш ёки аввалги тажрибаларга суянган ҳолда алоқа қилиш ва таҳлил қилишга қаратилган.

Ривожлантириш – тарбияланувчининг организми ва онгида содир бўлувчи миқдор ва сифат ўзгаришларининг жараёни.

Сурдопедагог– (лат. *zigʻiyia*— қар, *paʃʃela*— ўргатиш, тарби-ялаш сўзларидан) – сурдопедагог. Эшитиш камчиликлари бор бўлган, қар болаларга таълим ва тарбия берувчи педагог.

Сурдопедагогика– сурдопедагогика (лат *zigʻiyiz*— қар ва пе-дагогика) дефектология (қ.) тармоғи; гуиғ — қар соқов), қар ёқпи заиф эшитувчи болаларни тарбиялаш, ўқитиш ва уларга маълумот бериш масалаларини ишлаб чиқади.

Тарбия – шахсни шакллантиришни назарда тутувчи махсус ташкил этилган мақсадга йўналтирилган жараён.

Таълим – ўқитишнинг маҳсули бўлиб, ўқитиш жараёнида ўқувчилар томонидан эгалланган билим, кўникма, малакалар ва тафаккур усулларининг тизими. Таълимга эга бўлишнинг бош мезонини билимлар ва тафаккурнинг тизимлилиги, уларнинг яратувчанлик, инсонпарварлик йўналишида қўлланиши белгилайди.

Таълим-тарбияда индивидуал ёндашув. Ҳар бир шахснинг ақли, маданий са-вияси ва билим даражаси, индивидуал хусусиятларини ҳисобга ол-гаи ҳолда у билан муомала-муносабатда бўлиш совет педагогика-сининг принциpidир. И. м. б. принципи айниқеа аномал болаларга таълим-тарбия беришда муҳим аҳамиятга эга.

Тифлопедагог — тифлопедагог. Кўриш камчилиги бор бўлганлар-га (кўр, заиф кўрувчи болалар) таълим-тарбия берувчи махсус педагог.

Тифлопедагогика — тифлопедагогика (юнонча (*урМоз* — кўр па педагогика). Дефектологиянинг кўр, заиф кўрувчи болаларни ўқитиш, тарбиялаш, билим бериш ҳамда меҳнатга тайёрлаш, махсус таъ-лим-тарбия йўллари орқали тузатиш, уларни ўрганиш ва пуксоппн олдини олнш масалалари билан шуғулланувчи соҳасиднр..

Уранопластика (юнонча *иганоз* – танглай сўзидан) –қаттиқ танглай ёриқларини операция қилиш. У. дан олдин обтураторлардан (қ.) фойдаланнлади. Ериқлнклар туфайли содир бўлган нутқ камчиликларини

нўқотишга қаратилган логопе-дик машғулотлар операциядан олдин ва операциядан сўнг мунта-зам равишда олиб борилади.

Фаолият– инсоннинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ҳаракатлари.

Этика – ахлоқий қонун-қоидалар ҳақидаги таълимот.

Ўзбекистон Республикаси қарлар жамияти ихтиёрида кўп сонли маданият уйлари, клуб ва кутубхоналар, театр студиялари ва спорт муассасалари мавжуд. ВОГ — Бутун дунё қарлар федерациясига киради. Ҳар бир республикада, жумладан Ўзбекистонда (Тошкентда) ҳам уларнинг жамиятлари бор.

Ўқитиш методлари – махсус таълим жараёнида ўқитувчи томонидан мақсадга эришиш учун қўлланувчи йўл ва усуллар йиғиндиси.

Ўқув дастури – ҳар бир ўқув фанидан ўқувчилар томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг мазмуни ва ҳажмини белгилаб берувчи ўқув режасига мувофиқ равишда ишлаб чиқилган ҳужжат.

Ўқув режаси – таълим турига мувофиқ равишда ишлаб чиқилган ўқув предметлари рўйхати ва ҳажми, уларни ўтиш кетма-кетлиги ҳамда назорат қилиш шакллари ўзида мужассамловчи асосий ҳужжат.